

**ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

Mál nr. 3/2018

Eyrarbotn

15. ágúst 2019

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	1
2	MÁLSMEDFERÐ	2
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar.....	2
2.2	Snæfellsnes ásamt fyrrum Kolbeinsstaðahreppi og fyrrum Skógarstrandahreppi (svæði 9B) tekið til meðferðar	2
2.3	Lýstar kröfur og kynning	3
2.4	Mál nr. 3/2018, Eyrarbotn.....	3
3	KRÖFUGERÐ	7
3.1	Kröfur íslenska ríkisins	7
3.2	Kröfur vegna Hrafnkelsstaða	7
3.3	Kröfur vegna upprekstrarréttar.....	8
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN	9
4.1	Inngangur	9
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	9
4.3	Vettvangsferð	10
4.4	Skýrslutökur	10
5	SAGA LANDSVÆÐA	11
5.1	Landnám.....	11
5.2	Afréttir og afréttarnot	12
5.3	Eyrarbotn (Eyrarsveit).....	12
5.4	Hrafnkelsstaðir	19
5.5	Aðliggjandi og tengd svæði	22
5.5.1	Hallbjarnareyri (Öndverðareyri, Eyri)	22
5.5.2	Kolgrafir.....	25
5.5.3	Kolgrafasel.....	27
5.5.4	Hóll	28
5.5.5	Slitvindastaðir (Slítandastaðir).....	29
5.5.6	Hagi og Hagasel.....	30
5.5.7	Eignir og réttindi kirkna.....	32
5.5.7.1	Hallbjarnareyrarkirkja.....	32
5.5.7.2	Setbergskirkja.....	32
5.5.7.3	Staðarstaður.....	34
6	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	36
6.1	Efnisskipan og sameiginleg atriði	36
6.1.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	36
6.1.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	36

6.2 Landnám.....	37
6.3 Eyrarbotn.....	37
6.3.1 Inngangur.....	37
6.3.2 Sjónarmið aðila.....	38
6.3.2.1 Íslenska ríkið.....	38
6.3.2.2 Hrafnkelsstaðir.....	41
6.3.2.3 Upprekstrarréttur.....	50
6.3.3 Niðurstaða.....	51
6.4 Um málskostnað.....	63
7 ÚRSKURÐARORÐ	64

VIÐAUKI: ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR.....	I
FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ.....	LXXXV
FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ	LXXXVI
a) Efnisflokkun skjalaskrá.....	LXXXVI
b) Skjalaskrá í númeraröð	XCV
FYLGISKJAL III: KORT.....	CIV

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Fimmtudaginn 15. ágúst 2019 er tekið fyrir mál nr. 3/2018, Eyrarbotn, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Allan V. Magnússon varaformaður, Þorsteinn Magnússon og Hulda Árnadóttir.

Aðilar máls eru:¹

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendra.

(Andri Andrason lögmaður, Edda Andradóttir lögmaður og Indriði Þorkelsson lögmaður.)

Grundarfjarðarbær vegna Hrafnkelsstaða.

Grundarfjarðarbær f.h. eigenda Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða.

(Ólafur Björnsson lögmaður.)

¹ Sjá einnig aðilaskrá (fylgiskjal I).

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka laganna og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Snæfellsnes ásamt fyrrum Kolbeinsstaðahreppi og fyrrum

Skógarstrandahreppi (svæði 9B) tekið til meðferðar

Með bréfi dagsettu 17. september 2014 var fjármála- og efnahagsráðherra tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka til umfjöllunar svæði 9, sbr. 8. gr., 1. mgr. 10. gr. og 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998 og veittur frestur til 18. desember 2014 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæðinu, væri um slíkar kröfur að ræða.

Landsvæði þetta, hið ellefta í röðinni hjá óbyggðanefnd,² tók til Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Helgafellssveitar, Stykkishólmsbæjar, Grundarfjarðarbæjar, Snæfellsbæjar, hluta Strandabyggðar (fyrrum Broddaneshrepps) hluta Húnaþings vestra (fyrrum Bæjarhrepps) og hluta Borgarbyggðar (fyrrum Kolbeinsstaðahrepps). Með bréfi dagsettu 30. september 2015 tilkynnti óbyggðanefnd fjármála- og efnahagsráðherra að ákveðið hefði verið, vegna knappra fjárheimilda nefndarinnar og að höfðu samráði við sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, að skipta svæði 9 í þrennt. Landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, eftir þessa breytingu, er auðkennt sem svæði 9B, þ.e. Snæfellsnes ásamt fyrrum Kolbeinsstaðahreppi og fyrrum Skógarstrandahreppi. Að fengnu álitni sérfræðinga Þjóðskjalasafnsins um tilhögun gagnaöflunar þótti fara best á því að fjalla um Skógarstrandahrepp með Snæfellsnesi (svæði 9B).

Að teknu tilliti til framangreindra breytinga afmarkast svæði 9B svo við málsmeðferð óbyggðanefndar: Að suðaustanverðu afmarkast svæðið af austurmörkum fyrrum Kolbeinsstaðahrepps, allt frá hafi og til norðurs þar til komið er að austurmörkum fyrrum Skógarstrandahrepps. Þaðan er austurmörkum fyrrum Skógarstrandahrepps fylgt til norðurs að hafi. Að sunnan-, vestan-, og norðanverðu afmarkast svæðið af hafi.

² Upphaflega var landinu skipt í ellefu svæði við málsmeðferð nefndarinnar. Svæðum 7 og 8 var báðum skipt í tvennt á síðari stigum, þ.e. svæði 7A, 7B, 8A og 8B. Svæði 9 var því hið ellefta í röðinni þegar þarna var komið sögu.

Að teknu tilliti til framvindu gagnaöflunar og þeirrar uppskiptingar svæðisins í svæði 9A og 9B, sem að framan er greint frá var frestur fjármála- og efnahagsráðherra til að lýsa kröfum á svæðinu nokkrum sinnum framlengdur að beiðni íslenska ríkisins, síðast til 8. febrúar 2018.

Hlutaðeigandi sýslumannsembætti og sveitarfélögum var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka svæðið til meðferðar og gerð grein fyrir framhaldinu.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um þjóðlendum á svæði 9B bárust óbyggðanefnd 8. febrúar 2018. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um málsmeðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 23. sama mánaðar, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 25. maí 2018. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð yrði þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Útdráttur úr efni tilkynningarinnar var birtur með auglýsingum í dagblöðum, sbr. sama lagaákvæði.

Kröfur fjármála- og efnahagsráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum Borgarbyggðar, Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Grundarfjarðarbæjar, Helgafellssveitar, Snæfellsbæjar og Stykkishólmsbæjar og á skrifstofum sýslumannsins á Vesturlandi á Hellissandi og í Stykkishólmi, auk þess sem þær voru birtar á vefsíðu óbyggðanefndar. Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var síðar framlengdur til 22. júní 2018.

Eftir að kröfur annarra en íslenska ríkisins komu fram var gefið út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og voru þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofu sýslumannsins á Vesturlandi á Hellissandi og í Stykkishólmi frá 30. júlí til og með 30. ágúst 2018, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 6. september 2018. Framangreind kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á skrifstofum Borgarbyggðar, Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Grundarfjarðarbæjar, Helgafellssveitar, Snæfellsbæjar og Stykkishólmsbæjar, skrifstofu óbyggðanefndar og vefsíðu óbyggðanefndar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Kröfugerð fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, tók til 5 aðgreindra svæða. Á móti bárust 22 kröfulýsingar ýmissa aðila sem sumar sköruðust.

2.4 Mál nr. 3/2018, Eyrarbotn.

Við fyrstu fyrirtöku mála á svæði 9B, sem fram fór 22. júní 2018, ákvað óbyggðanefnd að fjalla um ágreiningsmál á svæðinu í fjórum aðskildum málum, þ.e. mál nr. 1/2018, Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans, mál nr. 2/2018, Landsvæði milli

Hraunhafnardals, Mælifells og Bjarnarfossdals, mál nr. 3/2018, Eyrarbotn, og mál nr. 4/2018, Fjalllendi milli Elliða og Lágafells auk Baulárvalla.

Við sömu fyrirtöku var farið yfir forsögu meðferðar svæðis 9B og stöðu kynningar krafna aðila. Gerð var grein fyrir því að óbyggðanefnd skipuðu í málinu þau Allan V. Magnússon varaformaður, Þorsteinn Magnússon og Hulda Árnadóttir. Gefið var færi á athugasemdum en engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá, og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar. Skorað var á lögmenn að fara yfir tiltekin atriði af sinni hálfu og gera athugasemdir ef þeir teldu ástæðu til. Þá var vakin athygli á þinglýsingu athugasemdar um yfirstandandi þjóðlendumál á landsvæði á ágreiningssvæði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og óskað eftir að lögmenn gerðu umbjóðendum sínum grein fyrir því atriði. Einnig var gerð grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendlaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendlaga. Farið var yfir áætlun um framvindu málsmeðferðar á svæðinu, sem sett var fram með fyrirvara um framvindu gagnaöflunar og umfang mála þegar henni yrði lokið.

Vettvangsferð vegna máls nr. 3/2018 fór fram 31. ágúst 2018. Fjallað er um hana í kafla 4.3 hér á eftir.

Önnur fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 13. september 2018. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá. Í fundarboði vegna fyrirtökunnar kom fram að tilgangur hennar væri m.a. sá að leita sátta með aðilum í samræmi við hlutverk óbyggðanefndar skv. 1. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998. Þeim tilmælum var beint til málsaðila og fulltrúa þeirra að leitast við að setta kröfulínur og málin að öðru leyti, eins og hægt væri. Formaður nefndarinnar gerði grein fyrir því að á grundvelli rannsóknarskyldu óbyggðanefndar skv. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 hygðist nefndin afla upplýsinga frá Veðurstofu Íslands um vatnaskil og upptök áa þar sem merkjum og kröfum væri lýst um vatnaskil og annars staðar þar sem nefndin teldi að það geti haft þýðingu við úrlausn málanna. Því var beint til lögmanna að huga að því hvort slíkar upplýsingar gætu stuðlað að frekari samræmingu kröfulína og mögulegum sáttum í málunum. Fram kom að fyrir lægi boð af hálfu lögmanna ríkisins um að samræma kröfulínur aðila og miða við fjallseggjar á Gunnólfsfelli. Fulltrúi lögmanns eiganda Hrafnkelsstaða upplýsti að verið væri að kanna afstöðu umbjóðanda síns til boðsins.

Þriðja fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 12. október 2018. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá. Tilgangur fyrirtökunnar var að halda áfram þeirri sáttaumleitan sem hófst við aðra fyrirtöku. Formaður gerði grein fyrir því að nefndin hefði aflað upplýsinga um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands á tilteknum svæðum í málinu og að þeim hefði verið varpað inn á kröfulínukort sem lögð

hefðu verið fram. Formaður kannaði afstöðu lögmannna til möguleika á sáttum í málinu. Lögmaður eiganda Hrafnkelsstaða upplýsti að umbjóðandi sinn hefði enn ekki tekið endanlega afstöðu til sáttaboðs ríkisins í málinu. Lögmaðurinn boðaði að niðurstaða myndi liggja fyrir í síðasta lagi 1. nóvember 2018.

Fjórða fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 5. nóvember 2018. Lögð voru fram skjöl í málinu, ásamt skjalaskrá. Lögmenn aðila upplýstu að sættir hefðu ekki tekist í málinu. Ákveðið var að veita íslenska ríkinu frest til 26. nóvember 2018 til að skila greinargerð vegna málsins og að í kjölfarið fengi gagnaðili ríkisins frest til 21. desember 2018 til að skila sinni greinargerð.

Við fimmtu fyrirtöku mála á svæði 9B, sem var haldin sameiginlega vegna allra málanna 26. nóvember 2018, var lögð fram greinargerð í málinu af hálfu íslenska ríkisins. Þar kom fram að kröfugerð íslenska ríkisins væri óbreytt. Smávægileg breyting væri þó gerð á kröfulínu ríkisins. Auk þess voru lögð fram önnur skjöl í málinu ásamt skjalaskrá. Í samræmi við það sem áður hafði verið rætt var gagnaðilum íslenska ríkisins veittur frestur til 21. desember 2018 til að skila greinargerðum í málinu.

Sjötta fyrirtaka mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 14. janúar 2019. Upphaflega stóð til að fyrirtakan færi fram 21. desember 2018, að liðnum greinargerðarfresti gagnaðila íslenska ríkisins, en henni var seinkað eftir að fallist var á að framlengja frestinn til 11. janúar 2019. Við fyrirtökuna voru lagðar fram greinargerðir gagnaðila íslenska ríkisins ásamt öðrum skjölum í málinu og skjalaskrá. Þá tilkynnti formaður að ákveðið hefði verið að aðalmeðferð í málum nr. 1–4/2018 færi fram á Hótel Búðum á Snæfellsnesi 28. febrúar 2019.

Aðalmeðferð mála á svæði 9B var haldin sameiginlega vegna allra málanna 28. febrúar 2019 á Hótel Búðum á Snæfellsnesi. Formaður hóf fundinn á að þakka heimumönnum sérstaklega fyrir aðstoð við að upplýsa málin, m.a. á vettvangi og með því að mæta til skýrslugjafar. Því næst voru lögð fram skjöl í málunum ásamt skjalaskrá. Að því búnu fóru fram skýrslutökur sem nánar er gerð grein fyrir í kafla 4.4. Að skýrslutökum loknum var gert hádegishlé. Aðalmeðferðinni var fram haldið með málflutningi og voru mál 1–4/2018 flutt sameiginlega. Lögmaður íslenska ríkisins tók fram að á þeim svæðum þar sem ekki hefðu komið fram gagnkröfur eða þar sem ríkið gæti verið gagnaðili væri það ósk ríkisins að óbyggðanefnd kannaði samt og skæri úr um hvaða land teldist til þjóðlendna og hver væru mörk þeirra og eignarlanda. Aðspurð um afstöðu íslenska ríkisins til nýrrar kröfu um óbeinan eignarrétt í Eyrarbotni, þ.e. upprekstrarrétt, sem m.a. er gerð f.h. ábúenda tiltekinna ríkisjarða, lýsti lögmaður ríkisins því yfir að ríkið setti sig ekki á móti því að krafan kæmi fram og yrði tekin til efnislegrar úrlausnar hjá óbyggðanefnd. Jafnframt kom fram að íslenska ríkið andmælti kröfunni ekki efnislega. Að loknum málflutningi lögmanns íslenska ríkisins flutti málið lögmaður gagnaðila ríkisins. Í andsvörum tók lögmaður íslenska ríkisins fram að uppruni loftmyndar á nýframlögðu skjali, þar sem fram kom afmörkun Eyrarbotns, og merkinga á henni væri óljós og lagði það í úrskurð óbyggðanefndar að afmarka Eyrarbotn. Við

lok aðalmeðferðar gerði formaður grein fyrir því að frekari gögn kynnu að koma í leitirnar, m.a. vegna útistandandi gagnaöflunarbeiðna hjá sýslumannsembætti o.fl. Málið yrði tekið aftur fyrir af því tilefni. Formaður áréttaði að lögmenn fengju færi á að tjá sig um þau gögn sem kæmu fram síðar og að óbyggðanefnd rannsakaði þau til jafns við önnur gögn.

Við 8. fyrirtöku 14. ágúst 2019 voru formlega lögð fram skjöl sem höfðu komið í leitirnar frá því að aðalmeðferð lauk. Þau höfðu þó áður verið gerð aðgengileg lögmonnum rafrænt. Jafnframt var bókað um nákvæma afmörkun varakröfu eiganda Hrafnkelsstaða, sem áður hafði borist í tölvupósti og verið gerð grein fyrir við aðalmeðferð málsins. Að því loknu tilkynnti formaður að málið væri tekið til úrskurðar.

3 KRÖFUGERÐ³

3.1 Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er kröfum í málinu lýst eins og að neðan greinir. Í endanlegri kröfugerð er þess krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðis:

Landsvæðið Eyrarbotn:

Upphafspunktur er þar sem Hrafná rennur í sjó (1), þaðan er ánni fylgt upp í efstu drög og þaðan upp á fjallseggjar og suður að vatnaskilum, sem jafnframt eru hreppamörk (2). Þaðan er farið austur eftir vatnaskilum og hreppamörkum, austur yfir Leitarhnúk (3) og ofan í Hestadali, í upptök Slýár (4) og henni er svo fylgt norður til sjávar (5), þaðan er ströndinni fylgt í vestur þar sem Hrafná rennur í sjó, sem er upphafspunktur.

3.2 Kröfur vegna Hrafnkelsstaða

Af hálfu Grundarfjarðarbæjar er þess krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land Hrafnkelsstaða verði hafnað og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja svæðisins, enda teljist jörðin öll innan landamerkja undirorpin beinum eignarrétti landeiganda.

Þess er aðallega krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðarinnar Hrafnkelsstaða séu í samræmi við neðangreindar heimildir, sbr. framlögðum uppdrætti af landamerkjum og hornpunktakrá:

Landamerkjabréf Setbergs með hjáleigum Stekkjartröð og Vindási þar sem segi um landamerki Eiðis og Hrafnkelsstaða:

Landamerki milli Eiðis og Hrafnkelsstaða [...] Langholtslækur, sem rennur upp úr Múlamýri og frá honum sjónhending í steina tvo er standa þar upp undan í Múlanum eða Múlahlíðinni allt á fjall upp.

Sýslu- og sóknalýsingar fyrir Snæfellsnes frá 1840, þar sem segi um Hrafnkelsstaði:

Frá bænum Kolgröfum suður fyrir botn Kolgrafarfjarðar og norður með firði þessum að vestanverðu, er rúm míla vegar að bænum Rafnkelsstöðum, hver jörð heyrir undir Hallbjarneyrar hospital, [...] stendur landsunnan undir fjallinu Lambahnúk við Kolgrafarfjörð [...]

Hrafnkelsstaðabotn, vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk sem liggja millum dals þessa og 3. Skáladals ...

Sýslu- og sóknalýsingar fyrir Snæfellsnes frá 1873, þar sem segi um landamerki Hrafnkelsstaðabotns:

Úr [Gunnungsfelli] sveigjast fjallsbrúnir og -hlíðar í bug eða fullan hálfhring og mynda Hrafnkelsstaðabotn með góðu graslendi. Þaðan stefnir fjallsbrúnin og hlíðin (stundum kölluð Eiðishlíð) í vestur, unz Lambahnúk, einn af hinum hæstu hnúkum, tekur við. [...] 2. Hrafnkelsstaðabotn, vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk

³ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (aðilaskrá) og III (kort).

sem liggja millum dals þessa og 3. Skíðadals, er liggur nærfellt í austur milli Lambahnúks og Manar, eins og fyrr er getið.

Til vara er þess krafist að landamerki jarðarinnar að austanverðu verði miðuð við línu sem er dregin úr vörðu niðri við sjó í svokallaðri Fellstá upp á háeggjar Gunnungsfells (á vatnaskilum).

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.3 Kröfur vegna upprekstrarréttar.

Af hálfu Grundarfjarðarbæjar er, f.h. eigenda jarðanna Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda ríkisjarðanna Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða, þess krafist að viðurkennt verði að eigendur og ábúendur framangreindra jarða eigi upprekstrarrétt á því landsvæði sem íslenska ríkið gerir kröfu til og telur þjóðlendu í Eyrarbotni við botn Kolgrafa-fjarðar.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl í skjalaflokkum nr. 1–10 ásamt undirskjöllum, samtals 205 skjöl, auk 10 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái stöð um einstök álitæfni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir þeim landsvæðum sem hér eru til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta var kynnt lögmonnum málsaðila og engar athugasemdir komu fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings, auk Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Lögmonnum aðila málsins var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmennt um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Lögmonnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til skilabréfs Þjóðskjalasafns Íslands um þetta efni, þ.e. skjals nr. 2, og minnisblaða um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, sbr. hliðsjónargögn nr. 7–9. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. II, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins föstudaginn 31. ágúst 2018 í fylgd með lögmonnum aðila og tilteknum málsaðilum. Staðkunnugir önnuðust leiðsögn. Jafnframt voru með í för fulltrúar frá Þjóðskjalasafni Íslands og starfsfólk óbyggðanefndar.

Föstudaginn 31. ágúst 2018 var ekið eftir Kolgrafavegi inn í botn Kolgrafafjarðar að kröfusvæði íslenska ríkisins í Eyrarbotni. Þar bættust í hópinn Jósef Ó. Kjartansson, oddviti Grundarfjarðarbæjar, Kjartan Jósefsson, bóndi í Nýjubúð og Hreinn Bjarnason, fyrrum bóndi á Berserkseyri. Frá veginum sást vel inn Eyrarbotninn sjálfan, upp með Slýá og Austurá og upp í Gunnólfsfell að austanverðu. Ekið var áfram vestur að rótum Gunnólfsfells þar sem bent var á vörðu við fellsendann. Gengið var að vörðunni og hún hnitsett. Því næst var ekið inn í Hrafnkelsstaðabotn að skotæfingarsvæði Skotgrundar, skotfélags Snæfellsness. Þaðan var horft upp með Hrafná og upp í Gunnólfsfell að vestanverðu. Að því loknu var ekið vestur í Grundarfjörð.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu eftirtaldir skýrslur og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna: Björg Ágústsdóttir, Grundarfirði, bæjarstjóri í Grundarfjarðarbæ, Kjartan Jósefsson í Nýjubúð, Arnór Kristjánsson á Eiði og Hreinn Bjarnason, fyrrum bóndi á Berserkseyri. Arnór Kristjánsson og Hreinn Bjarnason gáfu skýrslu í síma. Að einstökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum,

5 SAGA LANDSVÆÐA

Í þessum kafla verður rakin saga svæðisins sem sem málið varðar. Í fyrstu er greint frá elstu ritheimildum um landnám þar og síðan heimildum um afrétti og afréttarnot. Því næst verða raktar heimildir um ágreiningssvæði málsins og aðliggjandi jarðir, einkum afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Umfjöllun um þær jarðir sem liggja að ágreinings-
svæðunum takmarkast oftast við heimildir um afmörkun. Að mestu er fylgt tímaröð í hverjum kafla.⁴

5.1 Landnám

Sturlubók *Landnámu* greinir svo frá landnámi Kols, að austanverðu við kröfusvæðið:

Kolr hét maðr, er nam land útan frá Fjarðarhorni til Tröllaháls ok út um Berserkseyri til Hraunsfjarðar. Hans son var Þórarinn og Þorgrímr; við þá er kennt Kolssonafell. Þeir feðgar bjoggu allir at Kolgröfum; frá þeim eru Kolgreflingar komnir.⁵

Efnislega samhljóða lýsingu á landnámi Kols er að finna í Hauksbók og Melabók *Landnámu*.⁶

Sturlubók *Landnámu*, sem er efnislega samhljóða Hauksbók, greinir svo frá landnámi Hrólfs digra, að sunnanverðu við kröfusvæðið:

Hrólfur enn digri, son Eyvindar eikikróks, nam land frá Lýsu til Hraunhafnarár. Hans son var Helgi í Hofgörðum, faðir Finnboga ok Bjarnar ok Hrólfs. Björn var faðir Gests, föður Skáld-Refs.⁷

Í Melabók *Landnámu* segir hins vegar um landnám Hrólfs:

Hrólfr Eyvindarson hins digra nam land milli Furu ok Lýsu.⁸

Sturlubók *Landnámu* greinir svo frá landnámi Vestars Þórólfssonar, að vestanverðu við kröfusvæðið:

Vestarr, son Þórólfs blöðruskalla, átti Svönu Herröðardóttur; þeirra son var Ásgeirr. Vestarr fór til Íslands með föður sinn afgamlan ok nam Eyrarlönd ok Kirkjufjörð; hann bjó á Öndurdri Eyri. Þeir Þórólfr feðgar eru heygðir at Skallanesi báðir.⁹

Efnislega samhljóða lýsingu á landnámi Vestars er að finna í Hauksbók og Melabók, að öðru leyti en því að í Melabók er Þorleikur geir, sonur Vestars, sagður hafa verið landnámsmaðurinn.¹⁰

⁴ Þessi kafli er að mestu leyti byggður á greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, dagsettri 31. október 2018, sem lögð var fram sem skjal nr. 5(4), sbr. einnig drög að greinargerðinni sem lögð voru fram sem skjöl nr. 5(1)–5(3). Þó hefur verið felld út eða stytt umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins, auk þess sem bæst hefur við umfjöllun um gögn sem komið hafa í leitirnar eftir að greinargerðin kom fram o.fl. gögn sem þar var ekki getið. Einnig skal nefnt að í heildarskilabréfi Þjóðskjalasafns Íslands, skjali nr. 2, og minnisblöðum um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, hliðsjónargögnum nr. 8–9, er grein fyrir fleiri skjölum sem varða jarðir eða annað sem fjallað er um hér en ekki þótti tilefni til að leggja fram.

⁵ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 118–120, sbr. skjal nr. 4(41).

⁶ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 118–120, sbr. skjal nr. 4(41).

⁷ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 104, sbr. skjal nr. 4(41).

⁸ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 104, sbr. skjal nr. 4(41).

⁹ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 118, sbr. skjal nr. 4(41).

¹⁰ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 118–119, sbr. skjal nr. 4(41).

5.2 Afréttir og afréttarnot

Í fjallskilareglugerðum og -samþykktum fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu sem hafa verið settar á árunum 1894–2012 eru afréttarsvæði hvorki skilgreind sérstaklega né fjallað um smalamennsku á einstökum svæðum.¹¹

Þann 15. janúar árið 1920 svaraði sýslumaðurinn í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dagsettri 29. desember árið 1919, um almenninga í sýslunni. Svar sýslumannsins var sem hér segir:

Í tilefni af brjefi hins háa stjórnarráðs dags. 29. f. m., þar sem leitast er skýrslu um almenninga hjer í sýslu, undanfelli jeg eigi hjer með að skýra frá, að hjer í sýslu eru engir almenningar, heldur eingöngu heimalönd. Lönd jarðanna norðan og sunnan Snæfellsnessfjallgarðsins jaðra hvarvetna saman á há-fjallgarðinum að því er sjeð verður af landamerkjabók sýslunnar. Í sýslunni eru eigi til afrijetarlönd [í] eigu sveitarfjelaga og því hvergi hjer í sýslunni [um] að ræða önnur upprekstrarlönd en heimalönd jarða.¹²

Sveitarstjórinn í Grundarfirði svaraði fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni sveitarfélagsins, dagsettri 20. febrúar 1989, þann 13. apríl sama ár með svofelldum hætti:

Það tilkynnist hér með að íbúar Eyrarsveitar eiga ekki upprekstrarrétt í afrétt.¹³

Í kafla 5.3 um Eyrarbotn er frekari umfjöllun um afréttarmál, þar á meðal máldaga og vísitásiur kirkna frá fyrri öldum þar sem getið er um upprekstrarréttindi og afrétt í Eyrarbotni. Sjá einnig kafla um einstakar jarðir og kirkjur hér aftar.

5.3 Eyrarbotn (Eyrarsveit)

Í þessum kafla verður fyrst fjallað um heimildir um réttindi og ítök kirkna í Eyrarbotni og síðan um önnur atriði sem varða Eyrarbotn.

Skrár og máldagar kirkjunnar að Setbergi í Eyrarsveit á árabílinu 1200–1570, biskupsvísitásiur að kirkjunni að Setbergi á árabílinu 1642–1891 og skýrsla Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar þar, dagsett 28. desember 1843, geta ekki um réttindi eða ítök kirkjunnar í Eyrarbotni.¹⁴ Í fasteignamatínu 1916–1918 kemur ekki heldur fram um réttindi eða nýtingu Setbergs innan Eyrarbotns.¹⁵ Hins vegar hermir prófastsvísitasia að Setbergi, dagsett 16. ágúst 1837, að Setberg hafi brúkað selstöðu í Kolgrafafirði (Eyrarbotni) athugasemdalaust. Þar segir:

Ar 1837 þann 16da August visiteradi Constitueradur Profastur Jón Guðmundsson Kyrkjuna að Setbergi. Hún á ennú eignir þær og Itök sem Biskups visitatian af 5 Augusti af 1831, tilgreinir, allt óátalid. Nuverandi Beneficiarius á gamla, að sönnu ofidimerada, Afskrift af Biskups Gisla Jonssonar Máldaga Bók, hvar í stendur: „Kyrkjan á Öndverdre Eyri á Heimaland halft, tvo hluti í Þórdýsarstöðum halfann

¹¹ Skjöl nr. 4(6)–4(20).

¹² Skjal nr. 2(55).

¹³ Skjöl nr. 2(52) og 2(53).

¹⁴ Skjöl nr. 2(20)–2(28), 2(100), 2(104), 4(32)–4(33) og 4(37).

¹⁵ Skjal nr. 2(39), bls. 142–143.

Afrétt í Kolgrafarfyrði, hálf Selskier, hálfann Grafarsand, halfann Reka á Þernusandi.“ Þegar Eyrar og Setbergs sókn sameinudust 1563 (sjá Felags Ritanna 11ta Býndi Bls. 80) er líklegt að fallid hafi til Setbergs kyrkju nokkud af áður toldum Eignum Eyrarkyrkju svo sem að Setbergs kyrkja á nú óátalda alla Þórdísarstadi, enn hvað mikid henni hefir til fallid að hinu öðru gétur Beneficiarius ej gjört grein fyrir; Hitt er hönum kunnugt að Profasturinn sál: Síra Björn Þorgrímsson, eptir sögu margra ennú lifandi manna, brúkadi Selstöðu óátalid í Kolgrafarfyrði, sem nú á dögum heitir Eýrbotn, að líkindum í tilefni af ádurgreindu Itaki Eyrarkyrkju, sem þá verandi Setbergs kyrkju-eign, einsog þeir eldri Prestar skulu hafa notad þar upprekstur. Þessu vídvíkjandi, sem og hve mikid eda hvað af Eyrar Kyrkju Eignum hafi við Sameininguna 1563, tilfallid Setbergs Kyrkju, óskar Beneficiarius Herra Biskupsins Upplýsingar ef fáanleg er.¹⁶

Í skrá Páls biskups Jónssonar frá því um árið 1200 um prestlausar kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi er getið um kirkju að Stað. Ekki er getið um réttindi í Eyrarbotni.¹⁷ Máldagi kirkjunnar að Staðarstað, árs settur 1274, getur ekki heldur réttinda í Eyrarbotni.¹⁸ Hins vegar eignar máldagi Staðarstaðar er Gyrðir biskup Ívarsson setti um 1354 kirkjunni geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð. Þar segir:

hun a oc birtueinngiar. gelldfiar rekstur j kolgrafafiord. selsker af akranese. stodhrossa beit a baularuollum. gelldneyta rekstur ä vatnnzheidi.¹⁹

Í Hítardalsbók 1367, máldaga Vilchins frá árinu 1397 og Gíslamáldaga frá því um 1570 Staðarstað einnig eignaður geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð.²⁰ Sama máli gegnir um biskupsvísitasíur að Staðarstað á árunum 1642–1831 þar sem geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð er talinn upp meðal eigna kirkjunnar.²¹

Í vísitasíu Staðarstaðar 1874 er getið um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð í upptalningu á ítökum með þessum inngansorðum: „Af ítökum þessum eru engin undan kirkjunni gengin að lögum, en um lengri tíma hafa aðeins þeirra orðið notað af Beneficiarius ...²² Í úttekt á kirkjunni að Staðarstað 19. janúar árið 1878 er síðan getið um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð í upptalningu á ónýttum ítökum kirkjunnar en um þau segir:

Sum af ítökum þessum eru týnd, en sum, er menn þó vita af, hafa lengur eða skémur ónotuð verið, og er mér ekki kunnugt hvað því veldur, nema hvað sum eru óhæg eða arðlítill í sjálfum sér.²³

Í biskupsvísitasíu að Staðarstað 26. júlí árið 1891 segir að kirkjan að Staðarstað haldi enn öllum sínum eignum og ítökum óskertum sem um getur í fyrri máldögum.²⁴

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir í kafla um Staðarstað: „Selstaðan í Döggfossdal, geldfjár upprekstur í Eyrarbotn og stóðupprekstur á Baulárvöllum hefir

¹⁶ Skjal nr. 2(33).

¹⁷ Skjal nr. 4(39).

¹⁸ Skjal nr. 4(28).

¹⁹ Skjal nr. 4(29).

²⁰ Skjöl nr. 4(30)–4(31) og 4(37).

²¹ Skjöl nr. 2(11)–2(19)

²² Skjal nr. 2(36).

²³ Skjal nr. 2(37).

²⁴ Skjal nr. 2(105).

að nýjúngu eigi verið notað.²⁵ Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um réttindi eða nýtingu Staðarstaðar innan kröfufsvæðisins.²⁶

Um Staðarstað er einnig fjallað í kafla 5.5.7.3.

Máldagi Vilchins frá árinu 1397 fyrir kirkjuna að Öndverðareyri hermír að kirkjan þar eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði en ekki er getið nánar um afmörkun þess afréttar í máldaganum. Þar segir:

Mariukirkia a Ondurdre Eyre a heimaland halftt. ij hluti j Þordijsarstodumm.

Halfann afriett j Kolgrafarfirdi.²⁷

Máldagi fyrir kirkjuna að Öndverðareyri, ársettur á árabílinu 1491–1518, varpar engu ljósi á afréttarmálefni, ítök eða réttindi kirkjunnar, hvorki hvað snertir Eyrarbotn né heldur önnur landsvæði.²⁸ Í Gíslamáldaga frá því um 1570 hermír hins vegar, líkt og í Vilchinsmáldaga, að kirkjan að Öndverðareyri eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Máldagi kirkjunnar er svohljóðandi:

Kirkian ä Aundverdreyre ä heimaland hälfitt .ij. hlute i Thordijsaarstaudum. hälfann affriett i Kolgraffarfirde. halftt Selkier. hälfann Grafarsand. hälfann reka ä Thernusande.²⁹

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns³⁰ yfir Eyrarsveit frá árinu 1702 getur Eyrarbotns tvívegis. Annars vegar greinir hún frá því að ábúendur Hrafnkelsstaða heimti toll fyrir göngu hesta og nauta í Eyrarbotni að sumri. Hins vegar getur sama heimild þess að Hallbjarnareyri (Öndverðareyri) sé spítali fyrir Vestfirðingafjórðung og jörðin sé talin 40 hundruð að dýrleika. Fram kemur að Hallbjarnareyri eigi annars vegar selstöðu í Eyrarbotni og hins vegar afrétt í Eyrarbotni, sem hún heimti ekki toll af.³¹

Þann 6. október árið 1837 skrifaði biskupinn yfir Íslandi prófastinum í Snæfellsnes-prófastsdæmi um Setbergs- og Eyrarkirknaeignir. Vísar biskup til þess í bréfi sínu, að kirkjan að Eyri eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Þess er getið að Eyrarbotn hafi verið tekinn undan Eyri (Öndverðareyri) og settur undir Setberg árið 1563:

Med bréfi af 12ta f:M: hafa ydar Velæruverdugheit sendt mér Extract af ydar Visitatiu ad Setbergs kyrkju þann 16 Augusti sidstl., hvarí eru innfærd þessi ord (: samhljóða bæði Wilchins og Gísla máldaga hér vid Stiftid:) Kyrkjan á Öndverdri Eiri á Heimaland hálf, tvo hluti í Þórdýsarstödum, halfann Afrétt í Kolgrafarfyrdi, hálf Selskjer, halfann Grafarsand, halfann reka á Þernusandi, samt héraf [strikað yfir: þegin] dregin líkindi til, ad þegar Setbergs og Eyrar sókn sameinudust árid 1563, muni nockud af ádurtdöldum eignum Eyrar Kyrkju hafa fallid til [strikað yfir: Eyrar] Setbergs Kyrkju, svo sem þessi sidarnefnda kyrkja égi nú óátalda alla Þórdýsarstadi, enn hvad mikid henni hafi tilfallid af hinu ödru géti Beneficiarius ei gért grein fyrir, hitt þaramóti, sé honum kunnugt, ad Prófastr sál. Síra B. Thorgrímsson, eptir sögn margra ennlifandi manna hafi brúkad Selstöðu óátalda í Kolgrafarfyrdi, sem nú á dögum heitir Eyrarbotn, eins og þeir eldri

²⁵ Skjal nr. 4(2), bls. 159–160.

²⁶ Skjal nr. 2(39), bls. 317–318.

²⁷ Skjal nr. 4(34).

²⁸ Skjal nr. 4(35).

²⁹ Skjal nr. 4(36).

³⁰ Hér eftir verður vísað til hennar sem *Jarðabók* Árna og Páls.

³¹ *Jarðabók* Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V, bls. 306–307.

Prestar skulu hafa notad þar upprekstr, og loks ad Beneficiarius óski upplýsingar hjá mér, ef fáanleg væri, vidvíkjandi þessu, sem og, hve mikid, eda hvad af Eyrar kyrkju Eignum hafi vid Sameinínguna 1563, tilfallid Setbergs kyrkju.

Þetta efni hefi jeg ransakad í Pappírurum hér vid Biskupsdæmid, og ecki fundid neitt, sem upplýsi eda styrki, hvornin þeir tveir hlutir í Þórdýsarstödum, sem Eyrarkyrkja átti, og hvi ecki fleira af hennar eignum, sé komid undir Setbergs kyrkju? Gjörningsbréf þeirra Befalíngsmanns Páls Stígssonar og Gísla Biskups, med 6 tilnefndum mönnum, umm kyrkna skickanir í Snæfells Sýslu /: Hverra gétid er, bædi í Profasts Sr Jóns Hal-dórssonar Biskupa æfi. F: Joh: Hist: Eccl: Islandiæ, og Espólíns Árbókum:/ hefi jeg séd í manuscripti nefnds Prófasts, daterad Bessastödum 27 Sept. 1563, og er þarí ei frekar til orda tekid umm þessara sókna sameiníngu enn svo: „Eyrarsveit skal liggja til Setbergs og skal í Krossnesi vera Hálfkyrkja, sem ádur hefir verid.“ Enn í Setbergs Presta Æfi, hefir sami Prófastur skrifad fyllra, líklega eptir öðru Documenti svoleidis: „I Eyrarsveit voru fyrrum tvær Sóknar kyrkjur, sú eina og fjölmennari á Öndverðareyri, átti hún hálf Heimaland, Þórdýsarstadi og fleiri Eignir, og sóktu þangad kyrkju flestir Bær í Eyrarsveit. Hinn önnur og minni var ad Setbergi, átti hún Heimaland allt haldid xii hndr. af sumum xvi hndr., þar med Kverná, Hamra í Spjör og Melrackaeý, Skyldi hún árlega gjalda vj aura Eyrar kyrkju, enn hinir sídari Biskupar, aftóku þann vi aura toll. Þénti optastnær sinn Prestur hvörri þessari kyrkju fyrir sig, allt til þess 1563 Höfudsmadurinn Páll Stígsson og Gísli Biskup Jónsson, med fleirum öðrum skipudu af öldúngis Eyrar Kyrkju og hennar Eignir og kúgyldi og peníngar legdist allir til Setbergs kyrkju, og öll Eyrarsveit til Kyrkjusóknar, einasta frý Skipstada á Hjallasandi, Loptsbúd og Eyrarbotn /: sem ádur hét Kolgrafarbotn /: skyldi samt fylgja Öndverðareyri, sem á sídari tímum var köllud Hallbjarnareyri.“ Kemur þetta sídarsta, um Eyrarbotn heim vid bædi það, sem stendur í vitnisburdi útgefnum af Síra Skapta Loptssyni ad Setbergi í Eyrarsveit þann 15da januari 1618: „– svo sagdi mér og Síra Loptur Narfason, nú í Gudi hvílandi, sem hélt Hýtardal, hver med öðrum fleiri frómum mönnum, var af Páli Stígssyni tilqvaddur ad vera vitni og Samþykkti sem gjördist ímilli Kyrknanna: Eyrar og Setbergs hér í Eyrarsveit og þeirra eigna, föstu og lausu, ad þeir, sem af hönum Páli Stígssyni voru tilkalldir ad tédum kyrknanna skiptum, ad þeir hefdu og þessa Loptsbúd til Setbergs kyrkju skikkad sem undir Eyrar kyrkju legid hafdi, og henni tilheyrt, enn fyrrgreinds Höfudsmann Páll vildi það ecki samþykka, nje vera láta, heldur ad hún, samt Eyri fylgdi. Item og fá Botn, sem heitir eptir Máldaga fornu máli Kolgrafarbotn, enn nú kalladur Eyrarbotn, hafi Eyri haft og haldid vetur og sumar til nautnar og Selstöðu mótmælislaust af þeim sem sanninda hafa gætt og viljad gjætt hafa.“

Líka í 3ja manna Bjarna Jónssonar, Þorsteins Ormssonar og Jóns Eingimundarsonar vitnisburdum, útgefnum á Vatnabúdum d: 13da Oct: 1617. „– Vær höfum ei annars vitad edur heyrt, enn Eyrarbotn hafi fylgt Hallbjarnareyri ad fornu og nýu og manna Iför þrenna um strauma í Þordýsar Sölfafjöru.“ Og loks það ad Biskup Mag: Brynjólfur Sveinsson hafi í Vísitatu Hallbjarnareyrar Hospitals þann 12ta Sept: 1655 „tilsagt Hospitalshaldara Jóni, ad lögfesta Jördina Eyri med öllu því, sem henni tilheyrdi ad fornu og nýu, sérdeilis tilteknum Eyrarbotni.“

Af þessu hér ad framanfærdu – nema eitthvad nýrra, hafi sídar afgjörtst, sem eg þó ecki hafi fundid – get eg eckert ummsagt, hvert heldr Síra Björn sál: Þorgrímsson, hafi brúkad Selstöðu í Kolgrafarfyrði, og þeir eldri Prestar upprekstur ad sjálfskyldu, eda fyrir þóknun til Hallbjarnareyrar ábúanda. Enn líklegt þykir mér ad Biskuparnir, allir frá Gísla Biskups Jónssonar Tíð, ecki hafi undanfellt í Vísitasíum ad eigna það Setbergs Kyrkju, sem þeir ad hefdu og Lögum hefdu vitad undir hana komid.³²

³² Skjal nr. 2(34).

Um jarðir í Setbergssókn segir í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness árið 1840:

30. <Bæir.> Bæja austastur er jörðin *Berserkseyri*, 24 hndr. að dýrleika, hálf kóngseign og Arnarstapaumboðs, en hálf bóndaeign. Stendur hann austanhalt til móts við svo nefndan Seljaodda í Helgafellssveit, sunnanvert við Seljasund, norðurundan Berserks-eyrardal, sem er milli Berserkseyrar- og Kolgrafamúla. Kostur jarðarinnar er, að gott er undir bú á sumrum. Er þó landið í rýrnun af skriðuföllum og uppblástri af veðrum. Frá bæ þessum liggur leiðin fyrst til vesturs fyrir Kolgrafamúla, þá til suðurs hér um ½ mílu að bænum *Kolgröfum*, sem er bóndaeign, 16 hndr. að dýrleika. Stendur bær þessi norðarlega á Kolgrafahlíð, sem nær með allri austurströnd Kolgrafafjarðar að Kolgrafamúla. Eru sömu ókostir við þessa jörð sem þá nærstöldu, nema hvað meiri og sömu kostir, nema hvað til þeirra má reikna mótak til miðlunar. Sökum þess að beitar- og slægjuland er langt frá bænum, meir en ½ mílu og allt að mílu lengst til fjalls fram að reikna, er útbýli sett í landeigninni í þeim parti Eyrarbotns, sem heyrir undir Kolgrafir vestan undir Tröllahálsi.

Frá bænum Kolgröfum suður fyrir botn Kolgrafafjarðar og norður með firði þessum að vestanverðu, er rúm míla vegar að bænum Rafnkelsstöðum, hver jörð heyrir undir Hallbjarnareyrar hospital, 8 hndr. að dýrleika; stendur landsunnan undir fjallinu Lambahnúk við Kolgrafafjörð; er svo blásin jörð og komin í skriður, að ekki er á henni búandi, nema hún aðnjóti landeignar annarra jarða til slægna, beitar og mótaks. Nær því ½ mílu frá þessum bæ norður með téðum firði, andspænis Kolgröfum hinumegin til landnorðurs frá Lambahnúk en landsuðurs frá Setbergi og Klakki, er bærinn Eiði, 20 hndr. að dýrleika, tilheyrandi Setbergskirkju. Beitar- og slægjuland á jörð þessi nokkurn veginn, en skriðuföll hafa mjög skemmt landið. Er og landið, helzt til fjalls, blásið af veðrum. Nær því ½ mílu norður með Kolgrafafirði til móts við Bjarnarhafnarfjall í Helgafellssveit, stendur Hjarðarból, jörð 16 hndr. að dýrleika og bóndaeign. Stendur bær þessi landnorðan undir Klakki, sunnanvert við Hjarðarbólsá. Er landið allgott beitarland en blásið og skriðurunnið. Allar enar töldu jarðir hafa sumar hvert hluttekningu í nokkurri álfafjadrategju, með því nokkuð álfra reytir sig árlega á Kolgrafa- og Hraunsfjörðum.

Hérumbil ¼ mílu til norðurs frá seinastöldum bæ liggur undir landnorðurshorni Eyrarfjalls hospitalsgarðurinn Hallbjarnareyri, óviss dýrleika með sínum 7 byggðum hjáleigum: Tröð innri og Törð ytri, Garðsendi innri og Garðsendi ytri, Þórðarbúð, Nýjabúð og Naust. Er jörð þessi talin hin bezta í allri Eyrarsveit. Ber hún og til þess fram yfir aðrar jarðir selstæði með beitarlandi í Eyrarbotni, töðufall og útslægna meira, selveiði og ef til vill rekavon.³³

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir um selstöður og afrétti í lýsingu á Setbergssókn árið 1840:

31. *Selstöður* eru ekki til, engvar þess vegna brúkaðar, og þó hinn eða þessi hafi fengið að hafa þær í annars landi, hafa þær óðar aftur niður lagzt sökum meiri kostnaðar við þær en agnsemi, og þar eð til fjallsins, hvar tiltækilegast væri til selstöðu fallið, er óveðrasamra miklu en heima við, en lítill kostamunur undan annars allstaðar ríkjandi peningsfæð.

32. *Afréttarlönd* eru engin til, heldur hefir sérhver bær upprekstur í sitt eigið tilheyrandi fjallendi. — Samt tileinka máldagar Stað á Ölduhrygg upprekstur fyrir geldfé í Kolgrafa- og Eyrarbotn, hvert ítak talsvert rýrir landeign þessa, jörðunum Kolgröfum og Hallbjarnareyri. Er og geldfé af fjöllum föstudaginn í 21tu viku sumars allt safnað og ofan rekið samt réttað í Grundarrétt, sem stendur í Grundarfjarðarbotni. Mæta þar þá Staðarsveitarmenn til hirðingar fjár þess, sem þar á heima, með því samgangur þess

³³ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 158–159.

er á fjallinu. Er úrgangur rekinn til Arnarhólsréttar í Helgafellssveit, sem er skilarétt í sýrslunni.³⁴

Í sama riti segir um Eyrarbotn, í lýsingu á Setbergssókn árið 1840:

11. <Eldhraun.> Til eldhrauna heyrir blettukorn í Eyrarbotni, undir áður umgetnum Axarhamri, nefndur Hrauntungur. Er þessi blettur gjörsamlega grasi- og hagavaxinn og að öðru leyti ómerkilegur, með því þar eru hvorki gjár eður hellirar.³⁵

Þann 27. maí árið 1843 skrifuðu hreppstjórar og bændur Vesturamtinu bréf vegna Baulárvalla. Í því bréfi er þess getið að bændur í eystri hluta Staðarsveitar hafi keypt upprekstur í Eyrarbotni. Þar segir:

Það er venja í landi voru, að talad er á Mantalsþínginu í hvörri sveit um sérhvorja naudsýn sveitarinnar, sem þá þykir bráðust, og hvetja Sýslumenn innbúa sveitarinnar alloptast til þess í þíngbodssedlinum, einsog þér, herra Sýslumadur! nú og einnig gért hafid í ár.

[...]

En um hid síðara, Baularvallabyggínguna, er nú einmidt tími að tala, þar er alkunnugt, og mörgum hlytur það minnstædt vera, að á Baularvöllum var sumarid 1823 mælt út nýbýli, 14 hundrud að dýrleika, eptir óss þáverandi prófasts, nú Pastors emeriti, Séra Gríms Paulssonar á Þíngvelli og skipun Vesturamtsins, þvert á móti vilja flestra hlutad-eiganda í kríngumliggjandi sveitum, Stadarsveit, Miklaholtshrepp, og Helgafellssveit. Sérhvor heilvitamadur í tédum sveitum sé sumsé strax fyrirfram, hvílíkt skadrædi að Byggíng þessi á Baularvöllum yrði fyrir alla og óborna í nálægum sveitum, þared Baularvellir, einsog alkunnugt er, hartnær má heita sá eini grasblettur á fjallhriggnum milli sveita þessara, sem að gagni er til afréttar. Eystri hluti Stadarsveitar misti þarver algjörlega svo að kalla afrétt sína, því honum tilheyrði eginlega Baularvellir, og þó nokkrir smáblettir þar í kríng, og svokalladir Breiddalir séu ætladir hönum til afréttar, þá hefir nú reynslan sýnt, einsog sjáanlegt var, að þar er hvört tveggja, að hönum nægir ekki þetta, þared margir bæir þadan hafa sídan keypt upprekstur í Eyrarbotni og í Selja-felli í Miklaholtshrepp ...³⁶

Á manntalsþíngi, höldnu í Grundarfirði 22. maí árið 1858, bannaði Eggert V. Fjeldsted, með skjali frá 20. maí sama ár, upprekstur í Eyrarbotn nema fyrir kæmi sanngjarnt endurgjald.³⁷

Í *Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness* er getið nokkrum sinnum um Eyrarbotn í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

Frá Axarhamri, sem áður er getið, ganga fjallsbrúnir eða eggjar fyrir austan og sunnan svonefndar Hrauntungur, sem eru austast í Eyrarbotni (sem forðum og í máldögum nefndist Kolgrafafjörður), í landsuður og síðan í vestur, sunnan Eyrarbotn allt að Gunnungsfelli.¹ Úr því sveigjast fjallsbrúnir og –hlíðar í bug eða fullan hálfhring og mynda Hrafnkelsstaðabotn með góðu graslendi. Þaðan stefnir fjallsbrúnin og hlíðin (stundum kölluð Eiðishlíð) í vestur, unz Lambahnúkur, einn af hinum hæstu hnúkum, tekur við.

[...]

— Í Axarhamri og þar í grennd, suðrávið, mætti á sumum stöðum álíta, að fremur væri brunnið grjót en móberg eða blágrýti, þótt blending megi finna þar af öllu þessu. Sjást

³⁴ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 165.

³⁵ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 151.

³⁶ Skjal nr. 2(42).

³⁷ Skjal nr. 2(43).

þar því menjar til afargamalla eldsáhrifa hjá þeim stað, þar sem Hrauntungurnar (= austasti og syðsti partur Eyrarbotns) sjálfsagt löngu seinna hafa brunnið.

[...]

1. Eyrarbotn (er fyrrum og í gömlum máldögum hét Kolgrafafjörður²). Hann takmarkast að vestan- og norðanverðu af Kolgrafafirði og -múla, að austan- og sunnanverðu af Axarhamri, Tröllahálsi, og þaðan af áðurgreindri (í 2. svari) fjallastefnu vestur að Hvannagili og Gunnungsfelli. Afdalur, í landsuður úr Eyrarbotni, er Hestdalur. Báðir eru dalir þessir grösugir, sér í lagi Eyrarbotn, sem hefir talsverðar slægjur, er að mestu sléttur og stærstur allra dala (eða botna) í sókninni.

2. Hrafnkelsstaðabotn, vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk, sem liggja millum dals þessa og

3. Skáladals, er liggur nærfellt í austur milli Lambahnúks og Manar, eins og fyrr er getið.

[...]

14. Landslag í sókninni er bæði þurrlegt og votlent, melótt, grýtt, móakennt, slétt, óslétt, bratt o. s. frv. Þurrlegt er fremur og grýtt undir Múlanum (= Kolgrafa- og Berserks-eyrarmúla). Slétt er í Eyrarbotni og melótt og víða slétt vestan fjalla í Framsveit. En austan fjöllin þar er bæði grýtt og mýrlent.

[...]

19. <Vatnsföll.> Rennandi vötn, stærri og smærri, eru einkum:

1. Slýá, og kemur hún úr giljum, sem fleiri ár, og rennur vestantil við Hrauntungurnar, ofan Eyrarbotn út í Kolgrafafjörð, norðarlega í botninum, nálægt viki því á firðinum, sem nær einna lengst í landsuður og sem líklega er það fjarðarhorn, sem Landnáma (útg. í Kpmh. 1843, á bls. 92–93) getur um. Að þessu Fjarðarhorni, sem löngu er gleymt og enginn veit af, nema hvað Landnáma segir, að því náði landnám Kols. Hefir þá Slýá úr því, líklega eða sjálfsagt, ráðið landamerkjum milli landnáma þeirra Kols á Kolgröfum og Vestars á Eyri. Enda skiptir hún og enn löndum (botninum, er fyrrum hét ýmist Kolgrafabotn eða Eyrarbotn, sem fyrr er sagt (sjá 248. bls. neðanmáls)) milli Kolgrafa og Eyrar.³⁸

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir svo um selstöður og afrétti í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

31. <Selstöður.> Bæir, sem eiga selstöður, eru: Hallbjarnareyri, sem á selstöðu í Eyrarbotni, í Kálfadal í Eyrarfjalli og á Steinhlið, til forna. Setberg á selst(öðu) á Kvernárfjalli, á Arnarflóa þar, og var selið haft norðan undir svonefndum Skjólsteinum þar, vestantil í hliðinni á Digramúla. Kirkjufell á gamla selstöðu í Seljadal. Neðrilá á selst(öðu) í Lárdal. Kolgrafir eiga og gamla selstöðu í Kolgrafaseli austanvert við Slýá, upp um Hrauntungur (= hið forna Tröllahraun). Og hefir þessi partur botnsins, í eiginlegri og þrengri þýðingu, upprunalega heitið Kolgrafabotn, þótt botninn allur hafi fyrrum ýmist verið nefndur þessu nafni eða þá Eyrarbotn, eins og fyrr (á 248. bls. neðanmáls) er frá skýrt.

Engar af selstöðum þessum hafa lengi að undanförmu verið notaðar. Selstaðan frá Eyri var, það eg til veit, seinast notuð um fá ár, fyrir hér um 30 árum, sú sem er í Lárdal fyrir víst 50 árum, og selstaðan frá Setbergi á Kvernárfjalli seinast í tíð sr. B(jörns) Þorgrímssonar í fá ár. Um það, hve nær og hve lengi selstöður þessar hafi verið notaðar, er ekki hægt stórt meira að segja.³ En þar á móti er allhægt að segja, hvers vegna þær hafi niður lagzt. Það kom til af vaxandi fátækt og mannkraftaleysi (fólks- eða hjúa-

³⁸ *Snæfellsnes*. *Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875* (1970), bls. 242–243, 247, 248–249, 253, 261–262.

skorti), þegar fiskibrögð fóru að bregðast, fénaður eyddist eða fækkaði sökum harðinda og annars og þegar þurrabúðir fóru að fjölga að því skapi, að ótöldu því manntjóni sökum skiptapa, sem sókn þessi hefir fyrr og síðar orðið fyrir.

[...]

32. <Afréttir.> Mestur hluti afréttarlanda er heimalönd, svo sem Gjafinn og Múlarnir (Kolgrafa- og Mjósunda- eða Straumhlíðarmúlar), Klakkur og Eyrarfjall, sem er lönd nálægra bæja þar; ennfremur fjalllöndin við Eyrar-2 og Hrafnkelsstaðabotna, Lambahnúkur, Mönin, Grundarhlíð, Einikinn, Kvernárfjall og úr því hlíðar og eggjar upp undan byggð, allt út að Búlandshöfða. Eiginlegir almenningar eru lengra í burtu, uppá fjöllum, einkum allur fjallaflákinn millum Eyrar- og Staðarsveitar, sem fé er ekki rekið á, né heimt af, svo teljandi sé, nema að nokkru leyti af Staðsveitingum. Staðastáðarkirkja á (samkvæmt máldögnum³ eða sögn manna) uppre-<k>stur í Kolgra<fa>fjörð, sem eg þó ekki veit til, að hafi í langan tíma verið þar hafður úr Staðarsveit. Í Eyrarbotn reka aftur á móti sumir Framsveitarmenn með leyfi Eyrarbónda. Aðalrétt í Eyrarsveit er Grundarrétt, undir fjallinu, í Grundarbotni, skammt frá Fossunum. Rétt sú er haldin, þegar 21 vika er af sumri. Er þá venjulega gengið sama dag sem réttað er. Þangað sækir öll sveitin og oftast 1–2 menn úr Staðarsveit.³⁹

Í örnefnaskýringu í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir svo um Eyrar- og Kolgrafabotn, í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

Kolgrafafjörður, nú = Eyrarbotn, eða (sem stundum er nefnt) Eyrar- og Kolgrafabotn, eða þá einungis hið nú nefnda, sökum þess að báðir bæirnir, Eyri og Kolgrafir, áttu (og eiga enn) botninn.⁴⁰

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir að Hallbjarnareyri eigi allstórt upprekstrarland á Eyrarbotni, bæði fyrir fé og hross, sem sé eingöngu fjalllendi og sumarhagar þar séu ágætir.⁴¹

5.4 Hrafnkelsstaðir

Með bréfi dagsettu 13. mars 1545 veitti Kristján II Danakonungur Pétri Einarssyni jarðirnar „Huosebecke“ og „Randskonskou“ til æfilangrar búsetu án afgangjalds. Á móti skyldi Pétur vera konungi hollur og trúr. Jörðin „Randskonskou“ eru Hrafnkelsstaðir. Jörðin „Huosebecke“, er í raun tvær jarðir; annars vegar Hnausar og hins vegar Bakki (Kóngsbakki). Veiting konungs gerði ráð fyrir því, að hinar veittu jarðir skyldu allar falla að nýju undir krúnuna, eftir daga Péturs.⁴²

Þann 7. október árið 1657 veitti Skálholtsbiskup Þórði Guðmundssyni í Gröf, byggingarbréf fyrir Eyri, hvar með fylgdi frjáls brúkun á Hrafnkelsstöðum. Sjá nánar umfjöllun í kafla 5.5.1 um Hallbjarnareyri.⁴³

³⁹ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 285–287.

⁴⁰ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 307–308.

⁴¹ Skjal nr. 2(39), bls. 125–126.

⁴² Skjal nr. 4(40). Sjá nánar: Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi III*. Reykjavík, 1924, bls. 248.

⁴³ Skjal nr. 2(54).

Í biskupsvísitasíu að Hallbjarnareyri 14. september 1676 segir að Hrafnkelsstaðir hafi fylgt Hallbjarnareyri að fornu til selstöðu, en sé „nú byggt ból“. Þar segir:

Ä sama deige [14. september 1676] visiterad Hospitalid ä Hallbiarnareyre, Jordin er skrifud xl hndr. i Visitasiubok Biskupsins Saluga M: Brynjölfs Sueinssonar, landskulld xvij Vætter og viij kugillde, effter tilsoyn og Medkenningu Abuandanna, Hrafnkelstader tiäest ad fylgt hafi Jordunni ad fornu til Selstodu, enn er nu bygt böi sidan i tid Matthys Saluga Gudmundssonar, landskulld þar af ij Vætter, Vænist Þorvardur Olafsson sem nu byr her a Eyri og buid hefur i 14 Ar ad hann hafe Vppborid halfa landskyllid af Hrafnkelstodum Mots Vid Jon Olafsson brodur sinn, þad fyrsta är sem þeir her biuggu. Item a Jordin bud a Hiallasandi Med Skipsvppsatre, og er [er, ofan línu; strikað yfir: se] gollded effter budina xx alner budin kollud Lofftsbüd, Medkenna Abuendurnir sig arliga Vppbera fyrer huortueggia xl al: Hiäleigur fylgia heimaJordinni 7 Med ejrnre Nibigre, byggiast nu 3 af þeim fyrer x aura huór, enn xl Alnum huor hinna fiógra.⁴⁴

Í biskupsvísitasíu að Hallbjarnareyri 28. ágúst árið 1701 segir að Hrafnkelsstaðir tilheyri nú spítalanum að Hallbjarnareyri „fullkomlega“. Þar segir:

Anno ut supra, [1701] d. 28 Augustj Visiterad Hospitalid ad Hallbiarnar Eyre og Vpplesin þess Sýdasta Visitatia. Jördinne Er xl hndr. ad dýrleika landskulld 18 Vætter og viij kugillde. Tiäer abuandinn Salomon Jönsson ad Jördinn Rafnkielstader Heire nu sem komid er fullkomlega til Hospitalinu. Epter til hlutan lógmansins Hr Larutzar Christjanssonar firir büd ä Hiallasande sem Jördinn ä med skips vppsatre medkienner äbuandinn sig vppbera Epter gamlre veniu xl alner. Hiäleigur filgia Jördinne viij biggiast iij af þeim firer lx aura huór. Hinar iij xl alnum huor. Hialeigumm þessumm filgia tilsamans viij kugillde firir büd sem Salomon hefur lätid vppbiggia gialldast xx alner.⁴⁵

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Eyrarsveit frá árinu 1702 eru Hrafnkelsstaðir eignaðir spítalanum að Hallbjarnareyri. Dýrleiki Hrafnkelsstaða er sagður vera 8 hundruð. Þess er getið að ábúendur Hrafnkelsstaða heimti toll af þeim sem reka naut og hesta í Eyrarbotn að sumri. Þar segir:

Hrafnkielstader.

Jarðardýrleiki viii hundruð eftir því sem hún tíundast öllum.

Jörðin er eignuð Hallbjarnareyrar hospítali, og hefur um nokkur ár þar til legið til halds og hefðar; annars vilja Arnarstapa umboðshaldarar kalla til sömu jarðar, en með hverjum rjetti vita menn ei, þar sem hún finst ekki í Stapaumboðs jarðabókum inn-skrifuð.

[...]

Peníngagánga hefur verið fyrir naut og hesta á sumar þar í landinu, sem kallaður er Eyrarbotn, og hafa ábúendur tekið toll fyrir. Nú þykjast þeir ei það ljá mega, þar til slægna brúki, því heimaengjar sjeu spiltar af skriðum.⁴⁶

Í biskupsvísitasíum að Hallbjarnareyri 1758 og 1773 er ekki minnst á Hrafnkelsstaði.⁴⁷

⁴⁴ Skjal nr. 2(9).

⁴⁵ Skjal nr. 2(10).

⁴⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 306–307.

⁴⁷ Skjöl nr. 2(106)–2(107).

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Hrafnkelsstaðir séu spítalajörð. Dýrleiki sömu jarðar er þá sagður vera 40 hundruð.⁴⁸

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Hrafnkelsstaðir séu spítaleign.⁴⁹

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir eftirfarandi um Hrafnkelsstaði, í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

45. *Hrafnkelsstaðir*, 7,3 hndr að **dýrleika**, sunnanvert við Kolgrafafjörð, allanga bæjarleið austur á við frá Eiði, og þeim megin við Hrafnkelsstaðabotn. Þar er tún lítið, en allgott, sumarhagar góðir, einkum í nefndum botni, landrými talsvert af koti til, mótak og torfrista viðunanleg, slægjur litlar, nema til láns fáist Eyrarbotn, sem stundum hefir átt sér stað. En lífgrös eru í botni þessum og allmiklar slægjur. Helztu ókostir eru: þerrilinjur á sumrum, þungar ritningar og vetrarríki allmikið. Kot þetta er áfast Eyri og heyrir til Eyrartorfu, en telst þó ekki lengur sem hjáleiga, heldur jörð sér.⁵⁰

Í landamerkjaskrá fyrir mensaljörðum Setbergskirkju í Eyrarsveit, dagsettri 10. júní 1885, er getið um merki á milli Eiðis og Hrafnkelsstaða. Í landamerkjaskránni segir meðal annars eftirfarandi:

V. Setberg með hjáleigum Stekkjartröð og Vindási.

[...]

B. Landamerki milli Setbergs og Eiðs. Svonefndur Kaldilækur, sem rennur undan Bergshálsi og í suður ofan í Eiðissund, frá honum sjónhending í Nónsteina og frá þeim beint á fjall upp. C. Landamerki milli Setbergs og Hamra. Grjótá, sem rennur ofan Skálardal og beygir síðan vestur á til sjóar, er landamerki milli fjalls og fjöru.

VI. Eiði.

a. Landamerki milli Eiðis og Setbergs. Hin sömu og talin eru að framan undir staflíð V.B.

b. Landamerki milli Eiðis og Hjarðarbóls (eftir fornum skilríkjum og núverandi venju): Markgil úr fjalli og fram í sjó.

c. Landamerki milli Eiðis og Hrafnkelsstaða (sama heimild). Langholtslækur, sem rennur úr Múlamýri, og frá honum sjónhending í steina tvo, er standa þar upp undan í Múlanum eða Múlahlíðinni allt á fjall upp.

VII. Hamar.

a. Landamerki milli Hamra og Setbergs. Þau sem áður eru talin undir V.C.

b. Landamerki milli Hamra og Grundar. Torfvarða frá Rauðalæk og síðan lækurinn frá fjöru til fjalls.

[...]

Að þessi landamerki séu rétt tilgreind eftir landamerkjaskjölum Setbergskirkju samantbornum við það, er núlifandi kunnugir menn best vita um landamerki jarðanna, vitna ég undirritaður.

Setbergi 10. júní 1885.

Jens V. Hjaltalín prestur að Setbergi.

⁴⁸ Skjal nr. 4(2), bls. 153.

⁴⁹ Skjal nr. 2(99).

⁵⁰ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 283.

Landamerkjaskrá þessa samþykkja að því leyti er þeirra eignar jarðir snertir. St.Daníelsson eigandi Grundar (handsalað nafn). Bárður Þorsteinsson (eigandi Grafar) (handslað). Þorleifsson eigandi Hjarðarbóls. Þórður Einarsson ábúandi Bárar. Þórður Einarsson ábúandi 1/3 Spjarar. Kristján Þorsteinsson ábúandi Bárar. Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa og Skógarstrandarumboðs.⁵¹

Hrafnkelsstaðir féllu í eyði árið 1907.⁵²

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir að Hrafnkelsstaðir séu eyðijörð í eigu landsjóðs. Land Hrafnkelsstaða er sagt vera fjalllendi að mestu leyti, og að jörðin eigi mikið land til upprekstrar. Ekkert kemur fram um afmörkun Hrafnkelsstaða.⁵³

Í heildarskrá fasteignamatsins 1916–1918 kemur fram að heildarmatsverð Hrafnkelsstaða sé 700 kr.⁵⁴

Með afsali 17. maí 1977 seldi og afsalaði landbúnaðarráðherra fyrir hönd ríkissjóðs ríkisjörðinni Hrafnkelsstaði til hreppssjóðs Eyrarsveitar. Merkjum jarðarinnar er þar ekki lýst heldur segir: „Rísi ágreiningur um landamerki, undanskilur seljandi sig allri ábyrgð.“⁵⁵

5.5 Aðliggjandi og tengd svæði

5.5.1 Hallbjarnareyri (Öndverðareyri, Eyri)

Í skrá Páls biskups Jónssonar frá því um árið 1200 um prestlausar kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi er getið um kirkju að Öndverðareyri. Þar er ekki getið réttinda.⁵⁶

Hítardalsbók getur kirkjunnar að Öndverðareyri árið 1367. Þar er ekki getið réttinda.⁵⁷

Máldagi Vilchins frá árinu 1397 fyrir kirkjuna að Öndverðareyri hermir að kirkjan þar eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Ekki er getið nánar um afmörkun þess afréttar í máldaganum. Þar segir:

Mariukirkia a Ondurdre Eyre a heimaland halftt. ij hluti j Þordijsarstodumm.

Halfann afriett j Kolgrafarfirði.⁵⁸

Máldagi fyrir kirkjuna að Öndverðareyri, ársettur á árabílinu 1491–1518, varpar engu ljósi á afréttarmálefni, ítök eða réttindi kirkjunnar.⁵⁹

Í Gíslamáldaga, frá því um 1570, hermir, að kirkjan að Öndverðareyri eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Máldagi kirkjunnar er svohljóðandi:

⁵¹ Skjal nr. 2(4).

⁵² Martin Schuler, *Búsetuþróun á Íslandi 1880–1990*, bls. 33.

⁵³ Skjal nr. 2(39), bls. 122.

⁵⁴ Skjal nr. 2(39).

⁵⁵ Skjal nr. 4(21).

⁵⁶ Skjal nr. 4(39), bls. 1 og 11.

⁵⁷ Skjal nr. 4(37).

⁵⁸ Skjal nr. 4(34).

⁵⁹ Skjal nr. 4(35).

Kirkian ä Aundverdre eyre ä heimaland hälftt .ij. hlute i Thordijsaarstaudum. hälffann affriett i Kolgraffarfirde. hälftt Selkier. hälffann Grafarsand. hälffann reka ä Thernusande.⁶⁰

Spítala var komið á fót á Hallbjarnareyri með konungsbréfi dagsettu 12. maí 1652.⁶¹

Þann 7. október árið 1657 veitti Skálholtsbiskup Þórði Guðmundssyni í Gröf byggingarbréf fyrir Eyri, hvar með fylgdi frjáls brúkun á Hrafnkelsstöðum. Bréfafgjörningurinn er svohljóðandi:

Hospitalsins Ad Hallbiarnar Eyre byggingarbréf hvoria jord Þordur Gudmundsson i Grof tok af Mathias Gudmundssyne i wmbode Biskupsens M(agisters) Brynjolfs S(veins)s(onar, nærveranda ár frá fardogum til jafnleingdar a(nno) 1659.

Anno 1657 þann 7. octobris worum vier underskrifader widstadder a Arnarstapa i naveru Mathias Gudmundssonar a adra sidu, enn a adra sidu bondanz Þordar Gudmundssonar i Grof, þegar so felldur giorningur frammfor a millum adurnefndra manna; ad Mathias Gudmundsson vegna heidarlegs og halærds herra Meister Brynjolfs Sveinsonar Biskups yfer Skálholtz-stikte, bad og baud nefndum Þorde Gudmundssyne ad sier ad taka þa Kong. Maj. jord Hallbiarnar Eyre ad næstkomande are fra fardogum 1658 og til ar dagsenz 1659, sem af Kong Maiestz nad var gefen til spitelskra hospitals i Vestfirðinga fiordunge, med so felldum skilmala og condition: ad adurnefndum Þorde skal vera afhendt i sex manna vidurvist sama jord Eyre med sinum medfylgjande hialeigum og kugilldum sem fataekum tilheyra, og so þui skipe sem fataeker eiga, og ollu odru effter skiliande inventario sem og odrum herligheitum, sem jordenna fylger, ad nefndur Þordur það bruka meige fri til lands og sioar med Hrackelstodum til logdum effter bevislegum vitnisburdum ad það þar under ligge.

Enn þar i staden lofar Þordur ad annast og forsorga fiora fataeka af Hospitalsfolke sem rett eru Hospitalslimer med rettre forsorgun til matar, klæda og þionustu, sem sogdum personum ber og þienar.

Framar lofade Mathi[a]s fyrrnefndum Þorde Gudmundssyne, ad hann skyllde tittnefndra fataekra vegna meiga medtaka þar aukahlute til Hospitals naudþurfftar sem til eru lagder i Eyrarsveit, sem og allt sektafie er i somu sveit til fataekra dæmt verdur, med þui ad adur sogdum Þorde skule þar 1 hundrads bagie af verda fyrer forsorgun fataekra Hospitals lima og jardarennar byggingar og forbetrunar so hann henne jafngodre med sinu medfylgjande afftur skile sem hann medtekur.

Eirnen effter Mathias effterleitne lofade Þordur Gudmundsson ad hallda og undurgangast nefnda puncta og articula sem tittnefnder eru; hier med handsalade Mathias tiadum Þorde Gudmundssyne tittnefnda jord til loglegrar abudar med hialeigum og ollum itokum adur tilteknum skilmala, ad so i sannleika sked er skrifar Mathias Gudmundsson og Þordur sinar hendur hier under med samfylgjande Þordarsyne og til teknum vottum sinar hendur hier under skrifa j sama stad, ar og dag sem adur skrifad stendur.

Mathias Gudmundsson, Þordur Gudmundsson

Gudlogur Þordarson, Helge Olafsson

Jon Steindorsson.

Þess hattar byggingarbréf sende Matthias Gudmundsson i handsskriffadre copiu hingad i Skalhollt, Biskupenum til handa, hvort so er ordrett i sinne meinijngu og voru male, sem það er hier fyrer framan og ofan jnnskrifad.

⁶⁰ Skjal nr. 4(36).

⁶¹ Skjal nr. 4(43)

Til vitnis ockar nofn hier underskrifud er saman lasum.

Skalholti 2. Aprilis ANNO 1658.

Thorleifur Arnason meh, Dade Halldorsson med eh.⁶²

Í biskupsvísitasíu að Hallbjarnareyri 14. september 1676 segir að Hrafnkelsstaðir hafi fylgt Hallbjarnareyri að fornu til selstöðu en sé „nú byggt ból“.⁶³ Í biskupsvísitasíu að Hallbjarnareyri 28. ágúst árið 1701 segir síðan að Hrafnkelsstaðir tilheyri nú spítalanum að Hallbjarnareyri „fullkomlega“.⁶⁴ Sjá nánar í kafla 5.4 um Hrafnkelsstaði.

Jarðabók Árna og Páls yfir Eyrarsveit frá árinu 1702 getur þess að Hallbjarnareyri (Öndverðareyri) sé spítali fyrir Vestfirðingafjórðung og jörðin sé talin 40 hundruð að dýrleika. Fram kemur að Hallbjarnareyri eigi annars vegar selstöðu í Eyrarbotni og hins vegar afrétt í Eyrarbotni, sem hún heimti ekki toll af.⁶⁵

Í biskupsvísitasíum að Hallbjarnareyri 1758 og 1773 er hvorki minnst á jarðir né ítök.⁶⁶

Lögfestu fyrir Hallbjarnareyri var þinglýst á manntalsþingi 6. júní 1793 en efni hennar ekki fært til bókar.⁶⁷

Í jarðamatinu 1804 kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afmörkun Hrafnkelsstaða. Jörðin er sögð tilheyra hospítalinu á Hallbjarnareyri (Eyri) og er metin til 8 hundraða að dýrleika.⁶⁸

Þann 6. október árið 1837, skrifaði biskupinn yfir Íslandi, prófastinum í Snæfellsnesprófastsdæmi, um Setbergs- og Eyrarkirknaeignir. Vísar biskup til þess í bréfi sínu, að kirkjan að Eyri eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Þess er getið að Eyrarbotn hafi verið tekinn undan Eyri (Öndverðareyri) og settur undir Setberg árið 1563. Sjá nánar um fjöllum um Eyrarbotn.⁶⁹

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Hallbjarnareyri sé spítalajörð. Þar segir enn fremur:

Auk hjáleigna þeirra, sem hér eru taldar, og allar eru metnar til dýrleika 1805, og nú nafngreindar af presti, telur A. M.: Tóptir (40 al. lsk. 1 kúg.), Eyrarodda (40 al. lsk.) og Fornna Naust (40 al. lsk. 1 kúg.), en það, sem hann kallar Stóra Naust, er hér nú tekið, með nafninu Naust, eptir presti og jb. 1805. Sjá um spítalann kon. br. 10. Mai 1651 og 12. Mai 1652, tilskip. 27. Mai 1746 og kon. br. 25. Septbr. 1801.⁷⁰

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Hallbjarnareyri sé spítalaeign.⁷¹

⁶² Skjal nr. 2(54).

⁶³ Skjal nr. 2(9).

⁶⁴ Skjal nr. 2(10).

⁶⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns V*, bls. 306–307.

⁶⁶ Skjöl nr. 2(106)–2(107).

⁶⁷ Skjal nr. 2(46).

⁶⁸ Skjal nr. 2(40).

⁶⁹ Skjal nr. 2(34)

⁷⁰ Skjal nr. 4(2), bls. 153.

⁷¹ Skjal nr. 2(99).

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir eftirfarandi um Hallbjarnareyri, í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

35. *Hallbjarnareyri*¹ er með nú byggðum 7 hjáleigum talin 37,7 hndr að dýrleika. Bærinn stendur norðan undir Eyrarfjalli stutta bæjarleið frá Vatnabúðum, en lengra nokkuð frá Þórdísarstöðum. Hún hefir stórt og fremur gott tún og góða veitu vestan túnið, ofan undir sjávarkampinn, sunnanvert eða innanlega² við Hvalafjörð (= Urt-hvalafjörð). Hún hefir og gott beitarland í Eyrarodda og í Eyrarfjalli. Líka á hún gott land í Eyrarbotni (= Kolgrafafirði), er hún hélt, þegar kirkjan þar var niður lögð 1563.3
1 Í Eyrbyggju og Landnámu nefnist hún Öndurðeyri, Öndverðeyri, Öndverðareyri og líka Eyri (t. d. Steinþór af Eyri), sjá Eyrb. sögu, útg. í Leipzig 1864, bls. 84, líka bls. 79 o. víðar). Á seinni tímum var hún nefnd Hospítalseyri eða Spítalaeyri og er nú oft nefnd Eyri (eins og í fornöld).⁷²

Landamerkjabréf Hallbjarnareyrar, dagsett 16. júní 1884, getur ekki um réttindi í Eyrarbotni.⁷³ Landamerkjabréfinu var þinglýst 17. júní 1884.⁷⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir að Hallbjarnareyri eigi allstórt upprekstrarland á Eyrarbotni, bæði fyrir fé og hross, sem sé eingöngu fjalllendi og sumarhagar þar séu ágætir.⁷⁵

Í byggingarbréfum Hallbjarnareyrar, dagsettum 12. október 1918 og 14. desember 1922, kemur fram að ábúendur þjóðjarðarinnar Hallbjarnareyrar og hjáleigna hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross.⁷⁶

5.5.2 *Kolgrafir*

Með bréfi dagsettu 27. júní 1516, seldi Magnús Björnsson Þorleifi Gamalelissyni [svo] hálfá jörðina Jörfa í Haukadal fyrir jörðina Kolgrafir í Eyrarsveit. Þorleifur skyldi eiga forkaup á Kolgröfum, en gefa sex hundruð á milli. Kaupin voru staðfest þann 10. apríl árið 1518. Fram kemur, að Kolgrafir sé metin til 16 hundruða að dýrleika.⁷⁷

Þann 5. júní árið 1690 seldi Guðlaugur Þórðarson Ólöfu Runólfsdóttur 4 hundruð í Laxárbakka í Miklaholtshreppi. Á móti seldi Ólöf Guðlaugi 4 hundruð í Kolgröfum í Eyrarsveit.⁷⁸

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Eyrarsveit frá árinu 1702 eru Kolgrafir sagðar vera í einkaeigu og 16 hundruð að dýrleika. Fjarlæggar engjar Kolgrafa eru sagðar liggja undir „peningaágangi“. Jörðin á selstöðu í heimalandi. Þá er þess getið að merkja megi af ábúendum Kolgrafa að „eitthvað kunnir að bera á um landamerki“. Þar segir:

⁷² *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 281.

⁷³ Skjal nr. 2(2).

⁷⁴ Skjal nr. 2(47).

⁷⁵ Skjal nr. 2(39), bls. 125–126.

⁷⁶ Skjöl nr. 2(30)–2(31).

⁷⁷ Skjal nr. 4(38).

⁷⁸ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn, 1993, bls. 71.

Kolgrafer.

Jarðardýrleiki xvi hundruð.

Eigandinn Þórður Guðlaugsson á Grund.

[...]

Engjar litlar heimum, en fjarlægjar víðslægar, þó snögglægar, en liggja undir peninga ágangi.

Hagar góðir á sumar.

Selstaða í heimalandi.

[...]

Af ábúendum er að merkja, að eitthvað kunni að bera á um landamerki.⁷⁹

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að jörðin Kolgrafir sé beneficium. Dýrleiki Kolgrafa er sagður vera 16 hundruð. Ekki er getið um Kolgrafasel.⁸⁰

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Kolgrafir séu benefici.⁸¹

Afsalsbréfi vegna sölu á Kolgröfum var þinglýst á manntalsþingi 31. maí 1853. Efni þess var þó ekki fært til bókar.⁸²

Í *Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness* segir eftirfarandi um Kolgrafir, í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

46. *Kolgrafir*, 14,7 hndr að dýrleika, vestan undir Kolgrafamúla, austan Kolgrafafjörð, næstum gagnvart Hjarðarbóli; hefir 2 bæi og tvíbýli (þótt ekki sé reyndar nema einbýlisjörð). Tún þar er fremur stórt, þýft, allgrasgefið og gefur af sér 3–4 kúa föður. Það nær ofan að firðinum. Og þar er sem víðar gömul tröð eða rétt. Heima um eru hagar allgóðir, en einkar góðir upp undir Slýa og í Kolgrafaseli þar, bæjarleið í burtu uppundir Tröllaháls. Þar eru og slægjur allmiklar og góðar. Torfrista heimum er léleg, en mótak nálægt Hópinu nægt og eitt hið bezta. Hefir því mór þaðan oft verið seldur, einkum inni Breiðafjarðareyjar. Alljarðasamt er á Kolgrafahlíð á vetrum. Ókostir teljast þar helzt: langur engjavegur, upp undir Tröllaháls, en þetta er þó ekki mikið lengra en víða á sér stað annarstaðar, t. d. ofan úr Grundarbotni og að Setbergi o. s. frv.⁸³

Landamerkjaskrá fyrir Kolgrafir í Eyrarsveit, dagsett 26. júlí 1890, getur ekki um réttindi í Eyrarbotni. Getið er um merki á milli Kolgrafa og Kolgrafasels. Landamerkjaskrá Kolgrafa hljóðar svo:

Landamerkjaskrá fyrir bændaeygnina Kolgrafir í Eyrarsveit.

1. Á milli Berserkseyrar og Kolgrafa eru þessi merki, svo kallaðir Þrísteinir, þaðan sjónhending til fjallsbrúnar og þaðan aftur til sjávar.

2. Á milli Kolgrafasels og Kolgrafa eru þessi merki, í þriðja gil frá Kolgröfum frá fjallsbrún til fjöru.

Þessi ítök skulu báðir partar jarðarinnar hafa heimting á, Kolgrafir skulu hafa torfristu í Kolgrafaselslandareign, er aftur á móti skal Kolgrafasel hafa heimild til mótaks í Kolgrafalandi.

Kolgröfum 26. júlí 1890. Sem eigandi L.E.Fjelsted.

⁷⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 307–308.

⁸⁰ Skjal nr. 4(2), bls. 153.

⁸¹ Skjal nr. 2(99).

⁸² Skjal nr. 2(48).

⁸³ *Snæfellsnes. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875* (1970), bls. 284.

Þessum landamerkjum samþykkur Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs.⁸⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir að hluti beutilands Kolgrafa liggja til fjalls, og sé notaður til upprekstrar. Fram kemur að Kolgrafir eigi á ítak til torfristu á landi Kolgrafasels. Ekki er getið um afmörkun Kolgrafa í fasteignamatinu.⁸⁵

5.5.3 Kolgrafasel

Ekki er getið sérstaklega um Kolgrafasel í *Jarðabók* Árna og Páls.

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir um Kolgrafasel í lýsingu á Setbergs-sókn árið 1840:

39. Nýbýli eru engin, nema ef telja skyldi *Kolgrafasel*, hvert ábúandinn kallar *Hlíðarenda*, hvar enn er óvíst, að ábúð haldist, með því það ekki heldur er enn antekið lögbýli. Annars stendur býli þetta í Eyrar- eður Kolgrafabotni vestan undir Tröllahálsi.⁸⁶

Ekki er getið um Kolgrafasel í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847.

Þann 4. júní árið 1864, var þinglesið skjal á manntalsþingi í Grundarfirði, með hverju Þorgrímur Þorsteinsson bóndi á Kolgrafaseli bannaði brúkun á landi sömu jarðar. Ekki er getið um merki Kolgrafasels:

Ár 1864 þ 4 Júní var að Grundarfirði manntalsþing sett af sýslumanni P. Böving, hvar þá í viðurvist vottanna Hr. Þ. Helgasons, Hr. Danielsens, og Jons Danielsons og Jonasar Guðmundssonar var fyrirtekið:

[...]

15) Var þinglýst skjal, dagsett þ 30 Maí 1864, með hvorju Þorgrímur Þorsteinsson, bondi á Kolgrafaseli sem eigandi ~~er~~ við erfðaskipti fyrirbýður ollum að brúka jörð sína.⁸⁷

Í neðanmálgrein í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness segir svo um byggð í Kolgrafaseli í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

Frá 1857–1867 (inclusive) var Kolgrafasel byggt býli, en síðan fallið í eyði. Í fá ár, löngu nokkuð fyrir 1857, var þar og einnig grasbýli.⁸⁸

Í úttekt Staðarstaðarkirkju árið 1883 er getið um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð á meðal ítaka kirkjunnar. Þegar þarna er komið sögu er geldfjárreksturinn sagður notaður sjaldan.⁸⁹

Landamerkjaskrá fyrir Kolgrafaseli í Eyrarsveit er dagsett 26. júlí 1890 og hljóðar svo:

Landamerkjaskrá fyrir þjóðeigninni Kolgrafaseli í Eyrarsveit.

⁸⁴ Skjal nr. 2(3).

⁸⁵ Skjal nr. 2(39), bls.120–121.

⁸⁶ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), bls. 168.

⁸⁷ Skjal nr. 2(44).

⁸⁸ *Snæfellsnes*. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875 (1970), neðanmálgrein bls. 290.

⁸⁹ Skjal nr. 2(32).

1. Á milli Hallbjarnareyrarlandaeignar og Kolgrafaselslandeignar ræður svo kallaður Slíárfarvegur frá fjallsbrún til sjávar.

2. Á milli Kolgrafa og Kolgrafasels, ræður þriðja gil, frá Kolgröfum, frá fjallsbrún til sjávar. Þessi ítök skulu báðir partar jarðarinnar hafa heimting til: Kolgrafasel skal hafa heimild til mótaks á Kolgrafalandi, og Kolgrafir skulu aftur hafa torfristu í Kolgrafaselslandi.

Kolgrafaseli 26. júlí 1890.

Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa og Skógarstrandar umboðs.

L.E. Fjelsted sem eigandi að Kolgröfum.⁹⁰

Kolgrafasel féll í eyði árið 1902.⁹¹

Dómkvaddir voru menn til að meta Kolgrafasel 8. október 1908 og matsgerðin var staðfest á manntalsþingi 7. júní 1909.⁹²

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir að Kolgrafasel sé eyðijörð sem nýtt sé sem beiti-land. Það er sagt í eigu landsjóðs. Land Kolgrafasels er sagt fjalllendi að mestu leyti og að þar eigi jörðin upprekstrarland. Ekkert kemur fram um afmörkun Kolgrafasels.⁹³

Í heildarskrá fasteignamatsins 1916–1918 kemur fram að heildarmatsverð Kolgrafasels sé 400 kr.⁹⁴

5.5.4 Hóll

Í skrá yfir landamerki Staðarstaðarkirkjujarða frá 20. ágúst 1884 er getið landamerkja Hóls (efri):

Skrá yfir landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða.

1. Prestssetrið Staðarstaður.

[...]

8. Hóll (efri). Á suður (austur) að fýrgreyndum Álftavatnslandamerkjum; sjónhending úr Barnalækjarauga út í Sátuholtskeldu; þá ræður keldan uppí dýið, sem er fyrir neðan Holtatöglin, og þaðan upp eptir holtum og í stein þann, sem stendur á Háubrekku, og þaðan til fjalls.

[...].

Framanskriðuð landamerkjalyásing er No 1 - 11 byggð á landamerkjaskrá þeirri, sem frá fornu stendur rituð í embættisbókum prestakallsins, og veit ég engan ágreining um nein þau landamerki, sem þar eru greind. [...].

Staðastað 20. ágúst 1884.

Þ. Eyúlfsson

Samþykkur umboðsins vegna, Hallbjarnareyri 20. jan. 1885

Ásmundur Sveinsson⁹⁵

⁹⁰ Skjal nr. 2(1).

⁹¹ Martin Schuler, *Búsetuþróun á Íslandi 1880–1990*, bls. 33.

⁹² Skjöl nr. 2(45) og 2(97).

⁹³ Skjal nr. 2(39), bls. 121.

⁹⁴ Skjal nr. 2(39).

⁹⁵ Skjal nr. 2(103).

5.5.5 *Slitvindastaðir (Slítandastaðir)*

Máldagi kirkjunnar að Staðarstað árssettur 1274 segir kirkjuna eiga þrjú lönd, sem hvert um sig heiti „á Slítandastöðum“. Þar segir:

þriu lond er huert heitir a slitanda stodum.⁹⁶

Máldagi kirkjunnar að Staðarstað er Gyrðir biskup Ívarsson setti um 1354 eignar kirkjunni þar Slítandastaði.⁹⁷

Máldagi Vilchins frá árinu 1397 fyrir kirkjuna að Staðarstað eignar henni Slítandastaði.⁹⁸

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit frá árinu 1714 segir að Slítandastaðir séu Staðarstaðar beneficium með óvissan dýrleika. Þess er getið að enginu grandí skriður úr fjalli, grjótburður högunum og grjótkast úr fjallshlíðum. Í *Jarðabókinni* sjálfri segir svo:

Slítandastader.

Munnmæli sumra eru að hjer hafi bænahús verið. Engin vita menn skilmerkileg rök til þess.

Jarðardýrleiki er óviss, því jörðin tíundast öngvum og hefur aldri tíundast í manna manni.

Eigandinn er beneficium Staðarstaður.

[...]

Enginu grandar skriða úr fjallgili, en högunum grjótburður af Laxá og grjótkast úr þverbröttum fjallshlíðum.⁹⁹

Í máldaga fyrir Staðarstaðarkirkjújörðum, er getið um landamerki Slitvindastaða. Landamerkjalyfingin er óársett og hljóðar svo:

Maldage Fyrer Stadastadar Kyrkiu Jördum.

[...]

Slítandastada Landamerke

Hun á fyrer sunnan ad Hols Landamerki, úr Sátuhollt kieldu, og i Barnalækiauga, ur Barnalækiauga, og fyrer ofann Smalaskála Hollt, og uti Laxár Farveg gamla, þá rædur Laxá til Fialls.¹⁰⁰

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Slitvindastaðir séu eign kirkjunnar að Staðarstað, metin til 40 hundraða að dýrleika.¹⁰¹

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Slitvindastaðir séu Staðarstaðarkirkjújörð.¹⁰²

⁹⁶ Skjal nr. 4(28).

⁹⁷ Skjal nr. 4(29).

⁹⁸ Skjal nr. 4(30).

⁹⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 97–98.

¹⁰⁰ Skjal nr. 2(29). Máldaginn er óársettur en varðveittur í máldagabók Arnarstapaumboðs (Helgafellsklaustursjarða) frá um 1250–1649 með nokkrum yngri viðbótum til 1734.

¹⁰¹ Skjal nr. 4(2), bls. 142.

¹⁰² Skjal nr. 2(99).

Landamerkjum Slitvindastaða er lýst í skrá yfir landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða, dagsettri 20. ágúst 1884. Þar segir:

Skra yfir landamerki allra Staðastaðarkirkjujarða.

1. Prestssetrið Staðastaður. Frá svo nefndri Markrúst niður á Sandi, upp undan Rífskeri, þaðan upp með Krossalandamerkjum upp að Krossalæk, út með honum að keldu þeirri, sem liggur fyrir ofan Mararnesgarð út í Viðralæk, og upp með honum utanverðum, alla leið upp að Furubrekku landamerkjum neðanverðum, og út með þeim, uns Ölkeldu landamerki viðtaka, allt út í Staðará, þar sem lækurinn Tálmi kemur í hana, síðan út með Staðará og Grafar og Álftavatns landamerkjum neðanverðum, allt út í Granagarð, sem ræður landamerkjum að utanverðu, suður að sjó fram. Þaðan á Staðastaður með hjáleigum sínum: Árnesi, Bolavöllum, Tröðum og Traðabúð, sem allar eiga óskipt land í Staðastaðarlandi, land og reka með sjó, allt inn að áður nefndri Markrúst. Engja ítak á Staðastaður í Furubrekku landi fyrir austan Stóruvuru, niður að landamerkjum, frá því, er að ofanverðu ræður: Álftavatn í Stóruborg í Þorgeirsfellshyrnu, að austan ofan í Stórukornholt, Furubrekka í Egilsskarð. Og annað engjaitak í Fosslandi, er Fosskákar heita, ofan með Stóruvuru niður í Ármót, millum ána, upp í þúfu á Stóruvurubakka, og aðra á Litlufurubakka.

[...]

9. Slítandastaðir. Eiga sunnan (austan) að Hóls landamerkjum, úr Sátuholtskeldu og í Barnalækjarauga, úr Barnalækjarauga fyrir ofan Smalaskálaholt, og út í Laxárfarveg gamla, þá ræður Laxá til fjalls.

[...]

Staðastað 20. Ágúst 1884. Þ. Eyúlfsson.

Samþykktur umboðsins vegna. Hallbjarnareyri 20. jan. 1885 Ásmundur Sveinsson.¹⁰³

Fjöldi bréfaferða frá árunum 1912–1914, er varða mat, virðingu og loks sölu Slitvindastaða, geta hvergi um tengsl eða réttindi við kröfufvæðið.¹⁰⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Slitvindastaða, en nefnt er, að talinn sé vera ágreiningur um þau landamerki sem lýst var þann 20. ágúst árið 1884. Ekki er þess þó getið í hverju ágreiningurinn felist.¹⁰⁵

5.5.6 *Hagi og Hagasel*

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit frá árinu 1714, segir að Hagi og Hagasel hafi verið ein jörð frá fornu fari, en Hagaseli verið komið á fót í kringum árið 1674 á selstæði Haga. Báðar jarðirnar eru í einkaeigu við gerð *Jarðabókarinnar* yfir Staðarsveit og sagðar vera 16 hundruð að samanlögðum dýrleika og stendur Hagi fyrir tveimur þriðjungum dýrleikans en Hagasel fyrir einum þriðjungum. Um Haga og Hagasel segir meðal annars eftirfarandi:

Hage og **Hagasel** hverutveggja að fornu ein jörð og enn nú undir einu fyrirsvari til sveitarskila. Er fyrst fyrir fjörutíu árum bær gjör á Hagaseli á selstæði jarðarinnar. En nú er það kallaður þriðjungur úr jörðunni.

¹⁰³ Skjal nr. 2(8).

¹⁰⁴ Skjöl nr. 2(75)–2(85).

¹⁰⁵ Skjal nr. 2(39), bls. 321–322.

Dýrleiki allrar jarðarinnar er xvi hundruð og so tíundast 4 tíundum, en **Hage**, heimajörðin sem beheldur nafninu, telst x hundruð og lxxx álnir.

Eigandinn Þorbergur Þorsteinsson að Þorgeirsfelli hjer innsveitis.

[...]

Hagasel. Sami þriðjungur þessarar jarðar og áður er um talað. Telst að dýrleika v hundruð og xl álnir.

Eigandinn sami.¹⁰⁶

Í máldaga fyrir Staðarstaðarkirkjujörðum er getið um landamerki Haga og Hagasels á tveimur stöðum en landamerkjálýsingarnar eru óársettar. Þær hljóða svo:

Máldage Fyrer Haga og Hagasele

Ad austannverdu Rædur Laxa, effter því sem Vötnum Hallar i Stadará, þaðann eins og Stadará og Holmabotn heldur til Haga lækiar, þa Rædur Hagalækur i Sydra Lómatjarnar Sýke, þaðann Siönhending i Landamerkiahollt fyrer utann Hagasel, þaðann i Markhrygg, þá i afrettarhrygg. Ytak Sydretungu i Hagaland effter því sem kielda Rædur ur Laxarfarveg forna Sudur i Barnalæk, kallad Barnanes.

[...]

Landamerke Haga og Hagasels

Þesse eru landamerke Jardanna Haga og Hagasels; Ur Tinhöla Hyrnu Siönhending i Landamerkiahollt, þaðann i Rangala læk, þa effter sem Lækurenn rædur i Hagavatn, þa sem Vatned helldur i Stadará, Sydann ur Stadará, i Syke það sem liggur hiä Hiedensoddum, sem er sa forne Farvegur Laxár, þar effter sem Laxä rædur ä Fiall upp, þa sem Vötnum hallar og hæder hallda, effter afriettar hrygg i Tinholahyrnu.¹⁰⁷

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir að Hagi sé beneficium, 16 hundruð að dýrleika, og að Hagasel sé hjáleiga Haga en ekkert kemur fram um dýrleika Hagasels.¹⁰⁸

Í heildarskrá jarðamatsins 1849–1850 kemur fram að Hagi með hjáleigunni Hagasel sé benefici.¹⁰⁹

Landamerkjabréf fyrir bænda eigninni Haga og þjóð eigninni Hagaseli, var samið þann 16. nóvember árið 1888 og hljóðar svo:

Landamerki fyrir jörðunum, bænda eigninni Haga og þjóð eigninni Hagaseli sem hafa óskipt beitiland en engjar skiptar.

1. Á móts við Tungupláss að sunnan verðu ræður Staðará, Netá, frá Hagavatni, austur þar til Laxár farvegur byrjar, svo að austan verðu eftir Laxárfarveg móts við Tungulönd og Slítandastaða land að ofan ræður nefndur farvegur upp til fjallseggja þar til vötnum hallar norður af, svo eins og fjallseggjar ráða vestur á móts við Svarthamar, og úr Svarthamri að vestan verðu á móts við Þorgeirsfellsland, ræður bein sjónhending ofan í Markhrygg, og úr Markhrygg ofan í Landamerkjaholt, og úr því beint ofan í Lómatjarnarós, úr honum ræður á móts við Kirkjuhólsland Hagalækur, suður í Hagavatn, svo ræður Hagavatn þar til ofangreind Netá byrjar.

Engjar, sem Hagaseli tilheyra að utan Vallnaá ofan frá Vaðstapavaði eins og Vallnaá ræður ofan á móts við Fagurhól, þar til smiðjan í Haga hverfur undir Fagurhól. Að vestanverðu markast slægur þessar af með beitilandi, svo ræður að austanverðu við

¹⁰⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns V*, bls. 98–99.

¹⁰⁷ Skjal nr. 2(29). Máldaginn er óársettur en varðveittur í máldagabók Arnarstapaumboðs (Helgafellsklaustursjarða) frá um 1250–1649 með nokkrum yngri viðbótum til 1734.

¹⁰⁸ Skjal nr. 4(2), bls. 142.

¹⁰⁹ Skjal nr. 2(99).

áðurgreinda Vallnaá, ræður hún ofan eftir frá Vaðstapavaði, ofari að Merkjakrók, hvar varða skilur að sunnan verðu frá Hagaengjum austur í þúfu á móbarði, svo ræður Laxárfarvegur upp að Afhleypuholti og þaðan beint út í Byrlingslækjar kjapt og beggja megin á honum upp að Lækjamóti. Blátjarnar engi er óskipt á milli beggja jarðanna.

Engjar, sem Haga tilheyra eru frá fyrnefndri þúfu á móbarði, sem skilur frá Hagasels engjum, úr henni au[s]tur í forna farveg, og eins og hann ræður ofan í Netá, út að Vallnaá og eins og hún ræður upp að merkjakeldu eða kelduviki og fyrir vestan Vallnaá frá Hagasels engjum við Fagurhól ofan eftir eins og hún rennur ofan í Netá, og með henni vestur í Hagavatn, og afmarkast við beitiland að vestan verðu upp að Fagurhól. Ítak sem Þorgeirsfell á í Hagaengjum, ef frá merkjakeldu er fyrr er nefnd við Hagasels-engjar, ofan með Vallnaá þar til kemur ofan í Kelduvík, sem skilur frá Hagaengjum og í austnorður í þúfu er stendur við kelduendann, og úr henni upp að fyrnefndum Merkjakrók við Vallnaá. Þar á móti á Hagi frjálsa fjárbeit í Þorgeirsfellslandi.

Hagaseli 16. november 1888.

Ábúendur Sigurgeir Sigurðsson, Páll Pétursson.

Samþykkur hvað landamerki móts við Syðritungu áhrærir. Staðastað 19. Febrúar 1889.
Þ. Eyúlfsson.

Hvað landamerki Haga áhrærir er fyrir hönd eiganda samþykkur, Borg 27. Marz 1889.
Stefán Guðmundsson.

Samþykkur ítaki því er Þorgeirsfell á í Hagalandi n.l. engjabletti, og landamerkjum milli Hagasels og Haga og Þorgeirsfells er fyrir hönd eigandans og beitar ítaki því er Hagi á í Þorgeirsfellslandi fyrir slægjur Þorbjargar Jóhannesdóttur.

Páll Kristjánsson.

Jón Jónsson umboðsmaður Arnarstapa og Skógarstrandarumboðs.¹¹⁰

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um afmörkun Haga eða Hagasels en nefnt er að beitiland sé óskipt á milli Haga og Hagasels sem liggja til fjalls þar sem jarðirnar eigi upprekstrarland. Í sömu heimild kemur fram að landamerkjalýsingin frá 16. nóvember 1888 sé talin „vafasöm“. Ekki er þess þó getið af hvaða toga sá vafi sé.¹¹¹

5.5.7 Eignir og réttindi kirkna

5.5.7.1 Hallbjarnareyrarkirkja

Sjá kafla 5.3 og 5.5.1.

5.5.7.2 Setbergskirkja

Í skrá Páls biskups Jónssonar frá því um árið 1200 um prestlausar kirkjur í Skálholts-biskupsdæmi er getið um kirkju að Setbergi. Ekki er getið um réttindi.¹¹²

Hítardalsbók getur kirkjunnar að Setbergi árið 1367. Ekki er getið um réttindi.¹¹³

Máldagi Vilchins frá árinu 1397 fyrir kirkjuna að Setbergi getur ekki um afréttar-málefni kirkjunnar né heldur réttindi.¹¹⁴

¹¹⁰ Skjal nr. 2(7).

¹¹¹ Skjal nr. 2(39), bls. 318–319 og 320–321.

¹¹² Skjal nr. 4(39), bls. 1 og 11.

¹¹³ Skjal nr. 4(37).

¹¹⁴ Skjal nr. 4(32).

Í Gíslamáldaga frá því um 1570 kemur ekkert fram um afréttarmálefni kirkjunnar að Setbergi.¹¹⁵

Biskupsvísitasíur að kirkjunni að Setbergi á árabílinu 1642–1891 geta ekki um réttindi eða ítök kirkjunnar í Eyrarbotni.¹¹⁶

Í kafla um Setberg í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Eyrarsveit frá árinu 1702 er getið um engjatak Setbergs í Grundarbotni og selstöðu á Fossafjalli. Þar segir:

Setberg.

Kirkjustaður og beneficium.

Jarðardýrleiki er óviss, meina þó sumir áður hafi sjálf heimajörðin kölluð verið xii hundruð eða xvi hundruð fyrir utan Melrakkaey og engjatak í Grundarbotni.

[...]

Engjar nær öngvar heima á jörðunni, en engi á hún gott í Grundarbotni.

Hagar heilnæmir en mjög snöggvir,

Selstaða sæmileg á Fossafjalli.¹¹⁷

Í jarðamatinu 1804 er ekki getið um réttindi Setbergskirkju er varða kröfusvæðið.¹¹⁸

Lögfestu fyrir Setbergskirkju er þinglýst á manntalsþingi 31. maí 1824 en efni hennar ekki fært til bókar.¹¹⁹

Prófastsvísitasía að Setbergi, dagsett 16. ágúst 1837, hermir að Setberg hafi brúkað selstöðu í Kolgrafafirði (Eyrarbotni) athugasemdalaust. Sjá nánar umfjöllun um Eyrarbotn í kafla 5.3.¹²⁰

Þann 6. október árið 1837 skrifaði biskupinn yfir Íslandi prófastinum í Snæfellsnes-prófastsdæmi um Setbergs- og Eyrarkirknaeignir. Vísar biskup til þess í bréfi sínu, að kirkjan að Eyri eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Þess er getið að Eyrarbotn hafi verið tekinn undan Eyri (Öndverðareyri) og settur undir Setberg árið 1563. Sjá nánar umfjöllun um Eyrarbotn í kafla 5.3.¹²¹

Samkvæmt lýsingu á Setbergssókn árið 1840 í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness voru kirkjujarðir Setbergskirkju eftirtaldar jarðir:

43. <Kirkjujarðir.> Jarða liggja til Setbergskirkju *Kvenná*, 20 hndr., *Hamrar*, 16 hndr., *Setberg*, 12 eða 16 hndr., í *Spjör* 9 hndr., *Þórdísarstaðir* með *Akurtröðum*, hvaritveggi byggðar, *Naustál* og *Hallshúsum*, hvaritveggi óbyggðum, allar 40 hndr., *Vatnabúðir*, 12 hndr., *Skallabúðir*, í eyði, 12 hndr., *Eiði*, 20 hndr., *Kinn* í Staðarsveit, 8 hndr., *Faxastaðir* í Breiðuvík, 6 hndr.¹²²

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir meðal annars eftirfarandi í kafla um Setberg:

¹¹⁵ Skjal nr. 4(33).

¹¹⁶ Skjöl nr. 2(20)–2(28) og 2(104).

¹¹⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns* V, bls. 280–281.

¹¹⁸ Skjal nr. 2(102).

¹¹⁹ Skjal nr. 2(49).

¹²⁰ Skjal nr. 2(33).

¹²¹ Skjal nr. 2(34).

¹²² *Snæfellsnes. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1875* (1970), bls. 170.

Selstaðan í Döggfossdal, geldfjár upprekstur í Eyrarbotn og stóðupprekstur á Baulárvöllum hefir að nýjúngu eigi verið notað.¹²³

[...]

4. Setberg, [...]. Brauðið er metið 83 rd.

[...]

Eingi í Grundarbotni, og selstaða í Kvennárfjalli, kemur eigi að notum, vegna fjarlægðar og átroðnings, eigi heldur, sem skyldi, Grafarreki hálfur á móti Knarar kirkju, eptir máldögum og dómi 21. Juli 1827; eigi heldur svarar sjáfargagn hér kostnaði.¹²⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram um réttindi eða nýtingu Setbergs innan Eyrarbotns.¹²⁵

5.5.7.3 Staðarstaður

Í skrá Páls biskups Jónssonar frá því um árið 1200 um prestlausar kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi er getið um kirkju að Stað. Ekki er getið um réttindi í Eyrarbotni.¹²⁶

Máldagi kirkjunnar að Staðarstað, ársættur 1274, getur ekki réttinda í Eyrarbotni.¹²⁷

Máldagi kirkjunnar að Staðarstað er Gyrðir biskup Ívarsson setti um 1354 eignar kirkjunni geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð. Þar segir:

hun a oc birtueingiar. gelldfiar rekstur j kolgrafafiord. selsker af akranese. stodhrossa beit a baularuollum. gelldneyta rekstur ä vatnnzheidi.¹²⁸

Hítardalsbók getur kirkjunnar að Stað árið 1367. Þar er Staðarstað eignaður geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð. Þar segir:

Mariukirkia ad stad a sniofellznese a heimaland allt med gognum og giædum.

þetta ber allt samann vtann hier stendr.

birtu eingiar. gelldfiar rekstur j kolgrafar fiord.¹²⁹

Máldagi Vilchins frá árinu 1397 fyrir kirkjuna að Staðarstað getur um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð.¹³⁰ Í Gíslamáldaga frá því um 1570 fyrir kirkjuna að Staðarstað kemur einnig fram að kirkjan þar eigi geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð.¹³¹

Vísitasíur biskupa að kirkjunni á Staðarstað, á árabílinu 1642–1891, vitna um, að kirkjan þar eigi geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð, með fleiru. Sjá einnig kafla 5.2.¹³²

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Staðarsveit frá árinu 1714 segir að Staðarstaður sé kirkjustaður og beneficium. Jarðardýrleika er ekki getið. Í kafla Árna og Páls yfir Staðarstað er getið um stóðhrossabeit á Gaulárvöllum (Baulárvöllum), geldnautarekstur á Vatnaheiði sem og á svonefndar Flautur, selför í Duggusdal (Dufgusdal) og þá stóð-

¹²³ Skjal nr. 4(2), bls. 159–160.

¹²⁴ Skjal nr. 4(2), bls. 161.

¹²⁵ Skjal nr. 2(39), bls. 142–143.

¹²⁶ Skjal nr. 4(39), bls. 1 og 11.

¹²⁷ Skjal nr. 4(28).

¹²⁸ Skjal nr. 4(29).

¹²⁹ Skjal nr. 4(37).

¹³⁰ Skjal nr. 4(30).

¹³¹ Skjal nr. 4(31).

¹³² Skjöl nr. 2(12)–2(19).

hrossabeit á svokallaðar Græntóar, sem menn ætluðu að væru „í fjöllumum við Kellingarskarð“. Þar segir meðal annars eftirfarandi:

Stadarstadur, kallast annars **Stadur á Ölduhrygg** og **Stadarstadur á Ölduhrygg** og **undir Ölduhrygg**. Stundum í fornsögum **Stadur á Snæfellsnesi**.

Kirkjustaður og beneficium.

[...]

Stóðhrossabeit á Gaulárvöllum brúkast enn nú.

Geldnauta rekstur á Vatnaheiði, hún liggur fyrir vestan Kellingaskarð, brúkast ennú.

Geldfjárrekstur á Flautur brúkast eigi um stundir.

Selför í Duggusdal brúkast árlega.

Stóðhrossabeit á Græntóar, þær atla menn í fjöllumum við Kellingarskarð, en þykjast það ekki skýrlega vita.¹³³

Í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 segir meðal annars eftirfarandi í kafla um Staðarstað:

1, Staðastaður; [...]. Brauðið er metið 105 rd, 5 mk. 10 sk.

[...]

Selstaðan í Döggfossdal, geldfjár upprekstur í Eyrarbotn og stóðupprekstur á Baulárvöllum hefir að nýjúngu eigi verið notað.¹³⁴

Í skrá yfir landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða, dagsettri 7. maí árið 1885, er ekki getið um Eyrarbotn, eða réttindi þar.¹³⁵

Sjá einnig kafla 5.2 og 5.3.

¹³³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* V, bls. 133–138.

¹³⁴ Skjal nr. 4(2), bls. 159–160.

¹³⁵ Skjal nr. 2(103).

6 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1 Efnisskipan og sameiginleg atriði

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði sem mál þetta varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu landsvæðisins. Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

6.1.1 *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítils háttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. *Almennu niðurstöðurnar* fylgdu einnig í viðauka með úrskurðum í málum á svæði 7A, en þá hafði verið bætt við þær nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6. Í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinna staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Þær útgáfur *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar* sem fylgdu úrskurðum á svæðum 7B, 8A og 8B höfðu með sama hætti verið uppfærðar með umfjöllun um almenn atriði úr úrskurðum á næsta svæði á undan. Í úrskurðum á svæði 9A þótti ekki þörf á að uppfæra þær að nýju með efni úr úrskurðum á svæði 8B og ekki þykir heldur ástæða til að uppfæra þær nú með efni úr úrskurðum á svæði 9A. Sú útgáfa *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar* sem hér fylgir í viðauka er því óbreytt frá þeirri sem birtist með úrskurðum á svæði 8B.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, sbr. kafla 6.3 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og þar er vísað til þeirra eftir því sem við á.

6.1.2 *Dómafordæmi í þjóðlendumálum*

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði um sig hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurðir á svæði 9A, þ.e. Dalasýslu að undanskildum fyrrum Skógarstrandarhreppi, voru kveðnir upp 3. maí 2018. Hæstiréttur hefur ekki kveðið upp neina dóma í þjóðlendumálum síðan þá. Því liggja sem fyrr fyrir samtals 68 dómar Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998.

Með lögum nr. 50/2016, um dómstóla, sem tóku gildi 1. janúar 2018, var Landsrétti komið á fót og verður dómum héraðsdómstóla á sviði þjóðlendumála nú áfrýjað þangað í stað Hæstaréttar áður. Engir dómar um þjóðlendumál hafa enn fallið í Landsrétti.

6.2 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlaugar ályktanir dregnar um hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.¹³⁶ Má í þessu sambandi einnig vísa til dóms Hæstaréttar frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur í Nesjum).

Í kafla 5.1 hér að framan er gerð grein fyrir frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæðinu sem hér er til umfjöllunar. Eins og þar kemur fram er greint frá því í Sturlubók *Landnámu* að Kolur hafi maður heitið sem nam land utan frá Fjarðarhorni til Tröllaháls og út um Berserkseyri til Hraunsfjarðar. Hann og synir hans Þórarinn og Þorgrímur hafi búið að Kolgröfum. Þá kemur fram í sömu heimild að Hrólfrur digri hafi numið land að sunnanverðu við kröfusvæðið frá Lýsu til Hraunhafnarár. Loks segir í Sturlubók *Landnámu* að Vestar, sonur Þórólfs blöðruskalla, hafi farið til Íslands ásamt föður sínum og numið Eyrarlönd og Kirkjufjörð, sem mun vera Grundarfjörður, og búið að Öndverðar-eyri. Í Hauksbók *Landnámu* segir að Vestar hafi numið Eyrarland og á milli Kirkjufjarðar og Kolgrafafjarðar. Melabók er samsaga Sturlubók að öðru leyti en því að þar er Þorleikur geir, sonur Vestars, sagður hafa verið landnámsmaðurinn.

Séu frásagnir *Landnámu* túlkaðar með hliðsjón af staðháttum verður að telja líklegt að ágreiningssvæði málsins hafi verið numið, að minnsta kosti að verulegu leyti, enda liggur svæðið að sjó og láglandasti hluti þess er vel gróinn. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þess, sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*. Óvissa um þetta atriði er meiri eftir því sem ofar dregur á svæðinu.

6.3 Eyrarbotn

6.3.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins í málinu sem nefnt hefur verið Eyrarbotn. Grundarfjarðarbær, gagnaðili íslenska ríkisins, byggir á því að vestasti hluti svæðisins tilheyri Hrafnkelsstöðum. Þá byggir Grundarfjarðarbær f.h. eigenda Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda ríkisjarðanna Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða á að jörðunum fylgi upprekstrarréttur í Eyrarbotni. Að öðru leyti er ekki ágreiningur um afmörkun og eignarréttarlega stöðu þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins.

¹³⁶ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Svæðið sem hér er til umfjöllunar er í botni Kolgrafafjarðar á norðanverðu Snæfellsnesi. Á vestanverðu svæðinu rís Gunnungsfell¹³⁷ skarpt upp í um 390 m hæð yfir sjávarmáli og skilur að Hrafnkelsstaðabotn og Eyrarbotn. Vestan Gunnungsfells rennur Hrafná í Hrafnkelsstaðabotni og eru vesturmörk kröfussvæðis ríkisins miðuð við hana. Kröfussvæðið nær því til þess hluta Hrafnkelsstaðabotns sem er austan Hrafnár. Austan Gunnungsfells rennur Austurá um Austurárdal í Eyrarbotni og um miðjan Eyrarbotn rennur Slýa úr svonefndum Hestdölum, en við hana eru austurmörk kröfussvæðisins miðuð. Upp af Hestdölum lá leið yfir í Staðarsveit um Slitvindastaðaskarð, einnig nefnt Ölduhryggjarskarð. Vestan skarðsins rís Leiðarhnúkur upp í um 840 m hæð. Suðurmörk svæðisins liggja á vatnaskilum og mörkum sveitarfélaganna Grundarfjarðarbæjar og Snæfellsbæjar, milli upptaka Hrafnár í vestri og Slýár í austri, um Hólahlíðareggjar sunnan Gunnungsfells og Leiðarhnúk. Norðurmörk svæðisins fylgja firðinum milli ósa Hrafnár og Slýár. Eins og sást í vettvangsferð óbyggðanefndar um svæðið er það vel gróið. Um svæðið liggur vegstæði þjóðvegarsins um norðanvert Snæfellsnes, eins og hann var áður en Kolgrafafjörður var brúaður.¹³⁸

Óumdeilt eignarland jarðarinnar Hrafnkelsstaða er aðliggjandi kröfussvæði íslenska ríkisins að vestanverðu. Frá þeim stað þar sem bærinn á Hrafnkelsstöðum stóð eru um 700 m í beinni loftlínu að norðurmörkum kröfussvæðisins en um 4 km frá bæjarstæðinu að suðurmörkum þess hluta kröfussvæðis íslenska ríkisins sem eigandi Hrafnkelsstaða kallar til réttinda á. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3.1, 3.2 og 3.3. Aðliggjandi ágreiningsvæðinu að austanverðu er óumdeilt eignarland Kolgrafasels og að sunnanverðu er aðliggjandi, talið frá vestri til austurs, óumdeilt eignarland jarðanna Haga, Hagasels, Slitvindastaða og Hóls.

6.3.2 *Sjónarmið aðila*

6.3.2.1 *Íslenska ríkið*

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því, hvað varðar þjóðlendukröfur á Snæfellsnesi, að þau svæði sem eru innan þjóðlendukröfulína teljist landsvæði utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998 en að sama skapi kunni einstaklingar og lögaðilar að eiga þar takmörkuð eignarréttindi, einkum hefðbundin not sem afréttareign fylgja, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þau atriði sem einkum sé litið til við afmörkun þjóðlendukrafna séu heimildir um landnám, afréttarmál, jarðir og jarðamörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður, nýting, úrlausnir dómstóla og önnur atriði sem nánar verður vikið að hér á eftir.

¹³⁷ Fjallsins er einnig getið sem Gunnólfsfell eða Gunnúlfsvell en hér verður heitið Gunnungsfell notað.

¹³⁸ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á ýmsum útgefnum kortum, kortasjá Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.3, og almennum upplýttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlendur, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggja utan landnáms og hafi eingöngu verið nýtt sem afréttir eða, ef svæðin hafa verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfussvæðanna á Snæfellsnesi teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða.

Ekki verði ráðið af heimildum um landnám að allt það land sem af hálfu íslenska ríkisins er gerð krafa um að teljist innan þjóðlendu hafi verið numið í öndverðu með þeim hætti að beinn eignarréttur hafi stofnast, hvað þá að slíkur eignarréttur hafi haldist alla tíð síðan, hafi hann stofnast í öndverðu á annað borð. Með hliðsjón af almennum sjónarmiðum við túlkun landnámslýsinga og dómafordæmum Hæstaréttar hvað þetta varðar er á því byggt af hálfu íslenska ríkisins að þau svæði sem hafi verið nýtt til hefðbundinna afréttarnota og séu sannarlega utan landamerkja jarða, þótt þau kunni að teljast innan landnámslýsinga, hafi ekki verið numin þannig að beinn eignarréttur hafi stofnast heldur hafi þau verið numin til takmarkaðra nota eða, ef beinn eignarréttur hefur stofnast í öndverðu á svæðunum eða hluta þeirra, að sá eignarréttur hafi fallið niður og menn farið að nýta svæðin óáreittir sem beitarsvæði, einkum til sumarþeirra fyrir sauðfé.

Þá taki kröfulýsing íslenska ríkisins einnig til svæða sem heimildir greini að hafi tilheyrt tilteknum jörðum en heimildir um nýtingu svæðanna og/eða staðhættir bendi hins vegar ekki til þess að til beins eignarréttar hafi stofnast á svæðunum. Í þeirri tilheyrslu sem heimildir geti um hafi þannig ekki falist annað en að jarðirnar hafi talið til takmarkaðra réttinda á svæðinu, umfram aðra. Í þessu sambandi sé þess getið að kröfulýsingin taki enn fremur til svæða sem virðist utan merkjalýsinga aðliggjandi jarða samkvæmt landamerkjabréfum þeirra.

Á einu svæði á Snæfellsnesi fari kröfulína íslenska ríkisins inn fyrir merkjalýsingar í landamerkjabréfum aðliggjandi jarða. Sé þá á því byggt að slík bréf, þótt þinglýst séu, teljist ekki ein og sér nægjanleg til staðfestingar á beinum eignarrétti. Sé þá einkum litið til þess að lýsingar í landamerkjabréfum séu oft ónákvæmar og styðjist hvorki við eldri ritaðar heimildir né heimildir um nýtingu lands og/eða landfræðilegar aðstæður að öðru leyti. Hvað þetta varðar sé vísað til þeirrar meginreglu sem hafi verið mótuð með dómum Hæstaréttar frá 21. október 2004 í málum nr. 47/2004 (afréttur norðan vatna) og 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum) og síðan ítrekuð í mörgum dómum réttarins í þjóðlendumálum, þess efnis að með gerð landamerkjabréfs geti landeigandi ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt sinn umfram það sem verið hafi og að landamerkjabréf, eitt og sér, teljist ekki nægjanleg sönnun fyrir eignarrétti landeiganda, séu bornar brigður á þann rétt.

Að öðru leyti er af hálfu íslenska ríkisins almennt vísað til almennra sjónarmiða sem gildi í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, með viðaukum, sem birtar eru á vefsíðu nefndarinnar.

Að því er varðar sérstaklega Eyrarbotn, eins og svæðið er afmarkað í kröfugerð íslenska ríkisins, byggir íslenska ríkið á því að það sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda.

Ekkert landamerkjabréf hafi fundist fyrir Eyrarbotn. Heildarlýsingu á landsvæðinu sé ekki að finna í landamerkjabréfum annarra jarða, en í landamerkjabréfi Kolgrafasels, sem liggja austan við landsvæðið, dagsettu 26. júlí 1890, segi:

Á milli Hallbjarnareyrarlandeignar og Kolgrafaselslandeignar ræður svo kallaður Slíárfarvegur frá fjallsbrún til sjávar.

Svokallaður Slýárfarvegur ráði þannig merkjum frá fjallsbrún til sjávar eða austurmörkum kröfuvæðisins. Hvað varði landamerki að sunnan hafi verið litið til landamerkjalyýsinga jarðanna Haga, dagsettrar 16. nóvember 1888, og Slitvindastaða, sbr. landamerki Staðarstaðakirkjujarða, dagsett 20. ágúst 1884, sem lýsi merkjum til fjalls eða fjallsegga. Að vestan liggja jörðin Hrafnkelsstaðir að kröfuvæðinu. Engin lýsing hafi fundist fyrir jörðina Hrafnkelsstaði en í *Sýslu- og sóknalýsingum* segi um Hrafnkelsstaðabotn:

... vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk, sem liggja millum dals þessa og 3. Skáladals ...

Þar sem lýsing þessi lýsi ekki nákvæmum austurmerkjum Hrafnkelsstaða þyki eðlilegast út frá sjónarmiðum um glögg náttúruleg merki milli svæða að draga kröfulínuna um Hrafná í botni dalsins og afmarka þannig vesturmörk landsvæðisins Eyrarbotns.

Af hálfu íslenska ríkisins er byggt á því að landsvæðið Eyrarbotn sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda. Engin sérstök landamerkjalyýsing sé til fyrir landsvæðið og því sé ekki lýst innan landamerkjabréfa annarra jarða, að undanskildu landamerkjabréfi Kolgrafasels.

Íslenska ríkið telur ljóst af heimildum um svæðið að það hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og að nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti. Í fyrirliggjandi heimildum sé vísað til svæðisins sem upprekstrar- og afréttarlands. Um það vísar íslenska ríkið til máldaga kirkjunnar á Staðarstað frá árunum 1354, 1367 og 1570 um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð, og máldaga kirkjunnar á Hallbjarnareyri árið 1355 og kirkjunnar á Öndverðareyri frá árinu 1397 um hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Telur íslenska ríkið að allt bendi til þess að hér sé átt við þann hluta Kolgrafafjarðarbotns sem nefndur sé Eyrarbotn. Hinn hlutinn hafi verið jörðin Kolgrafir og síðar jörðin Kolgrafasel.

Þá segi í *Jarðabók* að jörðin Öndverðareyri eigi góða selstöðu í Eyrarbotni, og að jörðin eigi afrétt þar. Í dómabók komi fram að á manntalsþingi árið 1858 hafi eigandi Hallbjarnareyrar bannað upprekstur í Eyrarbotni nema gegn endurgjaldi.

Ekkert landamerkjabréf sé til fyrir Eyrarbotn svo sem áður segi og sé landsvæðinu ekki lýst í landamerkjabréfi Hallbjarnareyrar, dagsettu 16. júní 1884, sem þó virðist hafa kallað til réttinda á svæðinu. Af heimildum megi þannig ráða að þjóðlendu-kröfusvæði íslenska ríkisins liggi utan landamerkjabréfa og annarra landamerkjálýsinga aðliggjandi svæða. Af sömu heimildum sé einnig ljóst að slík aðliggjandi svæði telji ekki til beinna eignarréttinda yfir þjóðlendu-kröfusvæði íslenska ríkisins.

Um lagarök er af hálfu íslenska ríkisins fyrst og fremst vísað til þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Þá er vísað til 72. gr. stjórnarskrárinnar. Byggt er á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not, sem og meginreglum um eignarráð fasteignareigenda, almennum reglum samninga- og kröfuréttar, auk hefðarlaga, nr. 46/1905. Þá er vísað til laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986, auk ýmissa eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

6.3.2.2 Hrafnkelsstaðir

Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins vegna Hrafnkelsstaða er byggt á því að með kröfugerð ríkisins fyrir óbyggðanefnd sé gerð alvarleg aðför að eignarrétti sem njóti verndar 72. gr. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands, nr. 33/1944, sbr. 10. gr. stjórnarskipunarlaga nr. 97/1995 og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62/1994 (MSE). Í ljósi kröfugerðar ríkisins telji þeir að óbyggðanefnd verði að taka skýra afstöðu til þeirra röksemda sem byggðar séu á 72. gr. stjórnarskrárinnar og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE við mat á því hvort sönnur hafi tekist fyrir löglegu eignarhaldi.

Hafa beri í huga að hugtakið *eign* í skilningi 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE hafi af Mannréttindadómstól Evrópu (MDE) verið túlkað á þá leið að það hafi sjálfstæða merkingu. Með sjálfstæðri merkingu sé átt við að mat á því hvort í tilteknu máli sé um að ræða eign sem njóti verndar 1. gr. þurfi að kanna hvort svo sé samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis sem í hlut eigi. Skortur á slíkri vernd að landsrétti ráði hins vegar ekki alltaf úrslitum um mat á því hvort um eign sé að ræða í skilningi 1. gr. Þannig geti verið um að ræða eign í skilningi ákvæðisins þótt dómstólar viðkomandi aðildarríkis hafi ekki talið að um eign væri að ræða samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis.

Hér sé það mat MDE með tilliti til atvika í hverju máli fyrir sig sem ráði för. MDE hafi ítrekað áréttað að við mat þetta beri að líta til allra atvika máls í heild. Þannig hafi dómstóllinn bæði litið til staðreynda og lagalegra atriða. Við það mat hafi í ákveðnum málum ráðið úrslitum hvernig farið hafi verið með umrædda eign í framkvæmd, sérstaklega í lögskiptum og hvaða traust menn hafi borið til þeirrar framkvæmdar. Þá hafi framkoma handhafa ríkisvaldsins í garð eigenda einnig skipt máli. Í þeim málum þar sem komið hafi verið fram við einstaklinga eða lögaðila sem réttmæta eigendur ákveðinna eigna hafi slík framkoma verið talin vekja ákveðnar væntingar hjá þeim aðilum um löglegt eignarhald sitt á þeim eignum. Af þessu megi ráða að afskipti eða afskipta-leysi ríkisvaldsins skipti máli við þetta sönnunarmat. Um framangreind sjónarmið vísist

til dóms MDE frá 24. júní 1993 (Papamichalopoulos o.fl. gegn Grikklandi), dóms yfirdeildar MDE frá 23. nóvember 2000 (fyrrum Grikklandskonungur o.fl. gegn Grikklandi) og dóms yfirdeildar MDE frá 5. janúar 2000 (Beyeler gegn Ítalíu).

Þá byggi gagnaðili íslenska ríkisins einnig á þeim sjónarmiðum sem MDE hafi lagt til grundvallar um lögmætar væntingar. Þannig hafi MDE lagt til grundvallar að væntingar einstaklinga eða lögaðila til að njóta eigna sinna séu verndaðar af 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE, séu þær byggðar á sanngjörnu og réttlætanagerlegu trausti á réttargerningi sem sé tengdur við eignarréttindi og hafi áreiðanlegan lagagrundvöll. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE frá 29. nóvember 1991 (Pine Valley Developments Ltd. o.fl. gegn Írlandi), dóms MDE frá 24. júní 2003 (Stretch gegn Bretlandi) og dóms yfirdeildar MDE frá 28. september 2004 (Kopecký gegn Slóvakíu).

Við setningu landamerkjálaga nr. 5/1882 og síðan nr. 41/1919 hafi það verið ætlun löggjafans að framkvæmdarvaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau yrðu skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri fyrir hendi. Þannig sé í 6. gr. laganna frá 1919 lögð ákveðin eftirlitsskylda á embættismenn þannig að við gildistöku hafi valdsmönnum, hverjum í sínu umdæmi, borið að rannsaka hvort landamerkjum þar hefði verið þinglýst.

Landamerkjälögin frá 1882 hafi ekkert kveðið á um hvaða land eða landgæði fylgdu jörðum eða öðrum fasteignum, enda hafi ekkert verið um það deilt þar sem sú skoðun hafi virst óumdeild á þeim tíma að jarðeigandi ætti fullkominn eignarrétt innan landamerkja jarðar sinnar. Þannig virðist ljóst að allt frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hafi landeigandi átt beit og annan gróður á jörð sinni. Hann hafi sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hafi að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadýra á jörð sinni. Í sumum tilvikum hafi beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki hvernjar jarðar skyldu ráða veiði á landi. Hér megi að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr. laganna. Regla þessi eigi rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.

Á því er byggt af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins að landsvæðið sem hér er deilt um eignarrétt á sé innan marka upphafslegs landnáms á Snæfellsnesi. Svæðið sé ekki mjög hálent, allvel gróið og frekar einsleitt og því ekki rök til að efast um að landnámslýsingar nái yfir það.

Gagnaðili íslenska ríkisins vísar til heimildaskjala, fornra og nýrra, sem sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt landeigenda Hrafnkelsstaða í gegnum tíðina. Sérstaklega sé vísað til þess sem segi um landamerki Hrafnkelsstaðabotns í *Sýslu- og sóknalýsingum* fyrir Snæfellsnes, þar sem segi meðal annars um Hrafnkelsstaði:

Frá bænum Kolgröfum suður fyrir botn Kolgrafarfjarðar og norður með firði þessum að vestanverðu, er rúm míla vegar að bænum Rafnkelsstöðum, hver jörð heyrir undir Hallbjarneyrar hospital [...] stendur landsunnan undir fjallinu Lambahnúk við Kol-

grafarfjörð [...]. Hrafnkelsstaðabotn, vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk sem liggja millum dals þessa og 3. Skáladals ...

Einnig segi um landamerki Hrafnkelsstaðabotns í *Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness frá árinu 1873*:

Úr [Gunnungsfelli] sveigjast fjallsbrúnir og -hlíðar í bug eða fullan hálfhring og mynda Hrafnkelsstaðabotn með góðu graslendi. Þaðan stefnir fjallsbrúnin og hlíðin (stundum kölluð Eiðishlíð) í vestur, unz Lambahnúkur, einn af hinum hæstu hnúkum, tekur við. [...] 2. Hrafnkelsstaðabotn, vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk, sem liggja millum dals þessa og 3. Skáladals, er liggur nærfellt í austur milli Lambahnúks og Manar, eins og fyrr er getið.

Telur eigandi Hrafnkelsstaða skýrt af þeirri lýsingu að miða beri við Gunnungsfell (Gunnólfsfell) um landamerki Eyrarbotns og Hrafnkelsstaða, en ekki „botn dalsins“ líkt og miðað sé við í kröfugerð ríkisins. Eigandi Hrafnkelsstaða telur Gunnungsfell tilheyra jörðinni og að í samræmi við að vatnaskil ráði merkjum, svo sem almennt sé á þessu svæði, beri að miða við árfarveg þann sem liggja austan Gunnungsfells um landamerki jarðarinnar. Sé það í samræmi við afmörkun aðliggjandi jarða þar sem lækir og ár séu notaðir til viðmiðunar um landamerki.

Til vara krefjist eigandi Hrafnkelsstaða þess að landamerki jarðarinnar að austan-verðu verði miðuð við línu sem dregin sé úr vörðu niðri við sjó í svokallaðri Fellstá upp á háeggjar Gunnungsfells (á vatnaskilum).

Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjaskrár fyrir jörðina Setberg með hjáleigum Stekkjartröð og Vindási þar sem segi um landamerki Eiðis og Hrafnkelsstaða:

Landamerki milli Eiðis og Hrafnkelsstaða [...] Langholtslækur, sem rennur upp úr Múlamýri og frá honum sjónhending í steina tvo er standa þar upp undan í Múlanum eða Múlahlíðinni allt á fjall upp.

Ekki finnst landamerkjabréf fyrir jörðina Hrafnkelsstaði í heild og landsvæðinu sé ekki lýst innan landamerkjabréfs Hallbjarnareyrar sem hafi gegnum tíðina kallað til réttinda á svæðinu. Að öðru leyti en að framan greini virðist skorta lýsingar á landamerkjum aðliggjandi jarða að Hrafnkelsstöðum í landamerkjabréfum þeirra. Fyrir liggja þó ýmis eldri gögn til stuðnings framangreindum landamerkjalyðingum. Krafa byggist á þinglýstum afsölum, sýslu- og sóknalýsingum, jarðamati og jarðabókum og fleiri skjölum er varði Hrafnkelsstaði sem vísað sé til.

Um Hrafnkelsstaði standi í *Jarðabók* Árna og Páls að jörðin sé eignuð Hallbjarnareyrar hospítali, þ.e. spítalanum að Hallbjarnareyri, og dýrleiki Hrafnkelsstaða sé sagður 8 hundruð. Þess sé einnig getið að ábúendur Hrafnkelsstaða heimti toll af þeim sem reki naut og hesta í Eyrarbotn að sumri. Sú staðreynd að innheimtir hafi verið tollar af landinu bendi til þess að um eignarland hafi verið að ræða, enda ekki hægt að innheimta tolla af landi sem enginn eigi. Ef skipta ætti landi jarða með þeim hætti sem krafist væri í málinu yrði með sama rétti að skipta löndum ansi margra jarða. Einnig segi í Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847 að Hrafnkelsstaðir séu spítalajörð.

Sérstaklega sé vísað til ýmissa fornra jarðaskjala og eignarheimilda um landsvæðið er styðji við beinan eignarrétt að ofangreindum landsvæðum frá öndverðu. Með vísan

til Landnámu sé ljóst að hið umþrætta land sé í óslitinni einkaeign frá landnámi en ekki almenningur eða afréttur. Landeigandi telji því að fyrir liggi að allt land á Snæfellsnesi hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Landamerki Hrafnkelsstaða séu mjög gömul en jarðarinnar sé getið í fornum ritum. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land á svæðinu hafi verið nytjað allt frá landnámi og tilheyrt ákveðnum jörðum, sbr. meðal annars *Sýslu- og sóknalýsingar* fyrir Snæfellsness þar sem segi um afrétti í lýsingu á Setbergssókn árið 1840:

Afréttarlönd eru engin til, heldur hefir sérhver bær upprekstur í sitt eigið tilheyrandi fjallendi. — Samt tileinka máldagar Stað á Ölduhrygg upprekstur fyrir geldfé í Kolgrafa- og Eyrarbotn, hvert ítak talsvert rýrir landeign þessa, jörðunum Kolgröfum og Hallbjarnareyri.

Ekkert bendi til þess að þetta landsvæði hafi verið undanskilið beinu eignarnámi. Land Hrafnkelsstaða sé greinilega allt innan landnáms, og eins og sjá megi á vísunum í framangreindum gögnum hafi verið byggt á því alla tíð að umrætt svæði sé eign Hrafnkelsstaða og innan landamerkjá þeirrar jarðar á sama máta og annað landsvæði hennar. Þetta megi sjá í elstu heimildum sem liggi fyrir um þetta efni, Jarðatali Jóns Johnsen frá árinu 1847, þar sem segi að Hrafnkelsstaðir séu spítalajörð.

Á því er byggt að hugmyndir ríkisins þess efnis að svæði þetta hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti séu úr lausu lofti gripnar og stangist á við fornar heimildir um eignarrétt á þessu svæði sem lýst sé að framan en samkvæmt þessum skjölum sé ljóst að allt land á Snæfellsnesi hafi verið háð beinum eignarrétti. Ekkert sé fram komið sem bendi til þess að landsvæði hafi verið undirorpið annars konar eignarrétti. Landsvæðið sé beintengt hinum hluta jarðarinnar og ekkert sérstakt aðskilji það frá hinum hluta jarðarinnar á þann hátt að ótækt sé að telja það hluta jarðarinnar sem eignarland, rétt eins og aðra hluta hennar.

Á því er byggt að um sé að ræða land jarðar frá öndverðu og fornar merkjalýsingar styðji við það. Hrafnkelsstaðir séu jörð með þinglýstum landamerkjum sem ekki fari í bága við eldri heimildir. Landsvæðið sem falli þar undir sé eignarland og sá er haldi öðru fram hafi sönnunarbyrðina fyrir því. Megi í þessu sambandi vísa til dóma Hæstaréttar í málum nr. 48/2004 (Úthlíð), nr. 722/2009 (Hvammur/Hvammsheiði í Þistilfirði) og nr. 748/2009 (Vatnsendi á Álandstungu), og einnig til úrskurðar óbyggðanefndar í máli nr. 2/2009 um Kolbeinsdalsafrétt (Hólaafrétt).

Landamerkjálýsingar þær sem gerðar hafi verið í kjölfar gildistöku landamerkjálaga 1882 hafi víða verið byggðar á eldri heimildum, svo sem lögfestum, máldögum og eldri landamerkjabréfum. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu og eftirlitsskyldu valdsmanna, sem landeigandi telji að leiði til þess að þarna hafi orðið til fullkomnar heimildir um landamerkin og þar með eignarrétt þinglýsts eiganda. Þessi landamerki og þetta fyrirkomulag beri að virða að mati landeiganda. Þess sé krafist að land sem í tugi ára hafi verið talið innan þinglýstra landamerkjá jarða teljist eignarland.

Á þessi sjónarmið hafi óbyggðanefnd fallist í *Almennum niðurstöðum* sínum og sú niðurstaða hafi verið staðfest í meginatriðum af Hæstarétti, sbr. áður nefndan dóm réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Úthlíð og efstu lönd í Biskupstungum), þó þannig að rétturinn telji að meta verði gildi hvers landamerkjabréfs fyrir sig. Þegar landamerkjabréf þeirra landsvæða sem nú sé fjallað um séu skoðuð með hliðsjón af eldri heimildum um jarðirnar, sem og í ljósi landfræðilegrar staðsetningar hins umþrætta lands, hljóti niðurstaðan að vera sú að ekki sé um þjóðlendu að ræða á þessu svæði. Merkjalýsingar nái hér víða upp á háfjöll og vatnaskil. Engar heimildir séu um afréttaralmenning heldur beri heimildir með sér að allt land á þrætusvæðinu heyrir vissum jörðum til.

Með vísan til Landnámu sé ljóst að hið umþrætta land hafi verið í óslitinni einkaeign frá landnámi, en ekki almenningar eða afréttir. Landeigandi telji að fyrir liggir að allt land á Snæfellsnesi hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land á svæðinu hafi verið nytjað frá landnámi, og tilheyrir ákveðnum jörðum, sbr. meðal annars *Sýslu- og sóknalýsingar* fyrir Snæfellsness þar sem segi um afrétti í lýsingu á Setbergs-sókn árið 1840:

Afréttarlönd eru engin til, heldur hefir sérhver bær upprekstur í sitt eigið tilheyrandi fjallendi. — Samt tileinka máldagar Stað á Ölduhrygg upprekstur fyrir geldfé í Kolgrafa- og Eyrarbotn, hvert ítak talsvert rýrir landeign þessa, jörðunum Kolgröfum og Hallbjarnareyri.

Hrafnkelsstaðir sé jörð með þinglýstum landamerkjabréfum, sem ekki fari í bága við eldri heimildir. Þess vegna hafi ríkið sönnunarbyrðina fyrir því að innan merkja jarðarinnar sé þjóðlendu að finna. Hér sé því um eignarlönd að ræða og því beri að hafna þjóðlendukröfu til þess.

Þótt heimalönd sumra stórjarða séu geysivíðfeðm hafi þau engu að síður verið viðurkennd sem eignarlönd. Í því sambandi er m.a. vísað til dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð), frá 7. október 2010 í máli nr. 723/2009 (Laxárdalur/Dalsheiði), frá 7. október 2010 í máli nr. 722/2009 (Hvammur/Hvammsheiði) og frá 29. september 2011 í máli nr. 40/2011 (sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls). Ágreiningssvæðinu hafi ekki verið lýst sérstaklega og aðgreindu frá heimalöndum jarðanna og ekkert hafi komið fram sem bendi til þess að það sé ólíkt öðru landi jarðanna að þessu leyti.

Staðhættir og gróðurfar á hinu umþrætta landi styðji við þá niðurstöðu að svæðið verði talið undirorpið beinum eignarrétti og þar með að þjóðlendukröfu verði hafnað. Landsvæðið sé ekki mjög hálent og vel gróið, að stórum hluta. Þar að auki sé svæðið umlukið öðrum jörðum sem taldar hafi verið til landsvæða jarða allt frá tímum landnáms. Engin rök hnígi að þeirri niðurstöðu að þetta svæði hafi aðra eignarréttarlega stöðu en aðrar jarðeignir á svæðinu.

Notkun landsvæðisins í gegnum aldirnar hafi hvorki verið með þeim hætti að það flokkist til svokallaðra almenningafrétta, né heldur hafi það staðið almenningi frítt til afnota. Landsvæðið falli ekki undir forna skilgreiningu lögbókanna fornu um afrétti: „það eru afréttir sem tveir eða fleiri eigu saman“. Þvert á móti hafi umþrætt landsvæði verið nýtt af landeigendum eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma, allt frá því að það hafi verið numið til eignar.

Engar heimildir séu um að land þetta hafi nokkurn tíma færst undan einkaeignarrétti eða eignarréttur á því týnst. Engar fornar heimildir finnast um slíkt. Þau fáu skrif sem til séu um svæðið bendi einmitt til hins gagnstæða, þ.e. að hið umþrætta land hafi fylgt jörðinni Hallbjarnareyri að fornu til selstöðu, en sé „nú byggt ból“, sbr. orðalag í biskupsvísitasíu að Hallbjarnareyri 14. september árið 1676.

Ítreka beri hve geysiverðmæt fjallbeitin hafi verið. Á þjóðveldisöld hafi vaðmál verið helsta útflutningsvara og gjaldmiðill Íslendinga. Allir viti hvernig skógarbeit fari með ullina. Hún hangi eftir í kjarrinu. Megi hvað þetta varðar benda á grein Hákonar Bjarnasonar, skógræktarstjóra, í ársriti Skógræktarfélags Íslands árið 1974. Þar bendi hann réttilega á hve verðmæt beitolönd ofan skógarmarka hafi verið meðan birki og víðikjarr hafi verið ráðandi gróður „milli fjalls og fjöru“. Því sé ljóst að eigendur þeirra jarða sem hafi átt slíka fjallbeit hafi reynt að halda í hana eftir mætti.

Í ljósi framangreinds sé því haldið fram að land innan þinglýstra landamerkjja Hrafnkelsstaða sé allt eignarland. Styðjist það við framangreindar eignarheimildir en einnig við fullnaða hefð. Á því sé byggt að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði einnig til þess að allt land innan landamerkjja jarða teljist eignarland.

Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og hún sé skyld námi, þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi taldist lokið. Hefð hafi síðan fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga um hefð, nr. 46/1905. Fyrstu grein þeirra sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt því megi fremur segja að úr því að hefðarlög heimili eignarhefð lands sem sé í opinberri eigu, þá hljóti þeim mun fremur að vera unnt að hefða land sem sé ekki eignarrétti háð. Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1955, bls. 108 (Landmannaafréttur I), sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð geti unnist á landi sem sé í afréttareign. Hið sama megi lesa út úr lokamálsgrein 3. gr. þjóðlendlaga, nr. 58/1998.

Fræðimenn hafi talið að eignarhefð verði unnin á landi, hvort sem það sé afréttur eða almenningur, sé skilyrðum hefðar á annað borð fullnægt, en gera verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé að ræða. Því sé þó alls ekki haldið fram að umþrætt landsvæði hafi verið eigendalaust land fram eftir öldum heldur bendi allt til þess að landið hafi verið numið, meðal annars gróðurfar og heimildir um búsetu. Sjónarmiðin um hefð séu því til staðfestingar náminu, þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt þessara aðila.

Eigandi hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi sem m.a. hafi lýst sér í því að hann hafi bannað öðrum not eignarinnar. Smölun sauðfjár hafi ætíð verið skipulögð af landeiganda en ekki opinberum aðilum, enginn hafi getað nýtt landið til beitar, hvað þá annars, nema með samningum við landeiganda. Þá hafi þeir borgað af jörðum sínum lögboðin gjöld, þ.m.t. eignarskatta.

Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1997, bls. 2792 (Laugavellir), hafi eignarhefð verið viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt hafi stutt rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1939, bls. 28 (Einarsnes), hafi eignarhefð einnig talist fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Í ljósi framangreindra heimilda telji gagnaðili íslenska ríkisins að hann, með hliðsjón af framangreindum gögnum og fyrirbyggjandi upplýsingum um staðhætti, gróðurfar og nýtingu, hafi réttmæta ástæðu til að ætla að það svæði sem lýst sé í landamerkjabréfunum sé fullkomin eign hans. Þessar væntingar njóti verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. samningsviðauka við mannréttindasáttmála Evrópu. Líkt og að framan greini hafi Mannréttindadómstóll Evrópu túlkað 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmálann þannig að hann veiti eignarréttinum jafnvel enn ríkari vernd en 72. gr. stjórnarskrárinnar. Í þessu ljósi verði lög nr. 58/1998 ekki skýrð á þá leið að gagnaðilinn þurfi að sýna frekar fram á en þegar hafi verið gert að umrætt landsvæði, eins og það sé afmarkað í landamerkjabréfum, sé utan þjóðlendu.

Kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins sé meðal annars byggð á þinglýstum afsölum/eignarheimildum sem hann hafi fyrir þessari eign sinni, og einnig þinglýstum landamerkjabréfum. Landamerkjabréf jarðanna séu löglega frágengin og þau fari ekki í bága við eldri heimildir. Ekki verði annað séð af gögnum málsins en að merki hafi verið virt milli aðila um áratuga skeið án árekstra og að jarðirnar hafi verið skráðar í veðmálabækur með hefðbundnum hætti.

Þjóðskjalasafnið hafi lagt fram greinargerð um sögu svæðanna og sé sérstaklega vísað til hennar af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Um landsvæðið vísist einnig til umfjöllunar lögmanns ríkisins í kröfugerð og greinargerð um þær heimildir sem hafi fylgt kröfulýsingu gagnaðila. Þar sé landnámi og staðháttum í sveitinni lýst. Jafnframt sé vísað til kröfulýsingar landeiganda. Ekki verði af heimildum þessum ráðið annað en að allt land á Snæfellsnesi hafi verið numið í öndverðu.

Gagnaðili íslenska ríkisins leggi áherslu á þau tengsl sem séu milli þeirra eignarheimilda sem hann færi fram til sönnunar á eignartilkalli sínu. Sú víðtekna meginregla gildi í eignarrétti að ein eignarheimild geti stutt aðra. Hefð, venjuréttur og réttmætar væntingar styrki enn frekar þann rétt sem tiltekinn sé í þinglýstum eignarheimildum.

Í dómi Héraðsdóms Suðurlands frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002 hafi dómurinn farið þá leið að túlka framlagðar eignarheimildir með þeim hætti að hver gæti stutt aðra. Þar hafi verið tekin afstaða til sjónarmiða landeigenda um réttmætar

væntingar eins og þær hafi komið fram í dómum Mannréttindadómstóls Evrópu. Sú umfjöllun standi óröskuð af Hæstarétti, sbr. dóm réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum).

Vísað sé til þess að um málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd gildi ákvæði stjórnslulaga, nr. 37/1993, sem byggist á almennum óskráðum meginreglum stjórnsluréttar. Samkvæmt meðalhófsreglu stjórnsluréttar, sem lögfest hafi verið með 12. gr. stjórnslulaga, beri ríkisvaldinu ætíð að hafa meðalhóf að leiðarljósi í samskiptum sínum við borgarana, sér í lagi að því er varðar íþyngjandi ákvarðanir. Landeigandi verði á þeim grundvelli hvorki sviptur eignarréttindum sínum bóttalaust, né á hann lögð óhófleg sönnunarbyrði.

Við málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd sé óhjákvæmilegt að líta til reglna um sönnun og mat sönnunargagna sem gildi fyrir dómi við meðferð einkamála, sbr. ákvæði VI.–XII. kafla laga nr. 91/1991, um meðferð einkamála.

Sú almenna regla hafi verið talin gilda í eignarrétti að sá sem haldi fram beinum eignarrétti verði að færa sönnur á eignarrétt sinn. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarende rétt yfir eigninni þar til annað sannist. Í því sambandi er vísað til dóms Hæstaréttar í dómasafni 1961, bls. 629. Landeigandi telji sig hafa sannað eignarrétt sinn með framlagningu heimildarskjala og landamerkjabréfa. Eldri heimildir mæli þeim almennt ekki í mót heldur þvert á móti staðfesti þær. Ríkisvaldið hafi því sönnunarbyrði fyrir því að umrætt land landeiganda sé ekki fullkomin eign hans.

Vísist einnig um þetta til fyrri úrskurða óbyggðanefndar þar sem meginniðurstaða nefndarinnar hafi verið sú að land sem samkvæmt elstu heimildum hafi verið sjálfstæð jörð með þinglýstum landamerkjum væri eignarland og sá sem héldi öðru fram hefði sönnunarbyrði fyrir þeirri staðhæfingu sinni. Jafnframt hafi það verið niðurstaða óbyggðanefndar að vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eigi að meta landeiganda í vil, ef athugasemdalausar landamerkjagjörðir, einkum ef þær fara ekki í bága við eldri heimildir, bendi til beins eignarréttar.

Að sömu niðurstöðu hafi Héraðsdómur Suðurlands einnig komist í dómi sínum frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002, sem hafi staðið óbreyttur í Hæstarétti, sbr. dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), þótt rétturinn teldi að meta yrði gildi hvers landamerkjabréfs fyrir sig.

Gagnaðili íslenska ríkisins vísar sérstaklega til jafnræðisreglu stjórnslulaga og stjórnarskrár um að sambærileg mál skuli hljóta sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna.

Einnig hafi verið litið til þess af Mannréttindadómstól Evrópu að skoða verði 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttinasáttmála Evrópu með hliðsjón af jafnræðisreglu sáttmálans sem orðuð sé í 14. gr. hans. Það ákvæði mæli fyrir um að gæta verði jafnræðis milli þeirra sem njóti þeirra réttinda sem sáttmálanum sé ætlað að vernda. Þannig hafi oft í dómum mannréttindadómstólsins verið litið svo á að þótt ákveðin háttsemi

hafi ekki talist brjóta gegn reglunni um friðhelgi eignarréttar hafi háttsemin talist brot á þeirri reglu með hliðsjón af jafnræðisreglunni. Landeigandi hafi í ljósi eignarheimilda sinna og viðurkenningar ríkisvaldsins á þeim lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri í heild háð beinum eignarrétti. Önnur og þyngri sönnunarbyrði verði því ekki lögð á hann en aðra landeigendur á Íslandi.

Gagnaðili íslenska ríkisins mótmælir kröfugerð ríkisins um þjóðlendur inn á landsvæði það sem hann kallar til réttinda á. Af hans hálfu er því haldið fram að svo virðist sem einkum sé byggt á því af hálfu ríkisins að land það sem um ræðir hafi ekki verið numið í öndverðu og að það hafi einkum verið nýtt sem afréttur. Þetta leiði til þess að landið sé þjóðlenda. Þessum sjónarmiðum sé mótmælt af hálfu landeiganda. Með kröfum ríkisins um framangreint landsvæði sé farið inn á land Hrafnkelsstaða.

Af lýsingum *Landnámu* megi ráða að allt land á þessu svæði hafi verið numið og landnám hafi verið samfelld. Í dómaframkvæmd hafi *Landnáma* einnig verið túlkuð til stuðnings beinum eignarrétti. Sem dæmi megi nefna dóm Hæstaréttar í dómasafni 1960, bls. 786 (Skeljabrekka), og dóm réttarins í dómasafni 1994, bls. 2227 (Geitland). Landeigandi telji að taka verði *Landnámu* með fyrirvara sem réttarheimild. Hins vegar verði að telja þá skoðun ríkisins að landnám hafi ekki náð til þessa landsvæðis órökstudda, enda sé hún ekki reist á neinum hlutlægum sönnunargögnum. Þvert á móti bendi allt til þess að svæðið hafi verið numið og nýtt allar götur síðan. Landsvæðið hafi þannig allt frá landnámi verið eigendum þess nauðsynlegt til þess að lifa af á hinu harðbýla Íslandi.

Ósannaðar séu röksemdir fjármálaráðherra þess efnis að svæðið hafi ekki verið numið til beinnar eignar, heldur aðeins til afnota. Svæðið hafi verið numið og nýtt með öllum mögulegum hætti, eftir fremsta megni hverju sinni. Eigandi hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, sem m.a. hafi lýst sér í því að hann hafi bannað öðrum not eignarinnar. Þá hafi þeir borgað af jörðunum lögboðin gjöld, þ.m.t. eignarskatta. Smölun sauðfjár hefi ætíð verið skipulögð af landeiganda en ekki opinberum aðilum, enginn hafi getað nýtt landið til beitar, hvað þá annars, nema með samningum við landeiganda. Sé þetta skýlaus sönnun þess að svæðið sé háð beinum eignarrétti.

Það sé einnig í samræmi við niðurstöðu Hæstaréttar í mörgum málum, til dæmis frá 7. október 2010 í máli nr. 748/2009 (Vatnsendi), og frá 29. september 2011 í máli nr. 40/2011 (sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), að landnám hafi almennt verið samfelld á Íslandi. Ríkið viðurkenni að land aðliggjandi jörðinni sé eignarland og því hljóti að gilda það sama um önnur aðliggjandi lönd.

Á það sé ekki fallist af hálfu íslenska ríkisins að allt land jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar sé undirorpið beinum eignarrétti og sé þetta meðal annars byggt á því að merkjalýsing styðjist ekki við eldri heimildir. Þá sé á það bent að ekki sé fyrir að fara heildarlandamerkjabréfi fyrir umrætt svæði. Lög um landamerki hafi verið til að fastsetja þau og þess vegna hafi þess oft ekki verið að vænta að til væru eldri heimildir. Lýsingar á landamerkjum jarðarinnar sé meðal annars að finna í landamerkjabréfi Setbergs með hjáleigunum Stekkjartröð og Vindási og *Sýslu- og sóknalýsingum* fyrir

Snæfellsnes frá 1840 og 1873. Landeigandi telji skýrt að miða beri við Gunnungsfell (Gunnólfsfell) um landamerki milli Eyrarbotns og Hrafnkelsstaða en ekki „botn dalsins“ líkt og miðað sé við í kröfugerð ríkisins. Telji landeigandi Gunnungsfell tilheyrta Hrafnkelsstöðum og að í samræmi við að vatnaskil ráði merkjum, svo sem almennt sé á þessu svæði, beri að miða við árfarveg þann sem liggja austan Gunnungsfells um landamerki jarðarinnar. Sé það í samræmi við afmörkun aðliggjandi jarða þar sem lækir og ár séu notaðir til viðmiðunar um landamerki. Til vara krefst landeigandi þess að miðað sé við háeggjar Gunnungsfells (á vatnaskilum) um landamerki jarðarinnar að austanverðu.

Um lagarök er af hálfu eiganda Hrafnkelsstaða vísað til meginreglna eignarréttar og stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, sérstaklega 72. gr. og 65. gr. hennar. Einnig er vísað til mannréttindasáttmála Evrópu, einkum 2. og 6. gr. og 1. gr. 1. samningsviðauka við hann. Þá er vísað til landamerkjalaga, nr. 41/1919, laga nr. 46/1905, um hefð, og laga nr. 6/2001, um skráningu og mat fasteigna. Enn fremur er vísað til venjuréttar og til almennra reglna samninga- og kröfuréttar um skuldbindingargildi samninga. Jafnframt er vísað til almennra meginreglna stjórnsýsluréttar sem ákvæði stjórnsýslulaga, nr. 37/1993, séu byggð á. Sérstaklega er vísað til rannsóknarreglu, jafnræðisreglu og meðalhófsreglu stjórnsýsluréttar. Vísað er til þinglýsingalaga, nr. 39/1978, einkum 25.–27. gr., og laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986. Jafnframt er vísað til laga nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta (þjóðlendulaga), einkum 1. gr., 5. gr., 15. gr., 17. gr., 11. gr. og 2. mgr. 12. gr. Varðandi kröfu um málskostnað er vísað til XXI. kafla laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, sbr. 17. gr. þjóðlendulaga.

6.3.2.3 Upprekstrarréttur

Af hálfu Grundarfjarðarbæjar, f.h. eigenda jarðanna Berserkseyrar og Akurtraða, og ábúenda Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða, sem krefst þess að viðurkenndur verði upprekstrarréttur jarðanna á landsvæði því sem ríkið gerir kröfu til, er vísað til þess að í *Jarðabók Árna og Páls frá 1702* komi fram að Hallbjarnareyri hafi annars vegar átt selstöðu í Eyrarbotni og hins vegar afrétt í Eyrarbotni sem hún heimti ekki tolla af. Þá segi í *Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness* að Hallbjarnareyri eigi gott land í Eyrarbotni, er hún hafi haldið þegar kirkjan hafi verið aflögð 1563. Einnig komi fram í fasteignamatinu 1916–1918 að Hallbjarnareyri eigi allstórt upprekstrarland í Eyrarbotni sem eingöngu sé fjalllendi. Í byggingarbréfum Hallbjarnareyrar, dagsettum 12. október 1918 og 14. desember 1922, komi fram að ábúendur þjóðjarðarinnar Hallbjarnareyrar og hjáleigna hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross.

Eigendur þessir og ábúendur byggja rétt sinn meðal annars á framangreindum heimildum og telja sig eiga upprekstarrétt fyrir búfénað sinn í Eyrarbotni en vilja benda á að kröfusvæðið tilheyrir jörðinni Hallbjarnareyri. Um það vísa þeir til byggingarbréfa tveggja frá 1918 og 1922 þar sem komi fram að ábúendur þjóðjarðarinnar Hall-

bjarnareyri og hjáleigna hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross hjá Hallbjarnareyri. Áréttað sé að jarðirnar Naust og Nýjubúð hafi áður tilheyrt Hallbjarnareyri en verið skipt út úr heildarjörðinni á sínum tíma.

Ábúendur Nausts og Nýjubúðar telja jarðirnar eiga óskipt land úr Hallbjarnareyri í Eyrarbotni á því svæði sem íslenska ríkið geri kröfu til sem þjóðlendu en hafa ekki gert formlega kröfulýsingu þar um þar sem þeir séu ekki formlegir eigendur umræddra jarða heldur ábúendur. Eins og venja sé hafi íslenska ríkið ekki gert kröfu í málinu á grundvelli eignarhalds síns á Hallbjarnareyri en ábúendur telji mikilvægt að þessu sé komið á framfæri við nefndina.

Enn fremur sé eignarrétturinn byggður á hefð. Eigendur hafi farið með öll hefðbundin afréttarnot af svæðinu.

Vísað sé sérstaklega til jafnræðisreglu stjórnarsýslulaga og stjórnarskrár um að samþærileg mál skuli hljóta sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna. Um kröfugerð ríkisins gildi ákvæði stjórnarsýslulaga, nr. 37/1993, og samkvæmt meðalhöfsreglu stjórnarsýsluréttar, sem lögfest hafi verið í 12. gr. stjórnarsýslulaga, beri ríkisvaldinu að velja vægasta úrræðið sem völ sé á við úrlausn máls.

6.3.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Eyrarbotns er rakin í kafla 5.3 hér að framan. Eins og áður segir byggir Grundarfjarðarbær, eigandi eyðijarðarinnar Hrafnkelsstaða, á því að vestasti hluti svæðisins tilheyri jörðinni. Þá byggir Grundarfjarðarbær f.h. eigenda Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda ríkisjarðanna Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða á að jörðunum fylgi upprekstrarréttur í Eyrarbotni. Að öðru leyti er ekki ágreiningur um afmörkun og eignarréttarlega stöðu þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins, enda krefst enginn beins eignarréttar á þeim hluta þess sem er austan við Austurá og utan þess svæðis sem krafa Grundarfjarðarbæjar vegna Hrafnkelsstaða lýtur að.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Eyrarbotns er lýst í heimildum. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki svæðisins, þar á meðal hvort samræmi sé milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar, en kröfulínum málsaðila er lýst í köflum 3.1 og 3.2. Við þessa athugun verða kannaðar heimildir um merki kröfusvæðisins og einnig heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu landsins.

Ekki liggur fyrir landamerkjabréf fyrir Eyrarbotn og heildarlýsingu á landsvæðinu er heldur ekki að finna í landamerkjabréfum annarra jarða. Eyrarbotni er þó lýst landfræðilega í lýsingu á Setbergssókn í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness frá 1873. Þá liggja fyrir landamerkjabréf fyrir sumar jarðirnar sem liggja að svæðinu, þ.e. Kolgrafasel að austanverðu og Hól, Slitvindastaði, Haga og Hagasel að sunnanverðu. Að svæðinu að vestanverðu liggur jörðin Hrafnkelsstaðir en ekki liggur fyrir landamerkjabréf

fyrir hana. Fyrst verða kannaðar lýsingar á Eyrarbotni í *Sýslu- og sóknalýsingum* og að því búnu verða merki aðliggjandi jarða tekin til skoðunar.

Í lýsingu á Setbergssókn í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness frá 1873 er að finna eftirfarandi lýsingu á fjöllum í botni Kolgrafafjarðar:

Frá Axarhamri, sem áður er getið, ganga fjallsbrúnir eða eggjar fyrir austan og sunnan svonefndar Hrauntungur, sem eru austast í Eyrarbotni (sem forðum og í máldögum nefndist Kolgrafafjörður), í landsuður og síðan í vestur, sunnan Eyrarbotn allt að Gunnungsfelli. Úr því sveigjast fjallsbrúnir og -hlíðar í bug eða fullan hálfhring og mynda Hrafnkelsstaðabotn með góðu graslendi. Þaðan stefnir fjallsbrúnin og hlíðin (stundum kölluð Eiðishlíð) í vestur, unz Lambahnúkur, einn af hinum hæstu hnúkum, tekur við.

Í sömu heimild er Eyrarbotni og Hrafnkelsstaðabotni lýst með eftirfarandi hætti:

1. Eyrarbotn (er fyrrum og í gömlum máldögum hét Kolgrafafjörður). Hann takmarkast að vestan- og norðanverðu af Kolgrafafirði og -múla, að austan- og sunnanverðu af Axarhamri, Tröllahálsi, og þaðan af áðurgreindri (í 2. svári) fjallastefnu vestur að Hvannagili og Gunnungsfelli. Afdalur, í landsuður úr Eyrarbotni, er Hestdalur. Báðir eru dalir þessi grösugir, sér í lagi Eyrarbotn, sem hefir talsverðar slægjur, er að mestu sléttur og stærstur allra dala (eða botna) í sókninni.
2. Hrafnkelsstaðabotn, vestan Gunnungsfell og austan eggjarnar frá Lambahnúk, sem liggja millum dals þessa og 3. Skáladals, er liggur nærfellt í austur milli Lambahnúks og Manar, eins og fyrr er getið.

Þá er í sömu heimild jafnframt að finna eftirfarandi lýsingu á Slýá í Eyrarbotni:

1. Slýá, og kemur hún úr giljum, sem fleiri ár, og rennur vestantil við Hrauntungurnar, ofan Eyrarbotn út í Kolgrafafjörð, norðarlega í botninum, nálægt viki því á firðinum, sem nær einna lengst í landsuður og sem líklega er það fjarðarhorn, sem Landnáma getur um. Að þessu Fjarðarhorni, sem löngu er gleymt og enginn veit af, nema hvað Landnáma segir, að því náði landnám Kols. Hefir þá Slýá úr því, líklega eða sjálfsgagt, ráðið landamerkjum milli landnáma þeirra Kols á Kolgröfum og Vestars á Eyri. Enda skiptir hún og enn löndum (botninum, er fyrrum hét ýmist Kolgrafabotn eða Eyrarbotn [...]) milli Kolgrafa og Eyrar.

Af þessum lýsingum er ljóst að Eyrarbotn er skýrt landfræðilega afmarkaður af fjöllum í kringum dalinn: Tröllahálsi og Axarhamri í austri, vestur eftir fjallgarðinum sunnan Eyrarbotns, um Leiðarhnúk og Hólahlíðareggjar þar sem jafnframt eru vatnaskil, allt að Gunnungsfelli í vestri. Vestan Eyrarbotns liggur Hrafnkelsstaðabotn en hann er einnig skýrt landfræðilega afmarkaður af fjallgarðinum sem liggur milli Gunnungsfells í austri og Lambahnúks í norðvestri. Um miðjan Eyrarbotn rennur svo Slýá sem skiptir dalnum í tvennt.

Austurmörkum þjóðlendukröfusvæðisins er af hálfu íslenska ríkisins lýst frá upp-tökum Slýár og eftir ánni norður til sjávar í Kolgrafafirði. Íslenska ríkið hefur eitt kallað til réttinda á austurhluta kröfusvæðisins og ekki er því ágreiningur um afmörkun svæðisins til austurs. Aðliggjandi kröfusvæðinu að austanverðu er jörðin Kolgrafasel.

Í landamerkjaskrá fyrir Kolgrafasel í Eyrarsveit frá 26. júlí 1890 er umræddum hluta merkjanna lýst svo: „Á milli Hallbjarnareyrarlandeignar og Kolgrafaselslandeignar ræður svo kallaður Slýarfurvegur frá fjallsbrún til sjávar.“ Skjalið er áritað um samþykki eiganda Kolgrafa og umboðsmann Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs en ekki

liggur fyrir hvort því var þinglýst. Kolgrafasel er austan Slýár og því um lýsingu á vesturmerkjum jarðarinnar að ræða. Samkvæmt landamerkjaskránni skiptir Slýá botninum í tvennt sem er í samræmi við ummæli í *Sýslu- og sóknalýsingum* þar sem segir um Slýá að hún skipti löndum milli Kolgrafa og Eyrar.

Ekki er fyrir að fara fleiri heimildum um merki milli Kolgrafasels og Eyrarbotns. Að mati óbyggðanefndar er samræmi milli fyrirbyggjandi heimilda og afmörkunar íslenska ríkisins á austurmörkum svæðisins.

Suðurmörkum þjóðlendukröfusvæðisins er af hálfu íslenska ríkisins lýst svo í kröfugerð:

...[Hrafná] fylgt upp í efstu drög og þaðan upp á fjallseggjar og suður að vatnaskilum, sem jafnframt eru hreppamörk (2). Þaðan er farið austur eftir vatnaskilum og hreppamörkum, austur yfir Leitarhnúk (3) og ofan í Hestdali, í upptök Slýár (4) ...

Leitarhnúkur sá sem vísað er til í kröfugerð íslenska ríkisins (punktur nr. 3) mun heita Leidarhnúkur, eins og fram kom í skýrslu Kjartans Jósefssonar við aðalmeðferð málsins.

Aðliggjandi suðurmörkum kröfusvæðisins eru jarðirnar Hóll, Slitvindastaðir, Hagi og Hagasel.

Í máldaga fyrir Staðarstaðarkirkjujörðum¹³⁹ er getið um landamerki Slitvindastaða. Landamerkjalyásinginn segir um austurmerki Slitvindastaða: „Hun á fyrer sunnan ad Hols Landamerkium ...“ Vesturmerkjum jarðarinnar er lýst svo: „... uti Laxár Farveg gamla, þá rædur Laxá til Fialls.“ Í sama máldaga er tvívegis getið um landamerki Haga og Hagasels. Annars vegar er austurmerkjum jarðanna lýst svo: „Ad austanverdu Rædur Laxa, effter því sem Vötnum Hallar i Stadará ...“ Hins vegar er austur- og norðurmerkjunum lýst svo: „... Laxä rædur ä Fiall upp, þá sem Vötnum hallar og hæder hallda, effter afriettar hrigg i Tinholahyrnu.“

Í skrá yfir landamerki Staðarstaðarkirkjujarða, dagsettri 20. ágúst 1884, er merkjum Slitvindastaða að vestan lýst svo: „... í Laxárfarveg gamla, þá rædur Laxá til fjalls.“ Merkjum að austan er lýst svo: „Eiga sunnan (austan) að Hóls landamerkjum ...“ Í sömu landamerkjaskrá er merkjum Hóls (efri) lýst svo: „... upp eftir holtum og í stein þann, sem stendur á Háubrekku, og þaðan til fjalls.“ Landamerkjaskráin er árituð um samþykki „umboðsins vegna“ og er þar væntanlega átt við Arnarstapa- og Skógarstrandarumboð en ekki liggur fyrir hvort henni var þinglýst. Norðurmerkjum jarðanna er ekki lýst að öðru leyti. Framangreindar lýsingar bera með sér að norðurmerki Slitvindastaða og Hóls nái ekki norðar en að fjallseggjum eða vatnaskilum og því verður ekki séð að skráin mæli gegn því að afmörkun íslenska ríkisins á suðurmerkjum kröfusvæðisins verði lögð til grundvallar.¹⁴⁰

¹³⁹ Máldaginn er óársettur en varðveittur í máldagabók Arnarstapaumboðs (Helgafellsklaustursjarða) frá um 1250–1649 með nokkrum yngri viðbótum til 1734.

¹⁴⁰ Í fasteignamatinu 1916–1918 er nefnt að talinn sé ágreiningur um þau landamerki sem lýst var 20. ágúst 1884, án þess að getið sé í hverju ágreiningurinn felist.

Í landamerkjabréfi Haga og Hagasels frá 16. nóvember 1888 segir um austur- og norðurmerki þeirra: „... svo að austan verðu eftir Laxárfarveg móts við Tungulönd og Slítandastaða land að ofan ræður nefndur farvegur upp til fjallseggja þar til vötnum hallar norður af, svo eins og fjallseggjar ráða vestur á móts við Svarthamar ...“ Bréfið er áritað um samþykki vegna Syðritungu, Borgar, Þorgeirsfells og Arnarstapa- og Skógarstrandarumboðs. Ekki liggur hins vegar fyrir hvort því var þinglýst. Framangreind lýsing nær að kröfusvæði íslenska ríkisins að suðvestanverðu og miðast norðurmerki Haga og Hagasels við vatnaskil, eins og kröfugerð íslenska ríkisins afmarkar suðurmerki kröfusvæðisins. Framangreindar lýsingar verða því taldar mæla með að afmörkun íslenska ríkisins á suðurmerkjum svæðisins verði lögð til grundvallar.¹⁴¹

Næst verða vesturmerki kröfusvæðisins tekin til skoðunar. Kröfulínan um vesturmerki kröfusvæðisins er dregin svo af hálfu íslenska ríkisins: „Upphafspunktur er þar sem Hrafná rennur í sjó (1), þaðan er ánni fylgt upp í efstu drög og þaðan upp á fjallseggjar og suður að vatnaskilum, sem jafnframt eru hreppamörk (2).“

Af hálfu eiganda Hrafnkelsstaða, gagnaðila íslenska ríkisins, er byggt á því að Gunnungsfell tilheyrir Hrafnkelsstöðum og að miða beri við Austurá, austan fjallsins, sem austurmörk jarðarinnar. Það sé í samræmi við afmörkun aðliggjandi jarða þar sem lækir og ár séu notuð til viðmiðunar um landamerki. Til vara byggir gagnaðili íslenska ríkisins á því að miða beri við línu úr svonefndri Fellstá við Kolgrafafjörð upp á háeggjar Gunnungsfells, eftir vatnaskilum, um landamerki jarðarinnar að austanverðu gagnvart Eyrarbotni.

Íslenska ríkið byggir á því að Hrafná, sem liggur vestan Gunnungsfells, ráði merkjum milli Hrafnkelsstaða og Eyrarbotns. Ljóst er af málatilbúnaði íslenska ríkisins að það véfengir ekki að jörðin Hrafnkelsstaðir sé undirorpin beinum eignarrétti. Ekki er því uppi ágreiningur milli aðila um eignarréttarlega stöðu jarðarinnar heldur einungis um staðsetningu merkja milli Hrafnkelsstaða og Eyrarbotns.

Ekki liggur fyrir landamerkjabréf fyrir Hrafnkelsstaði og heildarlýsingu á merkjum jarðarinnar er ekki að finna í landamerkjabréfum annarra jarða. Í landamerkjaskrá fyrir jarðir Setbergskirkju í Eyrarsveit frá 1885 er getið um merki á milli Eiðis og Hrafnkelsstaða. Eiði er næsta jörð norðan við Hrafnkelsstaði í vestanverðum Kolgrafafirði og er því um að ræða lýsingu á norðurmerkjum Hrafnkelsstaða. Í landamerkjaskránni er merkjum Hrafnkelsstaða ekki lýst að öðru leyti og hún hefur því ekki þýðingu um merki milli Hrafnkelsstaða og Eyrarbotns.

Þar sem frekari landamerkjalyýsingum er ekki fyrir að fara verður að líta til annarra atriða um merki milli Hrafnkelsstaða og Eyrarbotns, svo sem staðhátta og annarra ritaðra heimilda.

¹⁴¹ Í fasteignamatínu 1916–1918 kemur fram að landamerkjalyýsingin frá 16. nóvember 1888 sé talin „vafasöm“, án þess að skýrt sé nánar af hvaða toga sá vafi sé.

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* frá 1840 segir í umfjöllun um jarðir í Setbergssókn:

Frá bænum Kolgröfum suður fyrir botn Kolgrafafjarðar og norður með firði þessum að vestanverðu, er rúm míla vegar að bænum Rafnkelsstöðum, hver jörð heyrir undir Hallbjarnareyrar hospital, 8 hndr. að dýrleika; stendur landsunnan undir fjallinu Lambahnúk við Kolgrafafjörð ...

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* frá 1873 segir um Hrafnkelsstaði:

Hrafnkelsstaðir, 7,3 hndr að dýrleika, sunnanvert við Kolgrafafjörð, allanga bæjarleið austur á við frá Eiði, og þeim megin við Hrafnkelsstaðabotn. Þar er tún lítið, en allgott, sumarhagar góðir, einkum í nefndum botni, landrými talsvert af koti til, mótak og torf-rista viðunanleg, slægjur litlar, nema til láns fáist Eyrarbotn, sem stundum hefir átt sér stað. En lífgrös eru í botni þessum og allmiklar slægjur.

Áður hefur staðháttum fyrir botni Kolgrafafjarðar verið lýst, en inn af firðinum ganga tveir dalir, Hrafnkelsstaðabotn og Eyrarbotn. Af fyrrgreindum lýsingum virðist sem land Hrafnkelsstaða hafi afmarkast að suðaustan, sunnan og vestan af Hrafnkelsstaðabotni, sbr. orðin „tún lítið, en allgott, sumarhagar góðir, einkum í nefndum botni“, þ.e. Hrafnkelsstaðabotni. Jafnframt benda lýsingarnar til þess að land jarðarinnar hafi ekki náð inn í Eyrarbotn, sbr. orðin „nema til láns fáist Eyrarbotn, sem stundum hefir átt sér stað“.

Eins og áður er rakið afmarkast Eyrarbotn og Hrafnkelsstaðabotn af fjallsbrúnum eða eggjum fjallanna í kring. Gunnungsfell rís skarpt upp í um 390 m hæð og myndar, ásamt fjallshryggnum sem gengur suður úr því, skýr náttúruleg skil milli botnanna tveggja.

Með hliðsjón af staðháttum og fyrirliggjandi heimildum er það niðurstaða óbyggðanefndar að land Hrafnkelsstaða afmarkist af fjallsbrúnum umhverfis Hrafnkelsstaðabotn að sunnan- og austanverðu. Suðausturmerki jarðarinnar gagnvart Eyrarbotni séu í samræmi við varakröfu eiganda Hrafnkelsstaða um línu sem liggur úr svonefndri Fellstá í fjörunni upp á háeggjar Gunnungsfells og suður eftir vatnaskilum á fjallinu, að punkti nr. 2 á kröfulínu íslenska ríkisins, sem er á sveitarfélagamörkum og vatnaskilum milli norðurs og suðurs. Sama lína myndar vesturmörk Eyrarbotns.

Loks verða norðurmerki svæðisins tekin til skoðunar. Af hálfu íslenska ríkisins er kröfulínan dregin svo um norðurmörk svæðisins: „... og [Slýá] er svo fylgt norður til sjávar (5), þaðan er ströndinni fylgt í vestur þar sem Hrafná rennur í sjó, sem er upphafspunktur.“

Norðurmörk kröfusvæðis ríkisins eru dregin eftir ströndinni fyrir botni Kolgrafafjarðar milli Slýár og Hrafnár. Í samræmi við niðurstöðu óbyggðanefndar um að vesturmörk Eyrarbotns gagnvart Hrafnkelsstöðum liggi frá svonefndri Fellstá en ekki um Hrafná er niðurstaða óbyggðanefndar sú að norðurmörk Eyrarbotns liggi frá Slýá, þar sem hún rennur í sjóinn, og vestur að fyrrnefndri Fellstá.

Samkvæmt öllu því sem hér hefur verið rakið er það niðurstaða óbyggðanefndar að Eyrarbotn, eins og hann er afmarkaður hér að framan, frá Gunnungsfelli í vestri að Slýá í austri, sé utan landamerka aðliggjandi jarða.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í *Sturlubók Landnámu* er greint frá því að Kolur hafi maður heitið sem nam land utan frá Fjarðarheiði til Tröllaháls og út um Berserkseyri til Hraunsfjarðar. Hann og synir hans Þórarinn og Þorgrímur hafi búið að Kolgröfum. Þá kemur fram í sömu heimild að Hrólfur digri hafi numið land að sunnanverðu við kröfusvæðið frá Lýsu til Hraunhafnarár. Loks segir í *Sturlubók Landnámu* að Vestar, sonur Þórólfs blöðruskalla, hafi farið til Íslands ásamt föður sínum og numið Eyrarlönd og Kirkjufjörð og búið að Öndverðareyri. Í *Hauksbók Landnámu* segir að Vestar hafi numið Eyrarland og á milli Kirkjufjarðar og Kolgrafafjarðar. *Melabók* er samsaga *Sturlubók* að öðru leyti en því að þar er Þorleikur geir, sonur Vestars, sagður hafa verið landnámsmaðurinn.

Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að svæðið hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti, enda liggur svæðið að sjó og láglandasti hluti þess er vel gróinn. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þess, sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*. Óvissa um þetta atriði er meiri eftir því sem ofar dregur á svæðinu.

Um almenna þýðingu hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.d. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Við úrlausn þessa máls reynir því einkum á hvort ágreiningssvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort svæðið hafi frá upphafi verið utan merkja jarða og þá eftir atvikum hvort það hafi verið háð óbeinum eignarréttindum. Að framan hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að sá hluti ágreiningssvæðisins sem er austan við línu sem dregin er úr svonefndri Fellstá við fjörðinn, upp á háeggjar Gunnungsfells og eftir vatnaskilum á fjallinu suður að sveitarfélagamörkum, sé utan landamerkja aðliggjandi jarða. Sá hluti ágreiningssvæðisins sem er vestan umræddrar línu tilheyrir aftur á móti jörðinni Hrafnkelsstöðum. Ekki er um það deilt af hálfu aðila málsins að Hrafnkelsstaðir séu eignarland. Ágreiningur ríkisins og gagnaðila þess er einungis um afmörkun jarðarinnar. Í ljósi þess og að fenginni niðurstöðu um afmörkunina, sem rakin er hér að framan, er að mati óbyggðanefndar ekki þörf á að fjalla nánar um eignarréttarlega stöðu þess hluta ágreiningssvæðisins sem er innan landamerkja Hrafnkelsstaða samkvæmt framangreindu, enda styðja fyrirbyggjandi heimildir eindregið að Hrafnkelsstaðir hafi verið jörð.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land vestan við línu sem dregin er úr svonefndri Fellstá upp á háeggjar Gunnungsfells og eftir vatnaskilum á fjallinu, suður að sveitarfélagamörkum, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

Eftir stendur að fjalla um eignarréttarlega stöðu þess hluta ágreiningssvæðisins sem er utan landamerkja aðliggjandi jarða samkvæmt framangreindu og þá eftir atvikum hvort hann hafi verið háður beinum eða óbeinum eignarréttindum.

Í greinargerð Grundarfjarðarbæjar vegna kröfu sveitarfélagsins fyrir hönd eigenda Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða kemur fram að eigendur og ábúendur jarðanna telji Eyrarbotn tilheyra Hallbjarnareyri. Engin krafa hefur þó komið fram um beinan eignarrétt á svæðinu á þeim grundvelli, enda liggur fyrir að Hallbjarnareyri er í eigu íslenska ríkisins. Sú ályktun verður dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra marka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Hvort svæðið sem hér er sérstaklega til skoðunar sé háð beinum eignarrétti er því einungis til rannsóknar af hálfu óbyggðanefndar á grundvelli fyrirvara sem kom fram af hálfu íslenska ríkisins við aðalmeðferð málsins, þess efnis að þrátt fyrir kröfu um

viðurkenningu þess að svæðið væri þjóðlenda væri óskað eftir því að óbyggðanefnd rannsakaði sjálfstætt hvort svo væri.

Elstu heimildir sem virðast taka til ágreiningssvæðisins eru máldagar Gyrðis biskup Ívarssonar fyrir kirkjurnar að Staðarstað og Öndverðareyri frá því um 1354. Í fyrrnefnda máldaganum er kirkjunni á Staðarstað eignaður geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð og í þeim síðarnefnda kemur fram að kirkjan á Öndverðareyri eigi hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Ekki er getið nánar um afmörkun afréttarins í máldögnum. Kirkjunni á Staðarstað er einnig eignaður geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð í Hítardalsbók frá 1367 og í Vilchinsmáldaga frá árinu 1397. Í Gíslamáldaga frá því um 1570 segir einnig að kirkjan að Staðarstað eigi geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð og kirkjan á Öndverðareyri er þar sögð eiga hálfan afrétt í Kolgrafafirði. Í biskupsvísitasíum frá 1642, 1676, 1701, 1724, 1713 (þar sem vitnað er til fyrri vísitasía), 1751, 1751, 1759, 1783 og 1831 segir sömuleiðis að kirkjan á Staðarstað eigi geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð.

Árið 1563 voru Eyrarsókn og Setbergssókn sameinaðar og kirkjan að Eyri, sem þá var kölluð Hallbjarnareyri en áður Öndverðareyri, var aflögð. Holdsveikraspítala var svo komið á fót á Hallbjarnareyri með konungsbréfi 12. maí 1652.

Fyrir liggja biskupsvísitasíur fyrir Krosskirkju að Setbergi frá árunum 1642, 1676, 1701, 1723–33, 1751, 1758, 1783, 1794 og 1831 þar sem Eyrarbotns er að engu getið.

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Eyrarsveit frá árinu 1702 er Eyrarbotns getið tvívegis. Annars vegar er greint frá því að ábúendur Hrafnkelsstaða heimti toll fyrir göngu hesta og nauta í Eyrarbotni að sumri. Hins vegar getur sama heimild þess að á Hallbjarnareyri (Öndverðareyri) sé spítali fyrir Vestfirðingafjórðung, og jörðin sé talin 40 hundruð að dýrleika. Fram kemur að Hallbjarnareyri eigi annars vegar selstöðu í Eyrarbotni og hins vegar afrétt í Eyrarbotni sem hún heimti ekki toll af.

Í prófastsvísitasíu Setbergskirkju frá 1739 er Eyrarbotns að engu getið en í prófastsvísitasíu að Setbergi, dagsettri 16. ágúst 1837, segir að Setberg hafi brúkað selstöðu í Kolgrafafirði (Eyrarbotni) athugasemdalaust. Þar er m. a. vitnað til þess að í Gíslamáldaga segi að kirkjan að Eyri eigi m.a. hálfan afrétt í Kolgrafafirði og að líklegt sé að nokkuð af eignum Eyrarkirkju hafi fallið til Setbergskirkju þegar Eyrar- og Setbergssóknir voru sameinaðar 1563. Hitt sé kunnugt að séra Björn Þorgrímsson hafi brúkað selstöðu óátalið í Kolgrafafirði, að líkindum í tilefni af ítaki Eyrarkirkju sem orðið hafi eign Setbergskirkju. Óskaði presturinn að Setbergi upplýsingar biskups um þetta.

Með bréfi 6. október 1837 svaraði biskupinn yfir Íslandi prófastinum í Snæfellsnes-prófastsdæmi um Setbergs- og Eyrarkirknaeignir. Í bréfinu rakti biskup rannsókn sína á skjölum við embættið. Niðurstaða hans var að Eyrarbotn hefði ekki verið skilinn frá Hallbjarnareyri við sameiningu sóknanna 1563, enda hefði Gísli Jónsson biskup og síðari biskupar ekki getið Eyrarbotns við vísitasíur að Setbergi

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness frá 1840 segir um bæi í Setbergssókn að austast sé Berserkseyri, þá Kolgrafir en frá þeim bæ suður fyrir botn Kolgrafafjarðar sé rúm míla vegar að bænum Hrafnkelsstöðum, þessu næst komi bærinn Eiði, þá Hjarðar-

ból og því næst „hospitalsgarðurinn Hallbjarnareyri“, með sjö byggðum hjáleigum: Tröð innri og Tröð ytri, Garðsenda innri og Garðsenda ytri, Þórðarbúð, Nýjubúð og Nausti. Sé jörð þessi talin hin besta í allri Eyrarsveit. Beri hún og til þess „fram yfir aðrar jarðir selstæði með beitarlandi í Eyrarbotni, töðufall og útslæгна meira, selveiði og ef til vill rekavon.“ Um afréttarlönd segir í sömu heimild að þau séu engin til heldur hafi sérhver bær upprekstur í sitt eigið tilheyrandi fjalllendi. Samt tileinki máldagar Stað á Ölduhrygg upprekstur fyrir geldfé í Kolgrafa- og Eyrarbotn, en ítak þetta rýri talsvert landeign þessa, jörðunum Kolgröfum og Hallbjarnareyri.

Hinn 27. maí 1843 skrifuðu hreppstjórar og bændur Vesturamtinu bréf vegna Baulárvallda. Í því bréfi er þess getið að bændur í eystri hluta Staðarsveitar hafi keypt upprekstur í Eyrarbotni án þess að fram komi af hverjum var keypt.

Skýrsla Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar þar, dagsett 28. desember 1843, getur ekki um Eyrarbotn.

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá árinu 1847 segir meðal annars að kirkjan á Staðarstað eigi geldfjárupprekstur í Eyrarbotn.

Á manntalsþingi, höldnu í Grundarfirði 22. maí árið 1858, bannaði Eggert V. Fjeldsted á Hallbjarnareyri upprekstur í Eyrarbotn nema sanngjarnt endurgjald kæmi fyrir.

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Snæfellsness frá 1873 er getið nokkrum sinnum um Eyrarbotn og segir m.a. að sumir Framsveitarmenn reki í Eyrarbotn með leyfi Eyrarbónda. Einnig segir um eignarhald á Eyrar- og Kolgrafabotni í lýsingu Setbergssóknar árið 1873:

Kolgrafafjörður, nú = Eyrarbotn, eða (sem stundum er nefnt) Eyrar- og Kolgrafabotn, eða þá einungis hið nú nefnda, sökum þess að báðir bæirnir, Eyri og Kolgrafir, áttu (og eiga enn) botninn.

Í vísitasíu kirkjunnar að Staðarstað 9. júní árið 1874 er getið um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð. Þar segir:

Árið 1874 dag 9. Júnímánaðar var af settum prófasti Eiríki Kuld visiteruð kirkjan að Staðarstað, sem heldur í eignum sínum og ítökum þeim sem hún að undanfögnu átt hefir samkvæmt máldaga Gísla biskups Jónssonar, sem gætið í kirkjubók Staðastaðaprestakalls bls. 1. Af ítökum þessum eru engin undan kirkjunni gengin að lögum, en um lengri tíma hefur aðeins þeirra orðið notið af Beneficiarius: 1. Gamli Hólmi í hagavatni, 2. Geldfjárrekstr í Kolgrafafjörð og 3 Birtuengi (fyrir neðan Hólkoti) sem og upprekstur á Vatsnsheiði.

Í úttekt á kirkjunni að Staðarstað 19. janúar 1878 er getið um geldfjárrekstur í Kolgrafafjörð í upptalningu á ónýttum ítökum kirkjunnar og í biskupsvísitasíu að Staðarstað 26. júlí 1891 segir að kirkjan að Staðarstað haldi enn öllum sínum eignum og ítökum óskertum sem um getur í fyrri máldögum.

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir að Hallbjarnareyri eigi allstórt upprekstrarland á Eyrarbotni sem sé eingöngu fjalllendi. Í sömu heimild kemur ekkert fram um réttindi eða nýtingu Setbergs eða Staðarstaðar innan Eyrarbotns.

Hinn 15. janúar 1920 svaraði sýslumaðurinn í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dagsettri 29. desember 1919, um almenninga í sýslunni.

Í svari sýslumanns segir að hvergi í sýslunni sé um að ræða önnur upprekstrarlönd en heimalönd jarða.

Með afsali frá 17. maí 1977 seldi og afsalaði landbúnaðarráðherra fyrir hönd ríkissjóðs til hreppssjóðs Eyrarsveitar ríkisjörðina Hrafnkelsstaði. Merkjum jarðarinnar er þar ekki lýst heldur segir: „Rísi ágreiningur um landamerki, undanskilur seljandi sig allri ábyrgð.“

Í svari sveitarstjórans í Grundarfirði 13. apríl 1989 við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni sveitarfélagsins, dagsettri 20. febrúar 1989, segir að íbúar Eyrarsveitar eigi ekki upprekstrarrétt í afrétt.

Í þeim heimildum sem eru raktar hér að framan er svæðisins fyrst og fremst getið í tengslum við beit eða önnur sambærileg takmörkuð not, líkt og á við um marga afrétti einstakra jarða eða stofnana. Engar heimildir eru um byggð innan ágreiningssvæðisins og heimildirnar bera ekki með sér að litið hafi verið á svæðið sem jörð eða hluta af jörð. Aftur á móti benda fyrirliggjandi heimildir til þess að ágreiningssvæðið hafi lotið sjálfstæðri afmörkun sem afréttur. Svæðið er jafnframt skýrt afmarkað af náttúrunnar hendi gagnvart aðliggjandi landsvæðum, af Slýá að austanverðu, vatnaskilum að sunnanverðu og Gunnungsfelli að vestanverðu en að norðanverðu af sjó. Þá liggja ekki fyrir heimildir í málinu sem benda til þess að ágreiningssvæðið hafi verið hluti af annarri jörð eða jörðum, þrátt fyrir að hugsanlegt sé að það hafi verið numið í öndverðu, aðrar en almenn svör sýslumanns frá 1920 og sveitarstjóra 1989 um afrétti og almenninga á svæðinu. Þær heimildir bera þó ekki með sér hvaða jörð eða jörðum svæðið kunni að tilheyra eða nánari afmörkun þess og eru ekki í samræmi við aðrar heimildir. Í dómum Hæstaréttar og úrskurðum óbyggðanefndar hafa atriði af þessu tagi í mörgum tilvikum legið til grundvallar niðurstöðu um þjóðlendu og óbein eignarréttindi, nánar tiltekið afréttareign.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er rakið að á grundvelli nýlegra rannsóknna hafi þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Í þeim rannsóknum hafi verið dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.¹⁴² Samkvæmt Jónsbók var óheimilt að gera sel í afréttum en jarðir gátu átt sel í almenningum. Heimildir um seljabúskap leiða þannig ekki til afdráttarlausrar niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu lands.

Eins og áður er getið verður sú ályktun dregin af fyrirliggjandi landnámslýsingum og staðhættum að líklegt sé að landsvæðið hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti. Á það m.a. við um þann hluta svæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar. Jafnvel þótt

¹⁴² Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

svæðið kunnir að hafa verið numið í öndverðu liggur ekkert fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kynni að hafa verið stofnað til. Í því efni brestur því sönnun; samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Þannig kann beinn eignarréttur að hafa fallið niður og landsvæðið í kjölfarið verið tekið til takmarkaðra nota annarra. Í þessu sambandi vísast til dæmis til úrskurðar óbyggðanefndar um Þórs-mörk í máli nr. 5/2003 og dóms Hæstaréttar frá 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007 um sama landsvæði.

Þá hefur verið áréttað í fjölda dóma Hæstaréttar að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumararbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, séu ekki nægjanleg ein og sér til að hefða beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkjara jarða þar sem háttar til eins og í tilviki þess lands sem hér um ræðir. Að þessu öllu virtu verður ekki talið að svæðið sé undirorpið beinum eignarrétti á grundvelli hefðar.

Kemur þá til skoðunar krafa Grundarfjarðarbæjar f.h. eigenda jarðanna Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða um upprekstrarrétt á ágreiningssvæðinu á grundvelli 2. mgr. 11. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Krafan kom fram 11. febrúar 2019, eftir að kröfulýsingarfrestur var liðinn en því var ekki mótmælt af hálfu íslenska ríkisins að krafan kæmist að í málinu þrátt fyrir að hún sé m.a. gerð fyrir hönd ábúenda ríkisjarðanna Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða. Óbyggðanefnd lítur því svo á að krafan sé tæk til efnislegrar úrlausnar. Þá mótmælti íslenska ríkið heldur ekki kröfunni efnislega.

Samkvæmt þeim heimildum sem hér hafa verið raktar mun selstaða og afréttur í Eyrarbotni hafa tilheyrt Hallbjarnareyri og kirkjunni á Staðarstað. Í prófastsvísitasíu 1837 kemur jafnframt fram að prestar á Setbergi hafi nýtt svæðið til beitar en í svari biskups við fyrirspurn um þetta kemur fram að Eyrarbotn tilheyri Hallbjarnareyri. Í byggingarbréfum Hallbjarnareyrar frá 12. október 1918 og 14. desember 1922 kemur fram að ábúendur á Hallbjarnareyri og hjáleigum hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross. Í málinu eru ekki gerðar kröfur af hálfu Hallbjarnareyrar eða Staðarstaðar.

Samkvæmt gögnum málsins eru Naust og Nýjabúð fyrrum hjáleigur Hallbjarnareyrar og Akurtraðir fyrrum hjáleiga jarðarinnar Þórdísarstaða sem heyrði undir Hallbjarnareyri. Þá eru Skallabúðir fyrrum hjáleiga Setbergskirkju. Í skýrslutökum við aðalmeðferð málsins kom fram að jarðirnar í svonefndu Eyrarplássi, þ.e. jarðir sem áður tilheyrðu Hallbjarnareyri og nágrenni, hefðu nýtt sér Eyrarbotn til upprekstrar, þar á meðal Naust, Nýjabúð, Skallabúðir og Akurtraðir. Af gögnum málsins verður ekki séð hvernig eigandi Berserkseyrar leiðir rétt sinn af framangreindum heimildum. Krafa er hins vegar sett fram sameiginlega fyrir hönd ábúenda og eigenda allra jarðanna og kröfu vegna Berserkseyrar er því ekki mótmælt af öðrum rétthöfum á svæðinu sem leiða rétt sinn af heimildunum samkvæmt framangreindu. Kröfunni er ekki heldur mótmælt af hálfu íslenska ríkisins. Að framangreindu virtu telur óbyggðanefnd að nægilega hafi

verið í ljós leitt að upprekstrarréttur í Eyrarbotni fylgi jörðunum Nausti, Nýjubúð, Skallabúðum, Akurtröðum og Berserkseyri.

Að öllu framangreindu virtu telur óbyggðanefnd ekki hafa verið leitt í ljós að ef á annað borð hefur stofnast til eignarlands á þeim hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar með námi, hefð eða öðrum þeim stofnunarháttum eignarréttinda sem grein hefur verið gerð fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (sjá viðauka) hafi hann haldist síðan. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.¹⁴³ Af fyrirliggjandi gögnum verður hins vegar ráðið að landsvæðið sé í afréttareign jarðanna Nausts, Nýjubúðar, Skallabúða, Akurtraða og Berserkseyrar.

Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið sérstaklega fjallað um og talið þjóðlenda og afréttur eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitar svæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það sem hér er til umfjöllunar verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði [...] sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að Eyrarbotn, svo sem landsvæðið er afmarkað hér á eftir, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna:

Úr svonefndri Fellstá við Kolgrafafjörð er línar dregin upp á háeggjar Gunnungsfells, þaðan um fjallseggjar á vatnaskilum suður að sveitarfélagamörkum og vatnaskilum milli norður- og suðurhluta Snæfellsness. Þaðan er farið austur eftir sveitarfélagamörkum og vatnaskilum, austur í Leiðarhnúk og þaðan áfram eftir vatnaskilum þar til komið er á móts við upptök Slýár í Hestdölum. Þaðan í upptök Slýár og henni svo fylgt norður til sjávar. Þaðan er ströndinni fylgt vestur að svonefndri Fellstá sem er upphafspunktur.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda Nausts, Nýjubúðar, Skallabúða, Akurtraða og Berserkseyrar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga, sem njóta veiðiréttar í ám og vötnum skv. 5. gr. laga nr. 58/1998, sbr. II. kafla laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/2006.

¹⁴³ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

6.4 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu, miðað við framlagðar tímaskýrslur og umfang hvers ágreiningsmáls fyrir sig, og er málskostnaður úrskurðaður til einstakra málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gefur tilefni til.

7 ÚRSKURÐARORÐ

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. Eyrarbotn, er þjóðlenda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna:

Úr svonefndri Fellstá við Kolgrafaffjörð er línan dregin upp á háeggjar Gunnungsfells, þaðan um fjallseggjar á vatnaskilum suður að sveitarfélagamörkum og vatnaskilum milli norður- og suðurhluta Snæfellsness. Þaðan er farið austur eftir sveitarfélagamörkum og vatnaskilum, austur í Leiðarhnúk og þaðan áfram eftir vatnaskilum þar til komið er á mótis við upptök Slýár í Hestdölum. Þaðan í upptök Slýár og henni svo fylgt norður til sjávar. Þaðan er ströndinni fylgt vestur að svonefndri Fellstá sem er upphafspunktur.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda Nausts, Nýjubúðar, Skallabúða, Akurtraða og Berserkseyrar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Gerður er almennur fyrirvari um hnitasetningu þjóðlendulína að liðnum málskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu.

Málskostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjenda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Ólafs Björnssonar lögmanns: Grundarfjarðarbær vegna Hrafnkelsstaða og f.h. ábúenda á Nausti, Nýjubúð og Skallabúðum og eigenda Akurtraða og Berserkseyrar vegna Eyrarbotns: 2.950.000 kr.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmannna, hefur þegar verið eða verður endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Allan Vagn Magnússon

Hulda Árnadóttir

Þorsteinn Magnússon

**ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

— með viðaukum —

Svæði 1–9A

Sérprentun 15. ágúst 2019

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	III
1. INNGANGUR	IV
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	IV
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	V
3.1. Landnám	V
3.2. Hefð	VIII
3.3. Lög	XII
4. FLOKKUN LANDS	XIII
4.1. Almenn	XIII
4.2. Jörð	XIV
4.3. Almenningar	XIX
4.4. Afréttir	XXI
4.5. Jörð eða afréttur?	XXVIII
4.6. Jöklar	XXIX
4.7. Fjallskil	XXXIV
4.8. Ítök	XXXVIII
4.9. Fjörur og rekæign	XLI
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	XLV
5.1. Almenn	XLV
5.2. Jarðamöt og jarðabækur	XLV
5.3. Máldagar og vísitasíur	XLVII
5.4. Lögfestur	XLIX
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf	L
5.6. Afsals- og veðmálabækur	LIV
5.7. Aðrar heimildir	LVI
6. NIÐURSTAÐA	LVII
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5	LXI
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXI
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða	LXII
7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi	LXIV
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	LXVI
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXVI
8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana	LXVI
9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	LXIX
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIX
10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	LXX
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXX
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar	LXXI
10.3. Heimildir um legu jarða til forna	LXXII
11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A	LXXIV
11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIV
11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir	LXXIV
11.3. Áhrif fyrra lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis	LXXVII
11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna	LXXX

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–8A. Fer sá texti hér á eftir, í köflum 1–6.

Í úrskurðum á svæðum 3–8A hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Tilefni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi gafst einkum á svæðum 5, 6, 7A, 7B og 8A og fer sá texti lítillaga stytur hér á eftir, í köflum 7–11.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum og vísa til þeirra.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jökulum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitásium, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálandis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhérað eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálandisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglendis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálandinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglendis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglendi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgadist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálandisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálandinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálandisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnáma-

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur II* (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

frásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnsvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjállum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lundí. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknunum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar litið til gróðurfars og staðháttar við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grimni. Riti um nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarríkis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átflulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lftgleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í laga- legum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio im- memorialis“.¹³

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellið í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellið bar málið undir Landsyfirrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafingið frumvarp kansellisins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar

¹⁶ *Landsyfjrrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845*. Reykjavík 1845. S. 2–12.

þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfírréttur hefði um árabíl dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfírréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. 11b. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra síðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalíf, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalíf, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjälögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845 ...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi ... 1845*, s. 466.

²⁰ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 3. b. (1886–1889). Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 5. b. (1895–1898). Reykjavík 1901. S. 327–330.

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yferráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómur þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkja-bréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlaga.²⁶

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almennt

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afréttu*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá l'g fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fímt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalogum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarþeirra fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almenningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir.* (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

²⁷ *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. IIb). Sbr. einnig *Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins.* Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. Ibb.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framan- greindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnfjall deila til sjóvar. ... Síðan skipaði hann heraðit sínum féltgum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjtrð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í þinnur lþnd, eða aðrir menn eigi þanneg ’ttk“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjþll þau eru, er vatnfjall deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjþll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jþrð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrð, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almenninga eða afréttar ...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hlið- stæðum atriðum varðandi afrétti.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lþþ.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. lþþ.). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. lþþ.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. lþþ.).

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadýra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hveðrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrirmæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svokölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Reka-bálgur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lþ.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárusson sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárusson, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. *Jónsbókar*.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

⁴⁰ Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. lþ.). *Jónsbók* 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hverrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákvæðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnaði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

⁴² *Grágás* 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). *Jónsbók* 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

⁴⁵ *Grágás* 1992, s. 344 (48. k. lþþ.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögþú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búakviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sþk á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatsnhreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist heimaland stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík. S. 24.

⁵² *Jónsbók* 1904, s. 292.

⁵³ *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

hjalönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

- a. *Búfjárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflíð.
- b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarþeirra af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi búis á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afriðjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afriðjettir og almenninga.” *Lögretta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningsskiptum, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undanskildum þegar um beutiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenningur er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fylga svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjargangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvárr þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivítn þll í almenningi eru þllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fylga. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvíku; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagur viðurinn. Nú koma menn þar þðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni ...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. llb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað.

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. llb.).

⁶⁴ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁶⁵ *Jónsbók* 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. llb.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (llb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýttjar af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklingseignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttjar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitolands. Síðar

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitoland í svonefndum Þjórsártungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjölum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignaréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verzlunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjialaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjialaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanami á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirferst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til samarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft viðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði ...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í nógildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

⁸⁰ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegru heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

⁸¹ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. lþp.).

⁸² *Grágás* 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. lþp.).

⁸³ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afréttar né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo:

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afréttar sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neindir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur réttihafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til af-

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafiðun og 2. gr. nánulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

réttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtisdalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afréttta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku Þjóðlendulaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámunum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgroinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnst afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilafamkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar

um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafisar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðr-höfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vidd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við rit-

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverri við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

gerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frostþenslukeninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfanlegur og hnígur og skriður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í íslenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem enginn hafi nýttar af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afréttur, almenningur, óbyggðir eða hálendi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í ákvæðum laganna.

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrySTALLINIS* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I. Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línalds: „Auk afrétta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálendinu, til dæmis öræfa- og jöklasvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skírskotað til sérréttinda yfir né heldur neinn almennaréttur er bundinn við“ („Eignarréttur á landi og orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr. einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklings- eignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmenninga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbætur eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins, að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenningar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september* 1994. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþtíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

Um ákvörðun eignarmarka/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarka sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álítamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlenda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til fram-búðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávar-jarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendum og ákvörðun marka eignarlanda, þjóð-lendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendum. Um leið eru þjóðlendum lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendlaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendlaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendum. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotnsins og þjóðlendlaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekktu jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendlaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnáms-tíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrð aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnáms tíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok níttjándu aldar og byrjun

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktur um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jökla voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpin en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsgöðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnlgögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsgöð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalytingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsgöðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að

frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru ennfremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lǫgr-tt skal vera, skipa svá þórum gǫngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mǫrk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gǫnguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútfengin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitolanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlönd, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitolanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að

¹¹⁶ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. IIb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. Ibb.).

smölun heimalands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beutiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttáð á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttáð.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttáð að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkjja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttáð svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá

sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afrétu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í tinnur lftnd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með váttum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tíma-bundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjalllega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaitök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinnna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta rekaskrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrisaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingarafla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparhátta og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggiatekja/eggver, skógur/skógarítak, hris/hrisrif/hrístak, torf, mósukurður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaitak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálmss Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískýlda*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiitaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiitaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óbyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögnum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti, sem sveitarfélög eiga. Í lögnum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

4.9. Fjörur og rekaeign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar, og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lǫgum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *rekamarka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deilda reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri

¹³⁷ Ólafur Lárússon, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 37.

Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvöllum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

¹⁴⁴ *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknað svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamark til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijngi af badum l'gm'nnunum og allri logriettunne a dogum Håkonar kongz. sem væri i almennelegu flæðarmåle þa siör ræður sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Målarþamp. edur eifartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at l'gmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjör en svá, þá á landeigandi af fj'ru þeiri álnar'ng kefli til ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerkta við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt Jónsbók 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ Jónsbók 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í Jónsbók er landeiganda eignaður allur flutningur (Jónsbók 1904, s. 197).

¹⁵² Grágás 1992, s. 354–355, 365. Jónsbók 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í Jónsbók.

öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af veiði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *rekagrúnnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örfum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögunum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gilti einu þó að annar hefði eignast aðrar nýttar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist

¹⁵³ Grágás 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ Grágás 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, Grágás og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „fynnandaspik“). Sbr. Grágás 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ Grágás 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalegg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almennigur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitafni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendulögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almennigur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirliggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarrétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almenn

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álum vöruvaðmáls eða einu kyrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárússon, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárússon, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárússon 1967, s. 63.

Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útingangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svonefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstartollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útingangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný jarðabók fyrir Ísland*. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útgang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitásiur

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitásiuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildar-

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

innar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögréttu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkjuregistur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (IIb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (IIb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (IIb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (IIb. 17).¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lársson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (11b. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal löggesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggir, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lög máli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjialaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að sammingsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjalaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfangillun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brún þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleidis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjálýsingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjalaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok níttjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útkljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögnum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirvarsmanna jarða til merkja-setningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbyggðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrár þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrár hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggæringa. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrijetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum ...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágretta eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfírréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðháttar, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsímálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lög mála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansallísins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögpingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögpingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lbb.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lbb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyferréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnsýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A 1977–1978*, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þá-gildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómur hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómur sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitæfni.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignausýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendlaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendlögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendur og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafraeði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum

lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlailskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátíð, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámu, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem

samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óbyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið númer eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðliggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfírréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjagala 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir

hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrir en með setningu Þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku Þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í Þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í Þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn Þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í Þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómur varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómur Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómur frá 11. maí 2006

²¹¹ Kafli 6.1 í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

(mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómar frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómar frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrjú dómar frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómar gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...]

7.1.1. *Gildi landamerkjabréfa jarða*²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekkkt á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin

²¹² Kafli 6.1.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafréttur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjalllendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö-hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkjalýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotakenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú

að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landamerkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. *Heiðarbylí á Norðausturlandi*²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg

²¹³ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3. [...].

lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjálaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjálýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2. [...].

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Grænafjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnotaafréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo

²¹⁶ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

²¹⁷ Kafli 6.1.3. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðháttu, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitafni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðháttu, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almenna, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almenna, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr.

497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendulaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómþings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið numin, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafréttta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almennungum, Merkur-tungum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyja-fjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðháttá, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumarþeirra fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrjú dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskupstungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitæfni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærsmål sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli

²¹⁸ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A).

nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Örnæfum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kæranda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærendur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kæranda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur); tveir dómar frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómar frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009 (Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsártunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi),

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álftaneshrepps hins forna/norðaustanverður hluti Almenningskóga Álftaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafreittur); tveir dómur frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrjú dómur frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkt og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkt, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendir að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Þau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjulands, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi áréttu þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álitæfni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkt var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafrétti(r) og annað land er þannig veigamikil atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Um fjöllum í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafrétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

Sem dæmi um skyld álitaefni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormódsstaðasel í máli nr. 1/2008 á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallaafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómur fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekkt. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekkt þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrri atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjallendið

²²² Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

²²³ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stoð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stoð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdist öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggi að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess ennfremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafragjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyrðu tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings

eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykkt á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist vel almennri afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar fyllilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstæða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla

að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að fellt verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Hellisheiði sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað víðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar samningsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við samningsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalinu samkvæmt fyrirnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli samningsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lög-

býlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendlaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendlaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómur Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að litið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómur hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfírréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfírréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfírréttar deildu Munkaþverárklostur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leytinu til staðfestur af Landsyfírrétti, segir meðal annars:

Afíjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á örfæfi, á ad tilheyra Munkaþverár klaustri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfírréttar. Rêð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirbyggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklosturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfírréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklaustri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfírréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfírréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afréttarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyri Munkaþverárklaustri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfírréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirbyggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklostur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunaréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppanna sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nytu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif aðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu aðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum

Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunnir að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfírrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómur Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómþings Árnassýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómþings Árnassýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álftaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignar-

dómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvalla. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómur Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ

Þjóðlendum: Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins
Hrafnkelsstaðir: Grundarfjarðarbær
Upprekstrarréttur: Grundarfjarðarbær f.h. eigenda Berserkseyrar og Akurtraða og ábúenda Nausts, Nýjubúðar og Skallabúða

FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ

a) Efnisflokkurð skjalaskrá¹

Skjöl lögð fram í máli nr. 3/2018 (OBN 18060009)

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni og Indriða Þorkelssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018, ásamt viðkomandi gögnum: 1) Efni úr Landnámabók í Íslenzkum fornritum I; 2) efni úr Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, V. bindi; 3) efni um Snæfellsnes úr Sýslu- og sóknalýsingum Hins íslenska bókmenntafélags; 4–5) efni úr Árbókum Ferðafélags Íslands 1932 og 1986; 6) efni úr Byggðum Snæfellsness; 7–12) uppskriftum Þjóðskjalasafns Íslands úr dóma- bókum 1847 og afsals- og veðmálabókum 1824–1883; 13–14) örnefnaskrá Kristjáns Elíassonar 1963 og korti sem fylgdi henni.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 9 hjá óbyggðanefnd, dags. 17.9.2014.
	1(4)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 12.12.2014.
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 22.12.2014.
	1(6)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 25.2.2015.
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 19.3.2015.
	1(8)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9, dags. 29.5.2015.
	1(9)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 29.5.2015.
	1(10)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um skiptingu svæðis 9 og kröfulýsingafresti, dags. 30.9.2015.
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins um skiptingu svæðis 9, dags. 30.9.2015.
	1(12)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 9.3.2016.
	1(13)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 14.3.2016.
	1(14)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 5.9.2016.
	1(15)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.9.2016.

¹ Skjöl undir nr. 2 og 4 eru ekki í númeraröð heldur efnisflokkurð, sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“: <https://obyggdaneft.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

1(16)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfulýsingarfrests, dags. 28.11.2016.
1(17)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.11.2016.
1(18)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.12.2016.
1(19)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfulýsingarfrests, dags. 23.8.2017.
1(20)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.8.2017.
1(21)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 1.9.2017.
1(22)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um afmörkun svæðis 9B hjá óbyggðanefnd, dags. 28.1.2018.
1(23)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.1.2018.
1(24)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 31.1.2018.
1(25)	Uppskriftir landamerkjabréfa fyrir Hallbjarnareyri (16.6.1884), Kolgrafasel (26.7.1890), Kolgrafir (26.6.1890), Haga og Hagafell (16.11.1888), Staðarstaðarkirkjujarðir (20.8.1884), mensaljarðir Setbergskirkju í Eyrarsveit (10.6.1885).
1(26)	Dómur Hæstaréttar í máli nr. 566/2016, dags. 30.3.2017.
1(27)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 26.11.2018.
1(28)	Byggingarbréf fyrir Naust í Eyrarsveit, dags. 15.10.1969, ásamt landamerkjaskrárum fyrir Hallbjarnareyri og Kolgrafarsel frá árunum 1884 og 1890, minnisblaði frá Guðna Guðnasyni, dags. 11.3.1987, minnisblaði frá Skafta Benediktssyni, dags. 21.10.1987, og tveimur loftmyndum með afmörkun.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

2	Yfirlit/heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 26.7.2019 (uppfært).
---	--

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1):

2(1) a–b	Kolgrafarsel, landamerki, dags. 26.7.1890, þinglýsingar ekki getið. Merkt 12.
2(2) a–b	Hallbjarnareyri, landamerki, dags. 16.6.1884, þinglýsingar ekki getið. Merkt 13.
2(3) a–b	Kolgrafir, landamerki, dags. 26.7.1890, þinglýsingar ekki getið. Merkt 14 a–b.
2(4) a–b	Setberg, Eiði og Hamrar, landamerki, dags. 10.6.1885, þinglýsingar ekki getið. Merkt 15 a–c.
2(5) a–b	Vindás, Setberg og Hamrar, landamerki, dags. 9.5.1939, þinglýst 20.9.1940. Merkt 16.
2(6) a–b	Grund, landamerki, dags. 16.6.1885, þinglýsingar ekki getið. Merkt 17.
2(7) a–b	Hagi og Hagasel, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýsingar ekki getið. Merkt 18 a–b.
2(8) a–b	Staðarstaður, Slitvindastaðir, landamerki, dags. 20.8.1884. Merkt 19 a–c.
2(103) a–b	Staðarstaður, landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða, dags. 20.8.1884, þinglýsingar ekki getið. Merkt 6 a–c.

Fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur A.5):

2(39)	Fasteignamat 1916–1918: Skrá og undirmat: Staðarstaður, Kolgrafarsel, Hrafnkelsstaðir, Hallbjarnareyri, Kolgrafir, Setberg, Eiði, Vindás, Hamrar, Grund, Hagi, Hagasel, Slitvindastaðir. Merkt 1 a–v, 11 a–b, 15, 16, 17 a–b, 18 a–b, 19 a–b, 20 a–b, 21 a–b, 22 a–b, 23 a–b, 24 a–b, 25 a–b, 26 a–b.
2(40)	Jarðamat Snæfellsnessýslu 1804: Hrafnkelsstaðir. Merkt 14a.
2(99)	Jarðamatið 1849–1850: Jarðaskrá. Merkt 1a–r.
2(102)	Jarðamat Snæfellsnessýslu 1804: Setberg. Merkt 13a.

Uppskriftir úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.b):

2(43) a–b	Manntalsþing 22.5.1858. Eggert V. Fjeldsted bannaði upprekstur í Eyrarbotni nema gegn endurgjaldi. Merkt 34 a.
2(44) a–b	Manntalsþing 4.6.1864. Þinglýst var skjali, dags. 30.5.1864, hvar Þorgrímur Þorsteinsson, bóndi á Kolgrafarseli sem eigandi við arfskipti, fyrirbaud öllum að nota jörðina. Merkt 35 a–b.
2(45) a–b	Aukaréttur 8.10.1908. Jón Lárusson oddviti og Pétur Sigurðsson kaupmaður voru dómkvaddir til að virða jörðina Kolgrafarsel. Merkt 36 a–c.
2(46) a–b	Manntalsþing 6.6.1793. Upplesin var lögfesta Sigurðar Hospitalshaldara fyrir Hallbjarnareyri, inntaks ekki getið. Merkt 37 a.
2(47) a–b	Manntalsþing 17.6.1884. Þinglesin voru landamerki Hallbjarnareyrar, inntaks ekki getið. Merkt 38 a–b.
2(48) a–b	Manntalsþingsréttur 31.5.1853. Upplesið var afsalsbréf hvar Jóhann á Borg seldi Þorsteini Þorsteinssyni og Degi J. Jenssyni jörðina Kolgrafir. Merkt 39 a.
2(49) a–b	Manntalsþingsréttur 31.5.1824. Auglýst var lögfesta prófestsins á Setbergi, sr. Björns Pálssonar, fyrir Setbergi með öllu tilheyrandi, engjum, hálendum eignum og ítökum til fjalls og fjöru, og með vísun í fimmtarstefnu; inntaks ekki getið. Merkt 40 a.
2(50) a–b	Manntalsþing 30.6.1890. Þinglesin voru landamerkjabréf Eiðis og Hamra, inntaks ekki getið. Merkt 41 a.
2(51) a–b	Manntalsþing 19.6.1885. Þinglesin voru landamerki Grundar, inntaks ekki getið. Merkt 42 a.

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7):

2(41) a–b	Nokkrar lögfestur Setbergskirkju 1633–1714. Einnig vitnisburðir um landamerki Eiðis auk þess sem getið er um Hamra og Grund. Merkt 6 a–i.
-----------	---

Vísitasubækur biskupa (skjalaflokkur A.8):

2(9) a–b	Vísitasía Hallbjarnareyrar, dags. 14.9.1676. Merkt 23 a–b.
2(10) a–b	Vísitasía Hallbjarnareyrar, dags. 28.8.1701. Merkt 31 a–b.
2(11) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 3.9.1642. Merkt 5 a–c.
2(12) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 6.9.1676. Merkt 19 a–c.
2(13) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 5.9.1701. Merkt 35 a–b.
2(14) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 19.9.1713. Merkt 40 a–b.
2(15) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 30.9.1724. Merkt 49 a–b.
2(16) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 29.8.1751. Merkt 59 a–c.
2(17) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 31.5.1759. Merkt 76 a–c.
2(18) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 9.9.1783. Merkt 92 a–c.
2(19) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 30.7.1831. Merkt 99 a–c.
2(20) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 12.9.1642. Merkt 9 a–b.
2(21) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 14.9.1676. Merkt 22 a–b.
2(22) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 29.8.1701. Merkt 32 a–b.
2(23) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 22.9.1724. Merkt 45 a–b.

2(24) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 6.9.1751. Merkt 63 a–b.
2(25) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 26.9.1758. Merkt 72 a–b.
2(26) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 1.9.1783. Merkt 88 a–b.
2(27) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 95 a–b.
2(28) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 103 a–b.
2(104)	Vísitasía Setbergs, dags. 22.7.1891. Merkt 110 a–b.
2(105)	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 26.7.1891. Merkt 112 a–b.
2(106)	Vísitasía Hallbjarnareyrar (Öndverðareyrar), dags. 24.9.1758. Merkt 113 a–b.
2(107)	Vísitasía Hallbjarnareyrar (Öndverðareyrar), dags. 19.6.1773. Merkt 113 a–b.

Skjalasöfn presta og prófaste (skjalaflokkur A.9):

2(32) a–b	Staðarstaður, úttekt árið 1883. Merkt 7 a–c.
2(33) a–b	Prófastsvísitasía Setbergs, dags. 16.8.1837. Merkt 10 a–c.
2(34) a–b	Biskupsbréf um eignir Setbergskirkju og Eyrarkirkju, dags. 6.10.1837. Merkt 11 a–g.
2(35) a–b	Landamerki Setbergskirkjujarða, m.a. milli Eiðis og Hrafnkelsstaða; óársett. Merkt 13 a–b.
2(36) a–b	Prófastsvísitasía Staðarstaðar, dags. 9.6.1874. Merkt 19 a–b.
2(37) a–b	Staðarstaður, úttekt, dags. 19.1.1878. Merkt 29 a–d.
2(38) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 6.2.1744. Merkt 18 a–c.
2(100) a–b	Skýrsla Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar, dags. 28.12.1843. Merkt 30 a–f.
2(101) a–b	Prófastsvísitasía Setbergs, dags. 20.10.1739. Merkt 17 a–c.

Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanna og landshöfðingja (skjalaflokkur A.10):

2(42) a–b	Bréf hreppstjóra og bænda í Helgafellssveit til sýslumanns um ýmis sveitarmál, m.a. afréttarmál, dags. 27.5.1843. Merkt 10 a–c.
-----------	---

Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands og dansk-íslenskrar stjórnsýslu (skjalaflokkur A.11):

2(55) a–b	Bréf, dags. 15.1.1920, frá sýslumanninum í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, svar við fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919. Merkt 122.
2(56) a–b	Bréf, dags. 27.10.1921, þar sem eiganda Hamra, Þorleifi Jónatanssyni, er sent endurrit af virðingargjörð og landamerkjaskrá jarðarinnar. Merkt 62.
2(57) a–b	Bréf, dags. 13.7.1921, þar sem Þorleifur Jónatansson, eigandi Hamra, biður Stjórnarráðið að senda sér virðingargjörð jarðarinnar og landamerkjaskrá vegna landamerkjaágreinings. Merkt 63.
2(58) a–b	Bréf, dags. 27.4.1917, frá Stjórnarráðinu til Þorleifs Jónatanssonar á Hömrum um að það hafi ekki heimild til að selja Setbergsengi í Grundarbotni. Merkt 64.
2(59) a–b	Bréf, dags. 13.4.1917, frá Þorleifi Jónatanssyni á Hömrum til Stjórnarráðsins með beiðni um að fá að kaupa Setbergsengi í Grundarbotni. Merkt 65.
2(60) a–b	Bréf, dags. 14.4.1917, þar sem Jens V. Hjaltalín prestur á Setbergi vottar að Setberg noti ekki Setbergsengjar heldur hafi aðeins leigt þær fyrir lítinn pening bændum sem búa þar nær. Merkt 66.
2(61) a–b	Bréf, dags. 13.3.1916, þar sem Kristján Ólafsson ábúandi á Eiði felur Ágústi Þórarinssyni umboð til að sjá um kaup á jörðinni. Ágúst felur öðrum manni umboðið 22.3.1916. Merkt 67 a–b.
2(62) a–b	Bréf, dags. 29.10.1915, frá hreppstjóranum í Eyrarsveit til ábúanda á Eiði um að hann geti keypt jörðina. Merkt 68 a–b.
2(63) a–b	Bréf, dags. 11.9.1915, þar sem Stjórnarráðið tilkynnir hreppstjóra Eyrarsveitar að ábúandi á Eiði geti keypt jörðina. Merkt 69 a–b.
2(64) a–b	Kaups leitað á kirkjujörðinni Eiði í Eyrarsveit og verðmat ákveðið, dags. 4.9.1915. Merkt 70 a–b.

2(65) a–b	Bréf, dags. 30.7.1915, þar sem hreppstjóri Eyrarsveitar sendir Stjórnarráðinu skjöl varðandi sölu á Eiði og álit sitt á virði þeirra. Merkt 71 a–b.
2(66) a–b	Útskrift, dags. 5.3.1913, úr gjörðabók sýslunefndar Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem umsókn Felix Arngrímssonar á Setbergi til kaupa á Eiði er tekin fyrir. Athugasemd er gerð þar sem hann er ekki ábúandi jarðarinnar. Merkt 72 a–b.
2(67)	Kaupbréf, dags. 5.5.1916, um að Kristján Ólafsson ábúandi kaupi Eiði. Merkt 73 a–b.
2(68) a–b	Aukaréttur Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem dómkvaddir eru tveir menn til að meta Eiði, dags. 17.6.1915. Merkt 74 a–b.
2(69) a–b	Ágripsútskrift, dags. 26.4.1915, úr gjörðabók sýslunefndar Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekin er fyrir umsókn Kristjáns Ólafssonar um kaup á Eiði. Merkt 75.
2(70) a–b	Útskrift úr landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um landamerki Eiðis og þar af leiðandi landamerki á milli Eiðis og Hrafnkelsstaða, dags. 10.6.1885. Merkt 76 a–b.
2(71) a–b	Skýrsla, dags. 9.6.1915, um kirkjújörðina Eiði í Eyrarsveit, m.a. landamerki milli hennar og Hrafnkelsstaða. Merkt 77 a–d.
2(72) a–b	Bréf, dags. 19.2.1915, þar sem Kristján Ólafsson ábúandi á Eiði óskar eftir því að fá að kaupa jörðina. Merkt 78.
2(73) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð jarðarinnar Eiðis er staðfest, dags. 5.7.1915. Merkt 79 a–b.
2(74) a–b	Matsgjörð jarðarinnar Eiðis, dags. 26.6.1915, lögð fram í aukarétti Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 5.7.1915. Merkt 80 a–c.
2(75) a–b	Sótt um kaup á Slitvindastöðum, mat á jörðinni og umræður um verð, dags. 18.6.1914. Merkt 81 a–c.
2(76) a–b	Bréf, dags. 4.4.1914, þar sem hreppstjóri Staðarsveitar sendir öll skjöl varðandi sölu Slitvindastaða til Stjórnarráðsins og tjáir sig um virðingu matsmannanna á henni. Merkt 82 a–b.
2(77) a–b	Aukaréttur Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsmenn eru dómkvaddir til að meta Slitvindastaði, dags. 12.2.1913. Lagt fram við virðingu jarðarinnar 15.4.1913. Merkt 83 a–b.
2(78) a–b	Beiðni Jóhannesar Guðmundssonar ábúanda Slitvindastaða um kaup á jörðinni, dags. 12.5.1912. Merkt 84.
2(79) a–b	Útskrift úr gjörðabók sýslunefndar Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekið er fyrir bóнарbréf Jóhannesar Guðmundssonar ábúanda Slitvindastaða um kaup á jörðinni, dags. 20.5.1912. Merkt 85 a–b.
2(80) a–b	Útskrift úr landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu yfir landamerki Slitvindastaða, dags. 20.8.1884. Lagt fram við virðingu jarðarinnar 15.4.1913. Merkt 86.
2(81) a–b	Virðingagjörð fyrir Slitvindastaði, dags. 15.4.1913. Merkt 87 a–g.
2(82) a–b	Skýrsla hreppstjóra Staðarsveitar um Slitvindastaði, dags. 31.3.1913. Merkt 88 a–b.
2(83) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð á Slitvindastöðum er staðfest, dags. 17.1.1914. Merkt 89 a–b.
2(84) a–b	Umboð, dags. 7.1.1914, frá Jóhnesi Guðmundssyni, ábúanda Slitvindastaða, til Jóns Sigurðssonar til að fara í hans stað á staðfestingu matsgjörðar Slitvindastaða. Lagt fram í aukarétti Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 17.1.1914. Merkt 90 a–b.
2(85) a–b	Umboð, dags. 10.1.1914, frá Þorgils Guðmundssyni hreppstjóra til Magnúsar Blöndal til að fara í hans stað á staðfestingu matsgjörðar Slitvindastaða. Lagt fram í aukarétti Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 17.1.1914. Merkt 91.
2(86)	Kaupbréf, dags. 1.8.1911, um að Þorleifur Jónatansson kaupi Hamra í Eyrarsveit. Merkt 92 a–b.

2(87) a–b	Matsgjörð á Hömrum, dags. 8.2.1910, lögð fram á manntalsþingi 4.7.1910. Merkt 93 a–b.
2(88) a–b	Bréf, dags. 15.11.1910, frá hreppstjóra Eyrarsveitar til Stjórnarráðsins þar sem hann sendir gögn er varða sölu Hamra og tjáir sig um virði hennar. Merkt 96.
2(89) a–b	Bréf, dags. 2.2.1909, þar sem Þorleifur Jónatansson óskar eftir því að kaupa Hamra ásamt því að búa á jörðinni. Merkt 97 a–b.
2(90) a–b	Skýrsla um jörðina Hamra frá hreppstjóranum í Eyrarsveit, dags. 26.11.1909. Merkt 98.
2(91) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð á Hömrum er staðfest, dags. 4.7.1910. Merkt 99.
2(92) a–b	Bréf, dags. 1.8.1911, þar sem Stjórnarráðið sendir skuldabréf fyrir Hamra til sýslumanns og tilkynnir hreppstjóra Eyrarsveitar að Þorleifur Jónatansson hafi keypt jörðina. Merkt 100 a–b.
2(93)	Skuldabréf Þorleifs Jónatanssonar vegna kaupa á Hömrum, dags. 1.8.1911. Merkt 101.
2(94) a–b	Bréf, dags. 26.1.1911, þar sem Stjórnarráðið tilkynnir hreppstjóra Eyrarsveitar að Hamrar séu til sölu. Merkt 102 a–b.
2(95) a–b	Kaups leitað á Hömrum og umræður um virði jarðarinnar, dags. 18.1.1911. Merkt 103 a.
2(96) a–b	Útdráttur úr sýslufundargjörðum Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekið er fyrir bónarbréf Þorleifs Jónatanssonar um kaup á Hömrum, dags. 8.2.1909. Merkt 104 a–b.
2(97) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem virðingargjörð Kolgrafarsels er staðfest, dags. 7.6.1909. Merkt 105 a.
2(98) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsmenn eru valdir fyrir Hamra, dags. 1.9.1909. Merkt 95 a–b.

Klausturumboð (skjalaflokkur A.13):

2(29) a–b	Arnarstapaumboð, máldagabók ca. 1250–1649, með yngri viðbótum til 1734. Landamerki Slitvindastaða, óársett. Landamerki Haga og Hagasels, óársett (tvívegis). Merkt 13 a–b, 14 a–c, 15.
2(30)	Byggingarbréf Hallbjarnareyrar, dags. 12.10.1918. Fram kemur að ábúendur á Hallbjarnareyri og hjáleigum hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross. Merkt 10 a–d.
2(31)	Byggingarbréf Hallbjarnareyrar, dags. 14.12.1922. Fram kemur að ábúendur á Hallbjarnareyri og hjáleigum hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross. Merkt 11 a–d.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16):

2(52)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni sveitarfélaga, dags. 20.2.1989. Merkt 8.
2(53)	Svar sveitarstjórans í Grundarfirði, dags. 13.4.1989, við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins, dags. 20.2.1989, um afréttarmálefni sveitarfélagsins. Merkt 4.
2(54) a–b	Eyri, byggingarbréf, dags. 7.10.1657, gert í umboði Skálholtsbiskups til handa Þórði Guðmundssyni í Gröf, hvar með fylgir frjáls brúkun á Hrafnkelsstöðum. Merkt 9 a–b.

Afsals- og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3):

Skjöl frá sýslumanninum á Vesturlandi:

4(21)	Hrafnkelsstaðir, afsal, dags. 17.5.1977.
4(22)	Kolgrafir, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.

4(23)	Eiði, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(24)	Vindás, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(25)	Hamrar, síður úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(26)	Grund, síður úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.
4(27)	Hagi, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.

Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):

4(28)	Máldagi Staðarstaðar. [Um 1274.] Í.f. II, bls. 114.
4(29)	Máldagi Staðarstaðar. [1354.] Í.f. III, bls. 80–81.
4(30)	Máldagi Staðarstaðar (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 175–177.
4(31)	Máldagi Staðarstaðar (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 607–608.
4(32)	Máldagi Setbergskirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 173.
4(33)	Máldagi Setbergskirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 603–604.
4(34)	Máldagi Öndverðareyrarkirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 173–174.
4(35)	Máldagi Öndverðareyrarkirkju. [1491–1518.] Í.f. VII, bls. 66.
4(36)	Máldagi Öndverðareyrarkirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 605.
4(37)	Úr Hítardalsbók um kirkjurnar á Stað, Öndverðareyri, Setbergi o.fl. Í.f. III, bls. 226.
4(38)	Kaupbréf um Jörfa og Kolgrafir. 27.6.1516, 10.4.1518. Í.f. VIII, bls. 587–588.
4(39)	Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur þær í Skálholtsbiskupsdæmi er presta þarf til að fá. Um 1200. Í.f. XII, bls. 1–15.
4(40)	Konungsveiting fyrir klausturjörðum. 13.3.1545. Í.f. XI, bls. 377 og 882.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2):

4(1)	Ný jarðabók 1861, bls. 56–65.
4(2)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 134–162.
4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 40–53.
4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 35–40.
4(5)	Fasteignabók 1942–1944, opna 6–10.

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4):

4(6)	Reglugjörð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um notkun afrjetta, fjallskil, fjármörk, rjettahöld og eyðingu refa, m.fl., nr. 76/1894.
4(7)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 74/1904.
4(8)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 7/1911.
4(9)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 100/1916.
4(10)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m., nr. 76/1930.
4(11)	Reglugerð um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m. frá 24. júlí 1930, nr. 90/1932.
4(12)	Reglugerð um breytingar og viðauki við fjallskilareglugerð m.m. fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu frá 24. júlí 1930, nr. 120/1940.
4(13)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 7/1948.
4(14)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100/1956.
4(15)	Auglýsing um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100 17. júlí 1956, nr. 151/1958.
4(16)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 253/1968.

	4(17)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 376/1975.
	4(18)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 404/1986.
	4(19)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 647/1998.
	4(20)	Fjallskilasamþykkt fyrir umdæmi sýslumanns Snæfellinga, nr. 791/2012.

Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum (skjalaflokkur B.6)

	4(43)	Konungsbréf um spítaljarðir, dags. 12.5.1652 (Reskript til Befalingsmand Henrik Bjelke ang. Hospitalsgaarde m.v.). Lovsamling for Island I, bls. 245–246.
--	-------	---

Landnáma (skjalaflokkur B.7):

	4(41)	Úr Landnámabók. Íslensk fornrit I (1968), bls. 98–125.
	4(42)	Úr Landið og Landnáma eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 155–174 og kort.

Annað:

	5(1)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 7.5.2018.
	5(2)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög II, dags. 27.8.2018.
	5(3)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokadrög, dags. 30.10.2018.
	5(4)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokagerð, dags. 31.10.2018.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Hrafnkelsstaða:

6		Hrafnkelsstaðir, kröfulýsing, dags. 25.5.2018.
	6(1)	Hrafnkelsstaðir, fasteignayfirlit frá Þjóðskrá Íslands, dags. 21.6.2018.
	6(2)	Hrafnkelsstaðir, veðbandayfirlit frá Þjóðskrá Íslands, dags. 23.3.2018.
	6(3)	Hrafnkelsstaðir, greinargerð, dags. 10.1.2019.
	6(4)	Hrafnkelsstaðir, hornpunktaskrá, dags. 6.2.2019.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

7	7(1)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018 og 3/2018. Kröfulínur málsaðila, vinnukort, dags. 22.6.2018.
	7(2)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.8.2018.
	7(3)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018, dags. 20.9.2018. Kröfulínur málsaðila 27.8.2018 að viðbættum upplýsingum um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands 17.9.2018.
	7(4)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.11.2018.
	7(5)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 15.2.2019.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

8	8(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 22.6.2018.
	8(2)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 31.8.2018.
	8(3)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 13.9.2018.
	8(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 12.10.2018.
	8(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 5.11.2018.
	8(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 26.11.2018.
	8(7)	Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 14.1.2019.

	8(8)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 28.2.2019
	8(9)	Fundargerð 8. fyrirtöku, dags. 14.8.2019.
9		Minnisblað um vatnaskil frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands, dags. 17.9.2018.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Eyrarbotns:

10		Eyrarbotn, kröfulýsing og greinargerð, dags. 11.2.2019.
----	--	---

**Skrá yfir skjöl lögð fram til hliðsjónar
í máli nr. 3/2018 (OBN 18060009).**

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

H-1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, dags. 3.5.2018.
H-2	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-3	Gagnaskilaáætlun 2018. Svæði 9b. Snæfellsnes. Áætlun Þjóðskjalasafns Íslands um gagnaskil vegna svæðis 9B.
H-4	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 12.2.2018.
H-5	Örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum fyrir Eyrarbotn og Hrafnkelsstaði, Hallbjarnareyri og Kolgrafir.
H-6	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, uppfærður, dags. 14.8.2018.
H-7	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3. Dómar fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-8	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-9	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9. Alþingisbækur Íslands fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-10	Skýrslur í máli nr. 3/2018 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 28.2.2019 (12 bls., skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).

b) Skjalaskrá í númeraröð

**Skjöl lögð fram í máli nr. 3/2018
(OBN 18060009)**

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni og Indriða Þorkelssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8.2.2018, ásamt viðkomandi gögnum: 1) Efni úr Landnámabók í Íslenzkum fornritum I; 2) efni úr Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, V. bindi; 3) efni um Snæfellsnes úr Sýslu- og sóknalýsingum Hins íslenska bókmennta-félags; 4–5) efni úr Árbókum Ferðafélags Íslands 1932 og 1986; 6) efni úr Byggðum Snæfellsness; 7–12) uppskriftum Þjóðskjalasafns Íslands úr dóma-bókum 1847 og afsals- og veðmálabókum 1824–1883; 13–14) örnefnaskrá Kristjáns Elíassonar 1963 og korti sem fylgdi henni.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 9 hjá óbyggðanefnd, dags. 17.9.2014.
	1(4)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 12.12.2014.
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 22.12.2014.
	1(6)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 25.2.2015.
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 19.3.2015.
	1(8)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9, dags. 29.5.2015.
	1(9)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 29.5.2015.
	1(10)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um skiptingu svæðis 9 og kröfulýsingafresti, dags. 30.9.2015.
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins um skiptingu svæðis 9, dags. 30.9.2015.
	1(12)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 9.3.2016.
	1(13)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 14.3.2016.
	1(14)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 5.9.2016.
	1(15)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.9.2016.
	1(16)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfulýsingarfrests, dags. 28.11.2016.
	1(17)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.11.2016.
	1(18)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 6.12.2016.

1(19)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um tafir á gagnaöflun vegna svæðis 9B og mögulega framlengingu kröfulýsingarfrests, dags. 23.8.2017.
1(20)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.8.2017.
1(21)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 1.9.2017.
1(22)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins um afmörkun svæðis 9B hjá óbyggðanefnd, dags. 28.1.2018.
1(23)	Bréf lögmanna íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9B, dags. 30.1.2018.
1(24)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanna íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 31.1.2018.
1(25)	Uppskriftir landamerkjabréfa fyrir Hallbjarnareyri (16.6.1884), Kolgrafasel (26.7.1890), Kolgrafir (26.6.1890), Haga og Hagafell (16.11.1888), Staðarstaðarkirkjujarðir (20.8.1884), mensaljarðir Setbergskirkju í Eyrarsveit (10.6.1885).
1(26)	Dómur Hæstaréttar í máli nr. 566/2016, dags. 30.3.2017.
1(27)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 26.11.2018.
1(28)	Byggingarbréf fyrir Naust í Eyrarsveit, dags. 15.10.1969, ásamt landamerkjaskrár fyrir Hallbjarnareyri og Kolgrafarsel frá árunum 1884 og 1890, minnisblaði frá Guðna Guðnasyni, dags. 11.3.1987, minnisblaði frá Skafta Benediktssyni, dags. 21.10.1987, og tveimur loftmyndum með afmörkun.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

		Skjala- flokkur ¹
2	Yfirlit/heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 26.7.2019 (uppfært).	
2(1) a–b	Kolgrafarsel, landamerki, dags. 26.7.1890, þinglýsingar ekki getið. Merkt 12.	A.1
2(2) a–b	Hallbjarnareyri, landamerki, dags. 16.6.1884, þinglýsingar ekki getið. Merkt 13.	A.1
2(3) a–b	Kolgrafir, landamerki, dags. 26.7.1890, þinglýsingar ekki getið. Merkt 14 a–b.	A.1
2(4) a–b	Setberg, Eiði og Hamrar, landamerki, dags. 10.6.1885, þinglýsingar ekki getið. Merkt 15 a–c.	A.1
2(5) a–b	Vindás, Setberg og Hamrar, landamerki, dags. 9.5.1939, þinglýst 20.9.1940. Merkt 16.	A.1
2(6) a–b	Grund, landamerki, dags. 16.6.1885, þinglýsingar ekki getið. Merkt 17.	A.1
2(7) a–b	Hagi og Hagasel, landamerki, dags. 16.11.1888, þinglýsingar ekki getið. Merkt 18 a–b.	A.1
2(8) a–b	Staðarstaður, Slitvindastaðir, landamerki, dags. 20.8.1884. Merkt 19 a–c.	A.1
2(9) a–b	Vísitásía Hallbjarnareyrar, dags. 14.9.1676. Merkt 23 a–b.	A.8
2(10) a–b	Vísitásía Hallbjarnareyrar, dags. 28.8.1701. Merkt 31 a–b.	A.8
2(11) a–b	Vísitásía Staðarstaðar, dags. 3.9.1642. Merkt 5 a–c.	A.8
2(12) a–b	Vísitásía Staðarstaðar, dags. 6.9.1676. Merkt 19 a–c.	A.8
2(13) a–b	Vísitásía Staðarstaðar, dags. 5.9.1701. Merkt 35 a–b.	A.8
2(14) a–b	Vísitásía Staðarstaðar, dags. 19.9.1713. Merkt 40 a–b.	A.8

¹ Sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“: <https://obyggdaneind.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

2(15) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 30.9.1724. Merkt 49 a–b.	A.8
2(16) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 29.8.1751. Merkt 59 a–c.	A.8
2(17) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 31.5.1759. Merkt 76 a–c.	A.8
2(18) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 9.9.1783. Merkt 92 a–c.	A.8
2(19) a–b	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 30.7.1831. Merkt 99 a–c.	A.8
2(20) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 12.9.1642. Merkt 9 a–b.	A.8
2(21) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 14.9.1676. Merkt 22 a–b.	A.8
2(22) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 29.8.1701. Merkt 32 a–b.	A.8
2(23) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 22.9.1724. Merkt 45 a–b.	A.8
2(24) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 6.9.1751. Merkt 63 a–b.	A.8
2(25) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 26.9.1758. Merkt 72 a–b.	A.8
2(26) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 1.9.1783. Merkt 88 a–b.	A.8
2(27) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 95 a–b.	A.8
2(28) a–b	Vísitasía Setbergs, dags. 28.8.1794. Merkt 103 a–b.	A.8
2(29) a–b	Arnarstapaumboð, máldagabók ca. 1250–1649, með yngri viðbótum til 1734. Landamerki Slitvindastaða, óársett. Landamerki Haga og Hagasels, óársett (tvívegis). Merkt 13 a–b, 14 a–c, 15.	A.13
2(30)	Byggingarbréf Hallbjarnareyrar, dags. 12.10.1918. Fram kemur að ábúendur á Hallbjarnareyri og hjáleigum hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross. Merkt 10 a–d.	A.13
2(31)	Byggingarbréf Hallbjarnareyrar, dags. 14.12.1922. Fram kemur að ábúendur á Hallbjarnareyri og hjáleigum hennar eigi frían upprekstur fyrir fénað sinn og hross. Merkt 11 a–d.	A.13
2(32) a–b	Staðarstaður, úttekt árið 1883. Merkt 7 a–c.	A.9
2(33) a–b	Prófastsvísitasía Setbergs, dags. 16.8.1837. Merkt 10 a–c.	A.9
2(34) a–b	Biskupsbréf um eignir Setbergskirkju og Eyrarkirkju, dags. 6.10.1837. Merkt 11 a–g.	A.9
2(35) a–b	Landamerki Setbergskirkjujarða, m.a. milli Eiðis og Hrafnkelsstaða; óársett. Merkt 13 a–b.	A.9
2(36) a–b	Prófastsvísitasía Staðarstaðar, dags. 9.6.1874. Merkt 19 a–b.	A.9
2(37) a–b	Staðarstaður, úttekt, dags. 19.1.1878. Merkt 29 a–d.	A.9
2(38) a–b	Prófastsvísitasía Knarrar, dags. 6.2.1744. Merkt 18 a–c.	A.9
2(39)	Fasteignamat 1916–1918: Skrá og undirmat: Staðarstaður, Kolgrafarsel, Hrafnkelsstaðir, Hallbjarnareyri, Kolgrafir, Setberg, Eiði, Vindás, Hamrar, Grund, Hagi, Hagasel, Slitvindastaðir. Merkt 1 a–v, 11 a–b, 15, 16, 17 a–b, 18 a–b, 19 a–b, 20 a–b, 21 a–b, 22 a–b, 23 a–b, 24 a–b, 25 a–b, 26 a–b.	A.5
2(40)	Jarðamat Snæfellsnessýslu 1804: Hrafnkelsstaðir. Merkt 14a.	A.5
2(41) a–b	Nokkrar lögfestur Setbergskirkju 1633–1714. Einnig vitnisburðir um landamerki Eiðis auk þess sem getið er um Hamra og Grund. Merkt 6 a–i.	A.7
2(42) a–b	Bréf hreppstjóra og bænda í Helgafellssveit til sýslumanns um ýmis sveitarmál, m.a. afréttarmál, dags. 27.5.1843. Merkt 10 a–c.	A.10
2(43) a–b	Manntalsþing 22.5.1858. Eggert V. Fjeldsted bannaði upprekstur í Eyrarbotni nema gegn endurgjaldi. Merkt 34 a.	A.6.b
2(44) a–b	Manntalsþing 4.6.1864. Þinglýst var skjali, dags. 30.5.1864, hvar Þorgrímur Þorsteinsson, bóndi á Kolgrafarseli sem eigandi við arfskipti, fyrirbauð öllum að nota jörðina. Merkt 35 a–b.	A.6.b
2(45) a–b	Aukaréttur 8.10.1908. Jón Lárusson oddviti og Pétur Sigurðsson kaupmaður voru dómkvaddir til að virða jörðina Kolgrafarsel. Merkt 36 a–c.	A.6.b
2(46) a–b	Manntalsþing 6.6.1793. Upplesin var lögfesta Sigurðar Hospitalshaldara fyrir Hallbjarnareyri, inntaks ekki getið. Merkt 37 a.	A.6.b

2(47) a–b	Manntalsþing 17.6.1884. Þinglesin voru landamerki Hallbjarnareyrar, inntaks ekki getið. Merkt 38 a–b.	A.6.b
2(48) a–b	Manntalsþingsréttur 31.5.1853. Upplesið var afsalsbréf hvar Jóhann á Borg seldi Þorsteini Þorsteinssyni og Degi J. Jenssyni jörðina Kolgrafir. Merkt 39 a.	A.6.b
2(49) a–b	Manntalsþingsréttur 31.5.1824. Auglýst var lögfesta prófastsins á Setbergi, sr. Björns Pálssonar, fyrir Setbergi með öllu tilheyrandi, engjum, hálendum eignum og ítökum til fjalls og fjöru, og með vísun í fimmtarstefnu; inntaks ekki getið. Merkt 40 a.	A.6.b
2(50) a–b	Manntalsþing 30.6.1890. Þinglesin voru landamerkjabréf Eiðis og Hamra, inntaks ekki getið. Merkt 41 a.	A.6.b
2(51) a–b	Manntalsþing 19.6.1885. Þinglesin voru landamerki Grundar, inntaks ekki getið. Merkt 42 a.	A.6.b
2(52)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni sveitarfélaga, dags. 20.2.1989. Merkt 8.	A.16
2(53)	Svar sveitarstjórnar í Grundarfirði, dags. 13.4.1989, við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins, dags. 20.2.1989, um afréttarmálefni sveitarfélagsins. Merkt 4.	A.16
2(54) a–b	Eyri, byggingarbréf, dags. 7.10.1657, gert í umboði Skálholtsbiskups til handa Þórði Guðmundssyni í Gröf, hvar með fylgir frjáls brúkun á Hrafnkelsstöðum. Merkt 9 a–b.	A.16
2(55) a–b	Bréf, dags. 15.1.1920, frá sýslumanninum í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, svar við fyrirspurn Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919. Merkt 122.	A.11
2(56) a–b	Bréf, dags. 27.10.1921, þar sem eiganda Hamra, Þorleifi Jónatanssyni, er sent endurrit af virðingargjörð og landamerkjaskrá jarðarinnar. Merkt 62.	A.11
2(57) a–b	Bréf, dags. 13.7.1921, þar sem Þorleifur Jónatansson, eigandi Hamra, biður Stjórnarráðið að senda sér virðingargjörð jarðarinnar og landamerkjaskrá vegna landamerkjaágreinings. Merkt 63.	A.11
2(58) a–b	Bréf, dags. 27.4.1917, frá Stjórnarráðinu til Þorleifs Jónatanssonar á Hömrum um að það hafi ekki heimild til að selja Setbergsengi í Grundarbotni. Merkt 64.	A.11
2(59) a–b	Bréf, dags. 13.4.1917, frá Þorleifi Jónatanssyni á Hömrum til Stjórnarráðsins með beiðni um að fá að kaupa Setbergsengi í Grundarbotni. Merkt 65.	A.11
2(60) a–b	Bréf, dags. 14.4.1917, þar sem Jens V. Hjaltalín prestur á Setbergi vottar að Setberg noti ekki Setbergsengjar heldur hafi aðeins leigt þær fyrir lítinn pening bændum sem búa þar nær. Merkt 66.	A.11
2(61) a–b	Bréf, dags. 13.3.1916, þar sem Kristján Ólafsson ábúandi á Eiði felur Ágústi Þórarinssyni umboð til að sjá um kaup á jörðinni. Ágúst felur öðrum manni umboðið 22.3.1916. Merkt 67 a–b.	A.11
2(62) a–b	Bréf, dags. 29.10.1915, frá hreppstjóranum í Eyrarsveit til ábúanda á Eiði um að hann geti keypt jörðina. Merkt 68 a–b.	A.11
2(63) a–b	Bréf, dags. 11.9.1915, þar sem Stjórnarráðið tilkynnir hreppstjóra Eyrarsveitar að ábúandi á Eiði geti keypt jörðina. Merkt 69 a–b.	A.11
2(64) a–b	Kaups leitað á kirkjujörðinni Eiði í Eyrarsveit og verðmat ákveðið, dags. 4.9.1915. Merkt 70 a–b.	A.11
2(65) a–b	Bréf, dags. 30.7.1915, þar sem hreppstjóri Eyrarsveitar sendir Stjórnarráðinu skjöl varðandi sölu á Eiði og álit sitt á virði þeirra. Merkt 71 a–b.	A.11
2(66) a–b	Útskrift, dags. 5.3.1913, úr gjörðabók sýslunefndar Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem umsókn Felix Arngrímssonar á Setbergi til	A.11

		kaupa á Eiði er tekin fyrir. Athugasemd er gerð þar sem hann er ekki ábúandi jarðarinnar. Merkt 72 a–b.	
2(67)		Kaupbréf, dags. 5.5.1916, um að Kristján Ólafsson ábúandi kaupi Eiði. Merkt 73 a–b.	A.11
2(68) a–b		Aukaréttur Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem dómkvaddir eru tveir menn til að meta Eiði, dags. 17.6.1915. Merkt 74 a–b.	A.11
2(69) a–b		Ágripsútskrift, dags. 26.4.1915, úr gjörðabók sýslunefndar Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekin er fyrir umsókn Kristjáns Ólafssonar um kaup á Eiði. Merkt 75.	A.11
2(70) a–b		Útskrift úr landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um landamerki Eiðis og þar af leiðandi landamerki á milli Eiðis og Hrafnkelsstaða, dags. 10.6.1885. Merkt 76 a–b.	A.11
2(71) a–b		Skýrsla, dags. 9.6.1915, um kirkjujörðina Eiði í Eyrarsveit, m.a. landamerki milli hennar og Hrafnkelsstaða. Merkt 77 a–d.	A.11
2(72) a–b		Bréf, dags. 19.2.1915, þar sem Kristján Ólafsson ábúandi á Eiði óskar eftir því að fá að kaupa jörðina. Merkt 78.	A.11
2(73) a–b		Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð jarðarinnar Eiðis er staðfest, dags. 5.7.1915. Merkt 79 a–b.	A.11
2(74) a–b		Matsgjörð jarðarinnar Eiðis, dags. 26.6.1915, lögð fram í aukarétti Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 5.7.1915. Merkt 80 a–c.	A.11
2(75) a–b		Sótt um kaup á Slitvindastöðum, mat á jörðinni og umræður um verð, dags. 18.6.1914. Merkt 81 a–c.	A.11
2(76) a–b		Bréf, dags. 4.4.1914, þar sem hreppstjóri Staðarsveitar sendir öll skjöl varðandi sölu Slitvindastaða til Stjórnarráðsins og tjáir sig um virðingu matsmannanna á henni. Merkt 82 a–b.	A.11
2(77) a–b		Aukaréttur Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsmenn eru dómkvaddir til að meta Slitvindastaði, dags. 12.2.1913. Lagt fram við virðingu jarðarinnar 15.4.1913. Merkt 83 a–b.	A.11
2(78) a–b		Beiðni Jóhannesar Guðmundssonar ábúanda Slitvindastaða um kaup á jörðinni, dags. 12.5.1912. Merkt 84.	A.11
2(79) a–b		Útskrift úr gjörðabók sýslunefndar Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekið er fyrir bónarbréf Jóhannesar Guðmundssonar ábúanda Slitvindastaða um kaup á jörðinni, dags. 20.5.1912. Merkt 85 a–b.	A.11
2(80) a–b		Útskrift úr landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu yfir landamerki Slitvindastaða, dags. 20.8.1884. Lagt fram við virðingu jarðarinnar 15.4.1913. Merkt 86.	A.11
2(81) a–b		Virðingagjörð fyrir Slitvindastaði, dags. 15.4.1913. Merkt 87 a–g.	A.11
2(82) a–b		Skýrsla hreppstjóra Staðarsveitar um Slitvindastaði, dags. 31.3.1913. Merkt 88 a–b.	A.11
2(83) a–b		Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð á Slitvindastöðum er staðfest, dags. 17.1.1914. Merkt 89 a–b.	A.11
2(84) a–b		Umboð, dags. 7.1.1914, frá Jóhnesi Guðmundssyni, ábúanda Slitvindastaða, til Jóns Sigurðssonar til að fara í hans stað á staðfestingu matsgjörðar Slitvindastaða. Lagt fram í aukarétti Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 17.1.1914. Merkt 90 a–b.	A.11
2(85) a–b		Umboð, dags. 10.1.1914, frá Þorgils Guðmundssyni hreppstjóra til Magnúsar Blöndal til að fara í hans stað á staðfestingu matsgjörðar Slitvindastaða. Lagt fram í aukarétti Snæfellsness- og Hnappadalssýslu 17.1.1914. Merkt 91.	A.11
2(86)		Kaupbréf, dags. 1.8.1911, um að Þorleifur Jónatansson kaupi Hamra í Eyrarsveit. Merkt 92 a–b.	A.11
2(87) a–b		Matsgjörð á Hömrum, dags. 8.2.1910, lögð fram á manntalsþingi 4.7.1910. Merkt 93 a–b.	A.11

2(88) a–b	Bréf, dags. 15.11.1910, frá hreppstjóra Eyrarsveitar til Stjórnarráðsins þar sem hann sendir gögn er varða sölu Hamra og tjáir sig um virði hennar. Merkt 96.	A.11
2(89) a–b	Bréf, dags. 2.2.1909, þar sem Þorleifur Jónatansson óskar eftir því að kaupa Hamra ásamt því að búa á jörðinni. Merkt 97 a–b.	A.11
2(90) a–b	Skýrsla um jörðina Hamra frá hreppstjóranum í Eyrarsveit, dags. 26.11.1909. Merkt 98.	A.11
2(91) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsgjörð á Hömrum er staðfest, dags. 4.7.1910. Merkt 99.	A.11
2(92) a–b	Bréf, dags. 1.8.1911, þar sem Stjórnarráðið sendir skuldabréf fyrir Hamra til sýslumanns og tilkynnir hreppstjóra Eyrarsveitar að Þorleifur Jónatansson hafi keypt jörðina. Merkt 100 a–b.	A.11
2(93)	Skuldabréf Þorleifs Jónatanssonar vegna kaupa á Hömrum, dags. 1.8.1911. Merkt 101.	A.11
2(94) a–b	Bréf, dags. 26.1.1911, þar sem Stjórnarráðið tilkynnir hreppstjóra Eyrarsveitar að Hamrar séu til sölu. Merkt 102 a–b.	A.11
2(95) a–b	Kaups leitað á Hömrum og umræður um virði jarðarinnar, dags. 18.1.1911. Merkt 103 a.	A.11
2(96) a–b	Útdráttur úr sýslufundargjörðum Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem tekið er fyrir bóнарbréf Þorleifs Jónatanssonar um kaup á Hömrum, dags. 8.2.1909. Merkt 104 a–b.	A.11
2(97) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem virðingargjörð Kolgrafarsels er staðfest, dags. 7.6.1909. Merkt 105 a.	A.11
2(98) a–b	Útskrift úr dómsmálabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu þar sem matsmenn eru valdir fyrir Hamra, dags. 1.9.1909. Merkt 95 a–b.	A.11
2(99)	Jarðamatið 1849–1850: Jarðaskrá. Merkt 1a–r.	A.5
2(100) a–b	Skýrsla Setbergsprests um eignir og ítök kirkjunnar, dags. 28.12.1843. Merkt 30 a–f.	A.9
2(101) a–b	Prófastsvisitasía Setbergs, dags. 20.10.1739. Merkt 17 a–c.	A.9
2(102)	Jarðamat Snæfellsnessýslu 1804: Setberg. Merkt 13a.	A.5
2(103) a–b	Staðarstaður, landamerki allra Staðarstaðarkirkjujarða, dags. 20.8.1884, þinglýsingar ekki getið. Merkt 6 a–c.	A.1
2(104)	Vísitasía Setbergs, dags. 22.7.1891. Merkt 110 a–b.	A.8
2(105)	Vísitasía Staðarstaðar, dags. 26.7.1891. Merkt 112 a–b.	A.8
2(106)	Vísitasía Hallbjarnareyrar (Öndverðareyrar), dags. 24.9.1758. Merkt 113 a–b.	A.8
2(107)	Vísitasía Hallbjarnareyrar (Öndverðareyrar), dags. 19.6.1773. Merkt 113 a–b.	A.8
4(1)	Ný jarðabók 1861, bls. 56–65.	B.2
4(2)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 134–162.	B.2
4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 40–53.	B.2
4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 35–40.	B.2
4(5)	Fasteignabók 1942–1944, opna 6–10.	B.2
4(6)	Reglugjörð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um notkun afrjetta, fjallskil, fjármörk, rjettahöld og eyðingu refa, m.fl., nr. 76/1894.	B.4
4(7)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 74/1904.	B.4
4(8)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 7/1911.	B.4
4(9)	Reglugjörð um fjallskil með meiru í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 100/1916.	B.4
4(10)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m., nr. 76/1930.	B.4

4(11)	Reglugerð um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil m.m. frá 24. júlí 1930, nr. 90/1932.	B.4
4(12)	Reglugerð um breytingar og viðauki við fjallskilareglugerð m.m. fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu frá 24. júlí 1930, nr. 120/1940.	B.4
4(13)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 7/1948.	B.4
4(14)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100/1956.	B.4
4(15)	Auglýsing um breyting á reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 100 17. júlí 1956, nr. 151/1958.	B.4
4(16)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 253/1968.	B.4
4(17)	Reglugerð fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um fjallskil o.fl., nr. 376/1975.	B.4
4(18)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 404/1986.	B.4
4(19)	Fjallskilasamþykkt fyrir Snæfellsness- og Hnappadalssýslu, nr. 647/1998.	B.4
4(20)	Fjallskilasamþykkt fyrir umdæmi sýslumanns Snæfellinga, nr. 791/2012.	B.4
4(21)	Hrafnkelsstaðir, afsal, dags. 17.5.1977.	A.3
4(22)	Kolgrafir, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(23)	Eiði, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(24)	Vindás, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(25)	Hamrar, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(26)	Grund, síður úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(27)	Hagi, síða úr registri veðbóka Snæfellsness- og Hnappadalssýslu.	A.3
4(28)	Máldagi Staðarstaðar. [Um 1274.] Í.f. II, bls. 114.	B.1
4(29)	Máldagi Staðarstaðar. [1354.] Í.f. III, bls. 80–81.	B.1
4(30)	Máldagi Staðarstaðar (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 175–177.	B.1
4(31)	Máldagi Staðarstaðar (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 607–608.	B.1
4(32)	Máldagi Setbergskirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 173.	B.1
4(33)	Máldagi Setbergskirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 603–604.	B.1
4(34)	Máldagi Öndverðareyrarkirkju (Vilchinsmáldagi). 1397. Í.f. IV, bls. 173–174.	B.1
4(35)	Máldagi Öndverðareyrarkirkju. [1491–1518.] Í.f. VII, bls. 66.	B.1
4(36)	Máldagi Öndverðareyrarkirkju (Gíslamáldagi) Um 1570. Í.f. XV, bls. 605.	B.1
4(37)	Úr Hítardalsbók um kirkjurnar á Stað, Öndverðareyri, Setbergi o.fl. Í.f. III, bls. 226.	B.1
4(38)	Kaupbréf um Jörfa og Kolgrafir. 27.6.1516, 10.4.1518. Í.f. VIII, bls. 587–588.	B.1
4(39)	Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur þær í Skálholtsbiskupsdæmi er presta þarf til að fá. Um 1200. Í.f. XII, bls. 1–15.	B.1
4(40)	Konungsveiting fyrir klausturjörðum. 13.3.1545. Í.f. XI, bls. 377 og 882.	B.1
4(41)	Úr Landnámabók. Íslensk fornrit I (1968), bls. 98–125.	B.7
4(42)	Úr Landið og Landnáma eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 155–174 og kort.	B.7
4(43)	Konungsbréf um spítalajarðir, dags. 12.5.1652 (Reskript til Befalingsmand Henrik Bjelke ang. Hospitalsgaarde m.v.). Lovsamling for Island I, bls. 245–246.	B.6

	5(1)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 7.5.2018.
	5(2)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög II, dags. 27.8.2018.
	5(3)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokadrög, dags. 30.10.2018.
	5(4)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, lokagerð, dags. 31.10.2018.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Hrafnkelsstaða:

6		Hrafnkelsstaðir, kröfulýsing, dags. 25.5.2018.
	6(1)	Hrafnkelsstaðir, fasteignayfirlit frá Þjóðskrá Íslands, dags. 21.6.2018.
	6(2)	Hrafnkelsstaðir, veðbandayfirlit frá Þjóðskrá Íslands, dags. 23.3.2018.
	6(3)	Hrafnkelsstaðir, greinargerð, dags. 10.1.2019.
	6(4)	Hrafnkelsstaðir, hornpunktaskrá, dags. 6.2.2019.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

7	7(1)	Yfirlitskort, mál nr. 2/2018 og 3/2018. Kröfulínur málsaðila, vinnukort, dags. 22.6.2018.
	7(2)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.8.2018.
	7(3)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018, dags. 20.9.2018. Kröfulínur málsaðila 27.8.2018 að viðbættum upplýsingum um vatnaskil frá Veðurstofu Íslands 17.9.2018.
	7(4)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 27.11.2018.
	7(5)	Yfirlitskort, mál nr. 3/2018. Kröfulínur málsaðila, dags. 15.2.2019.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

8	8(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 22.6.2018.
	8(2)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 31.8.2018.
	8(3)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 13.9.2018.
	8(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 12.10.2018.
	8(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 5.11.2018.
	8(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 26.11.2018.
	8(7)	Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 14.1.2019.
	8(8)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 28.2.2019
	8(9)	Fundargerð 8. fyrirtöku, dags. 14.8.2019.
9		Minnisblað um vatnaskil frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands, dags. 17.9.2018.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Eyrarbotns:

10		Eyrarbotn, kröfulýsing og greinargerð, dags. 11.2.2019.
----	--	---

Skrá yfir skjöl lögð fram til hliðsjónar í máli nr. 3/2018 (OBN 18060009).

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

H-1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, dags. 3.5.2018.
H-2	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-3	Gagnaskilaáætlun 2018. Svæði 9b. Snæfellsnes. Áætlun Þjóðskjalasafns Íslands um gagnaskil vegna svæðis 9B.
H-4	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 12.2.2018.

H-5	Örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum fyrir Eyrarbotn og Hrafnkelsstaði, Hallbjarnareyri og Kolgrafir.
H-6	Jarðalisti um svæði 9B sem notaður er við leit að gögnum á Þjóðskjalasafni Íslands, uppfærður, dags. 14.8.2018.
H-7	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3. Dómar fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-8	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-9	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9. Alþingisbækur Íslands fyrir svæði 9B, dags. 26.2.2019.
H-10	Skýrslur í máli nr. 3/2018 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 28.2.2019 (12 bls., skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).

FYLGISKJAL III: KORT